

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

M.A. O'ktamova

**O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARI
METODIKASI**

(60110500- boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari uchun)

O'QUV QO'LLANMA

O'ktamova Mehriyo A'zamovna. O'qish savodxonligi darslari metodikasi. O'quv qo'llanma.

Taqrizchilar: Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
H.G'.Jumayeva
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)
M.O.Barotova

Mazkur o'quv qo'llanma 60110500 - "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishi talabalari va umumiy o'rta ta'lim muassasalarining boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda fanning maqsad vazifalari, metodologik asoslari, didaktik asoslari, ta'lim metodlarining tavsifi, fannin o'qitish jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, O'qish savodxonligi darslari metodikasiga qo'yiladigan metodik talablar kabi masalalar yoritilgan.

Kirish.....	
I MODUL. Boshlang‘ich ta‘limda o‘qish savodxonligi darslarining ahamiyati.....	
1-mavzu: Boshlang‘ich ta‘limda o‘qish savodxonligi darslarining maqsadi, vazifalari, ta‘limiy, tarbiyaviy va amaliy ahamiyati.....	
2-mavzu: O‘qish savodxonligi tushunchasi, boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligini tashkil etish.....	
3-mavzu: O‘qish savodxonligi darslarida o‘qish turlari, o‘qish malakalari va ularni takomillashtirish usullari.....	
4-mavzu: Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslariga qo‘yiladigan talablar.....	
II MODUL. Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida turli janrdagi badiiy asarlar ustida ishlash metodikasi.....	
5-mavzu: Boshlang‘ich sinflarda badiiy asar ustida ishlash.....	
6-mavzu: Ertak janriga xos asarlar ustida ishlash metodikasi.....	
7-mavzu: Hikoya janriga xos asarlar ustida ishlash metodikasi.....	
8-mavzu: Masal janriga xos asarlar ustida ishlash metodikasi.....	
9-mavzu: She‘riy janrga xos asarlar ustida ishlash metodikasi.....	
10-mavzu: Ilmiy-ommabop janrdagi asarlar ustida ishlash metodikasi.....	
11-mavzu: Boshlang‘ich ta‘limda umumlashtiruvchi o‘qish savodxonligi darslari va ularning ahamiyati.....	

12-mavzu: O‘qish savodxonligini shakllantirishda sinfdan tashqari o‘qishning ahamiyati.....	
13-mavzu: O‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilar nutqi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish.....	
III MODUL. O‘qish savodxonligi darslarini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar.....	
14-mavzu: PIRLS (ingl. Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro tadqiqotida o‘qish savodxonligi darajasini tekshirishning o‘ziga xos jihatlari.....	
15-mavzu: PISA (ingl. Programme for International Student Assessment) o‘quvchilarning ta’limiy yutuqlarini baholash xalqaro dasturida o‘qish savodxonligi darajasini aniqlash.....	
ILOVA 1. Glossariy.....	
ILOVA 2. Test savollari.....	
Foydalanilgan adabiyotlar.....	

I MODUL. KIRISH. BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINING AHAMIYATI.

1-MAVZU: BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINING MAQSADI, VAZIFALARI, TA'LIMIY-TARBIYAVIY VA AMALIY AHAMIYATI.

REJA:

- 1.1. O'qish savodxonligi darslarining maqsadi va vazifalari.
- 1.2. O'qish savodxonligi darslarining axborot (kommunikativ) manba sifatidagi roli.
- 1.3. Ta'lim-tarbiya berishda o'qish savodxonligi darslarining ahamiyati.

Tayanch so'zlar: O'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, maqsad, vazifa, ta'limiy ahamiyat, tarbiyaviy ahamiyat, amaliy ahamiyat, o'quvchi shaxsini shakllantirish, nutq rivojlantirish, fikrni ifodalash, mustaqil o'qish, axloqiy tarbiya, dars mazmuni, matn bilan ishlash, til madaniyati, o'qish texnikasi, ijtimoiylashuv, estetik tarbiya, og'zaki va yozma nutq, tarbiyaviy vosita, savod o'rgatish, muhitga moslashish, tushunish ko'nikmalari, o'quv materiallari, tahliliy fikrlash.

1.1 Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarining maqsadi, vazifalari.

XXI asr intellektual salohiyat, tafakkur va ma'naviyat asri sifatida insoniyat oldida yangi-yangi ufqlar ochish bilan, biz ilgari ko'rmagan, duch kelmagan keskin muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Pedagoglardan, bugungi murakkab zamonda yoshlarga zamon ruhida ta'lim berish bilan bir qatorda, bashariyatning, Vatanimiz va xalqimizning ertangi kunini o'ylab, yoshlarni ezgulikka, insofdiyonat, mehr-oqibat va bag'rikenglikka da'vat etishga qaratilgan tarbiyaviy ishlarni ham amalga oshirishi talab etiladi.

Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazalari mustahkamlandi. SHuni qoniqish bilan aytish mumkinki, zamonaviy ta'lim tizimining joriy etilishi bugungi kunda ijobiy natijalar bermoqda. endigi, biz pedagoglarning vazifasi zamonaviy texnik ta'minotga ega ta'lim muassasalarida talablar darajasida innovasion ta'lim texnologiyalari asosida yoshlarimizga ta'lim-tarbiya berishdan iborat bo'lmog'i lozim. Buning uchun har bir pedagog o'z ustida mukammal ishlashi, zamondan orqada qolmasligi, o'qitishning innovasion texnologiyalarini puxta bilishi va o'z faoliyatida joriy etishi zarur. Hozirgi kunda eski an'anaviy uslubdagi darslar yoshlarimiz ehtiyojini qondirmaydi, ular bunday darslarni tinglagisi kelmaydi. Chunki, fikrlash vatafakkur boshqa, aynan biror fan bo'yicha bilimga ega bo'lish boshqa. Fikrlash va tafakkur tabiiy aql mahsuli, bilim olish esa bu ta'lim muassasi, pedagog faoliyati mahsuli. yoshlarimizni fikrlashi va tafakkuri bundan 15-20 yil

avvalgi yoshlarga nisbatan ancha baland va tezdir. Agar pedagog yoshlar bilan hamnafas fikrlamasa, zamon yangiliklariga vatalablariga yoshlardanda tez bo'lmasa, uning ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyati samarasiz bo'lib qoladi. Ta'lim tizimini takomillashtirish, innovasion texnologiyalarni qo'llash masalasi davlatimizning ta'limda hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy vazifalaridan biri bo'lib kelmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimida umumta'lim maktablaridan boshlab ta'lim sohasini rivojlantirishda bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Zamonaviy ta'lim tizimining ta'lim oluvchilarga ko'rsatayotgan ta'siri nihoyatda muhimligini bildirmoqda. Har bir mamlakat o'zining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini va kelajagini belgilab borishida intellektual salohiyatga ega bo'lgan kadrlar salmog'i yuqori o'rinda turadi. Boshlang'ich ta'lim tizimini rivojlantirishdagi asosiy tamoyillardan biri ta'lim tuzilishini va mazmunini isloh qilishdir. Buning uchun yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash, ta'lim bo'yicha kadrlarning faoliyatini uyg'unlashtirish, ta'lim innovasiyalari, ilg'or pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish asosiy vazifamizdir. Boshlang'ich ta'limda dastlab o'qituvchi faoliyatini o'zgartirmay turib, ta'limda bir qadam ham oldinga siljib bo'lmaydi. Chunki o'quvchiga birinchi bo'lib boshlang'ich bilimlar birinchi o'qituvchisi tomonidan beriladi. O'qituvchi qachonki, mas'uliyatli, ijodkor va faolligini oshirmas ekan, u ta'lim berayotgan kelajak avlod intellektual salohiyatga ega bo'la olmaydi. Shuning uchun boshlang'ich ta'limni rivojlantirishda mutaxassislar faoliyati va yangilikka intilish motivasiyasini, bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirib, belgilangan maqsadga yo'naltirishimiz lozim.

Boshlang'ich ta'limda innovasion jarayonlarni amalga oshirish, bu tizimga yangiliklar kiritish, o'quv jarayonlarining tuzilishini yangilash, avvaldan mavjud bo'lgan holatdan o'zgargan, farq qiluvchi ta'limni takomillashtirishda innovasion texnologiyalarni qo'llash, yaxshi natija beradigan mexanizmlarni ishlab chiqish va ulardan foydalanish kerak. Tajribadan o'tgan, ketma-ketlikda qo'llanadigan innovasion texnologiyalar kafolatlangan natijani beradi. Boshlang'ich ta'limni rivojlantirish, zaruriy darajadagi natijani olish uchun ta'lim tizimini takomillashtirish, bajarayotgan funksiyasini ijobiy tomonga yo'naltirish, zamonaviy innovasion texnologiyalardan foydalanish kerak. Boshlang'ich ta'lim bosqichi – bu bolalarning shaxs sifatida shakllanishi, dunyoqarashi kengayishi va asosiy o'quv ko'nikmalari tarkib topadigan eng muhim davrdir. Ayniqsa, o'qish savodxonligi darslari ushbu jarayonning negizini tashkil etadi. Chunki bola aynan shu darslar orqali harf va tovushlarni o'zlashtiradi, so'z tuzadi, matnni o'qish va tushunishga kirishadi. Bu darslar orqali o'quvchilar bilim olishga, fikrini bayon etishga, yozma va og'zaki nutqda mustaqil fikrlashga o'rganadilar. O'qish savodxonligi — nafaqat til o'rgatish, balki bolaning fikrlash, his qilish va muloqot qilish qobiliyatlarini

shakllantiradigan poydevordir. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun o'qish – bu shunchaki tovushlarni birlashtirib o'qish emas, balki tafakkurni, xotirani, tushunishni va eslab qolishni bir vaqtning o'zida ishga soladigan murakkab jarayondir. O'qish savodxonligi darslarining mazmuni harflarni o'rgatish, tovushlarni tanitish, so'z tuzish va gap tuzish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat bo'lib, bu bosqichlar asta-sekinlik bilan murakkablashib boradi. Shuningdek, dars jarayonida o'quvchilarga hikoya, ertak, maqol, topishmoq va kichik matnlar orqali axloqiy tushunchalar beriladi. Bu orqali o'quvchi dunyoni idrok qilishni o'rganadi, til boyligi kengayadi, muloqotga kirishishga odatlanadi.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarining maqsadi — bolalarda o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish, ularni og'zaki va yozma nutq orqali o'z fikrini aniq va ravon ifodalashga o'rgatishdir. Bu jarayonda har bir o'quvchining tilga bo'lgan qiziqishini uyg'otish, fikrlash va idrok qilish salohiyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida asosan dastavval o'qish ko'nikmalari to'laqonli shakllantiriladi. O'qish ko'nikmalarining shakllanish jarayoni murakkab tuzilmalarni o'z ichiga olibgina qolmay, bolalarda o'qish faniga bo'lgan qiziqish, ziyraklik, kitobga mehr-muhabbat tuyg'ularini ham shakllantirib keladi deb ayta olamiz. O'qish ko'nikmalari o'xta o'rgatilgandan so'ng yozuv ko'nikmalari shakllanish jarayoni qamrab olinadi. Bunda o'quvchilarda yozuv ko'nikmalari va malakalari o'qituvchi tomonidan singdirib boriladi. Bolalarni og'zaki va yozma nutqi orqali o'z fikri, dunyoqarashini aniq va ravon tilda bayon etishi ham o'rgatiladi. Bu jarayonda har bir o'quvchining tilga bo'lgan qiziqishi, uni o'rganishi, o'zlashtirilishi, fikrlarini idrok qilish salohiyati ham muhim ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarining vazifalari:

-Harflar, tovushlar va ularning yozuvdagi ifodasini o'rgatish jarayonini olib borishdan iborat.

-O'qish savodxonligi darslarida so'z, gap va matn tuzish bo'yicha dastlabki bilimlarni berish tushunchalari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

-O'qish texnikasi — tovushlab o'qish, so'zlarni birlashtirib o'qish, matnni to'g'ri talaffuz qilish kabi ko'nikmalarni shakllantirish ko'nikmalari aynan o'qish savodxonligi darslarining vazifalaridan birini tashkil etadi.

- Nutq madaniyati, e'tibor bilan tinglash va savol-javob asosida muloqotga kirishishni o'rgatish o'qituvchi shaxsiga qo'yilgan dolzarb vazifalardandir.

1.2. O‘qish savodxonligi darslarining axborot (kommunikativ) manba sifatidagi roli.

Matn mazmunini tushunish, asosiy fikrni ajratish va o‘z so‘zlari bilan qayta hikoya qilishni o‘rgatish tushunchalari o‘qish darslaridagi ilg‘or vazifalarni qamrab oladi. O‘qish savodxonligi darslari bolalarda til va nutqni o‘rgatish bilan bir qatorda, ularning tafakkurini, diqqatini, xotirasini va eslab qolish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Dars jarayonida matn bilan ishlash orqali bolalar o‘rganilgan bilimlarni boshqa fanlarda ham qo‘llashga o‘rganadilar. Shuningdek, ular o‘z atrofidagi voqea-hodisalarni to‘g‘ri tushunish va tushuntirishga intiladi. O‘qilgan matnlar va dars davomida o‘rganilgan hikoya, ertak, she‘rlar orqali o‘quvchilarda insoniy fazilatlar – halollik, do‘stlik, to‘g‘rilik, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi sifatlar singdiriladi. Bunda dars nafaqat bilim manbai, balki axloqiy tarbiya vositasi sifatida ham xizmat qiladi. O‘qish orqali bola o‘zligini anglashga, boshqalarni hurmat qilishga o‘rganadi. O‘qish savodxonligi kundalik hayotda muhim ko‘nikmalarni egallashga xizmat qiladi. O‘quvchi yozuvlarni o‘qish, tushunish va ulardan foydalana olishni o‘rganadi. Har qanday fan va kasb asosida o‘qish va yozish yotgani uchun bu darslar barcha sohalarda zarur bo‘lgan amaliy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Bola savodli bo‘lishi orqali jamiyatga tezroq moslashadi, o‘z huquq va majburiyatlarini tushuna boshlaydi. Quyida maxsus jadval orqali boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarining maqsadi va vazifalari bilan yaqinda tanishib chiqamiz.

Boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarining maqsad va vazifalari:

Maqsad	Vazifalar
O‘quvchilarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini shakllantirish	Harf va tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish va yozishni o‘rgatish
Og‘zaki va yozma nutqni rivojlantirish	O‘qish texnikasini (bo‘g‘inlab, tovushlab, ravon) shakllantirish
Fikrni aniq ifodalashga o‘rgatish	So‘z va gap tuzish, matn tuzish ko‘nikmalarini rivojlantirish
Mustaqil o‘qish, tinglash va tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish	Matnni tushunish, asosiy fikrni ajratish, savollarga javob bera olishni o‘rgatish

Kitob o‘qishga qiziqish uyg‘otish	Estetik did, nutq madaniyati, tinglash madaniyatini shakllantirish
Bolaning muloqot madaniyatini rivojlantirish	Og‘zaki va yozma muloqotda faol ishtirok etishga yo‘naltirish
Til va nutq orqali ijtimoiy moslashuvga tayyorlash	Nutq orqali fikrlashni rivojlantirish, mustaqil mulohaza yuritishga imkon yaratish

1.3. Ta’lim-tarbiya berishda o‘qish savodxonligi darslarining ahamiyati.

Boshlang‘ich sinflar o‘qish darslarida ko‘zda tutilgan maqsadlarni amalga oshirish orqali bolalarda o‘qish darslariga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirish, ularda o‘qish va yozuv ko‘nikmalarini puxta shakllantirish, o‘qish darsliklarida keltirilgan matnlarni mustaqil tahlil qila olish va ularni so‘zlab berishda qiyinchiliklarga duch kelmaslik kabi ijobiy sifatlar bevosita shakllanib keladi. Quyidagi o‘qish savodxonligi darslarining ta’limiy, tarbiyaviy va amaliy ahamiyati yoritilgan. Har

bir yo‘nalish alohida tarzda izohlaymiz.

1. Ta'limiy ahamiyat

- O'quvchilarda o'qish, yozish va matn bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi
- Fikrni mantiqan ifodalash, tushunish va asosiy fikrni ajratish ko'nikmasini rivojlantiradi
- Nutq va tafakkurni o'stiradi, xotira va diqqatni mustahkamlaydi
- Boshqa fanlarni o'zlashtirish uchun poydevor yaratadi

2. Tarbiyaviy ahamiyat

- Axloqiy fazilatlarni (halollik, do'stlik, mehnatsevarlik) singdiradi
- She'r, hikoya, maqol va ertaklar orqali tarbiyaviy g'oyalarni yetkazadi
- Estetik did va madaniyatni shakllantiradi
- Muloqot madaniyatini rivojlantiradi

3. Amaliy ahamiyat

- Kundalik hayotda yozuv, ko'rsatma va belgilarni tushunish imkonini beradi
- Hujjat to'ldirish, murojaat qilish kabi amaliy ko'nikmalarni shakllantiradi
- Ijtimoiy hayotga moslashuvni osonlashtiradi
- Savodli o'quvchi jamiyatda o'z o'rmini topa oladi.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslari har bir o'quvchining ta'limiy faoliyatiga mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu darslar orqali bolalar harf va tovushlarni o'zlashtiradi, so'z va gap tuzishni o'rganadi, mustaqil o'qish va fikrlash ko'nikmalariga ega bo'ladi. O'quvchilar nafaqat o'qishni, balki eshitishni, tushunishni, og'zaki va yozma nutqda aniq ifoda qilishni o'zlashtiradi.

Bu darslarning ta'limiy ahamiyati shundaki, ular bolada mantiqiy fikrlash, xotira, diqqat va nutqni rivojlantiradi. Tarbiyaviy jihatdan, bu mashg'ulotlar axloqiy g'oyalarni singdirib, estetik didni shakllantiradi, ijtimoiy munosabatlarda to'g'ri yo'l tutishga yordam beradi. Amaliy ahamiyati esa bolaning kundalik hayotda mustaqil fikr yuritish, savodli yozish va o'z fikrini aniq ifoda etishga o'rgatishda namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, o'qish savodxonligi darslari boshlang'ich ta'limning eng muhim bosqichi bo'lib, bolaning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi o'rin egallaydi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *O‘qish savodxonligi darslarining asosiy maqsadi nimadan iborat?*
2. *Savodxonlik darslari orqali bolalarda qanday ko‘nikmalar shakllantiriladi?*
3. *O‘qish savodxonligi darslarining tarbiyaviy ahamiyatini misollar bilan tushuntiring.*
4. *Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘qish savodxonligi darslarini o‘tkazishda qanday metodlardan foydalaniladi?*
5. *O‘qish savodxonligi darslarida amaliy mashg‘ulotlarning o‘rni va ahamiyati nimada?*
6. *O‘qish savodxonligi darsining maqsadi va vazifalarini tavsiflab, izohlab bering.*
7. *O‘qish Savodxonligi darslari orqali o‘quvchilarga milliy va umuminsoniy qadriyatlar qanday singdiriladi?*
8. *O‘qish savodxonligi darsining bir kunlik konspektini tuzing.*
9. *"Savodxonlik darslari bolani mustaqil fikrlashga o‘rgatadi" degan fikrga munosabatingizni yozing.*
10. *O‘qish savodxonligi darsida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning qanday bo‘lishi kerakligi haqida fikr yuriting.*

2-MAVZU: O‘QISH SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI, BOSHLANG‘ICH SINFLARDA O‘QISH SAVODXONLIGINI TASHKIL ETISH.

Tayanch so‘zlar: *savodxonlik, o‘qish, yozish, tovush, harf, so‘z, gap, matn, anglash, ifodali o‘qish, nutq, tafakkur, mantiqiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, metodika, dars, mashq, o‘quvchi, o‘qituvchi, o‘yinli metod, ko‘rgazmali vosita, mustaqil fikr, matn ustida ishlash, savol-javob, talaffuz, alifbo, darslik, ta’limiy maqsad, tarbiyaviy ahamiyat.*

O‘qish savodxonligi — bu bolaning harflarni tanib, ularni o‘qish va yozishni o‘rganib u orqali so‘z, gap va matnlarni anglay olish, tahlil qilish, mustaqil o‘qiy olish, ularni mazmunan tushunish, ifodali o‘qish va nutq orqali fikrini bayon qilish, matnlar tuzishda so‘zlarni tog‘ri qo‘llay olish qobiliyatidir. Bu tushuncha nafaqat texnik jihatdan o‘qish (harflarni birlashtirib so‘z chiqarish), balki o‘qilgan matnni anglash, tahlil qilish, kuzatish, o‘z fikrlari bilan uyg‘unlashtirish va fikr bildirish

malakalarini shakllantirish va rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. O'qish savodxonligi shuningdek, bola tafakkurini, tasavvurini, mantiqiy fikrlashini va til boyligi, lug'at boyligini rivojlantiruvchi asosiy ta'lim bosqichidir. Bu bosqichda bola ta'lim jarayoni ya'ni dastlabgi savodxonlik jarayoni o'qituvchi bilan birgalikda dunyoni o'rganadi. Bevosita dastlabgi savod chiqarish jarayonida bola o'qish kitobini to'laqonli anglaydi, undagi har bir matn, she'r, hikoya, ertak va boshqa janrlar bo'lsin barchasini o'zi mustaqil tushunib anglab o'qishini ta'minlash o'qituvchi oldidagi yuksak vazifadir. Har bir o'rgatilayotgan yangi janr, uning xususiyatlari, murakkabligi o'quvchilarga soda tilda bayon etilishi lozim. Janrlar tasnifi bo'yicha ko'rilayotgan mavzular doirasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini inobatga olish lozim. O'qish savodxonligi darslarining dastlabgi bosqichlarida ko'rgazmali, multimediali vositalardan keng foydalanish darsning samarali bo'lishini ta'minlabgina qolmay, uning qiziqarli o'tishini va o'quvchilarni qiziqitira olishini ham yo'lga qo'yadi. Shu o'rinda ko'zda tutilgan maqsadlarimizdan biri ya'ni o'quvchilarning mustaqil fikrini rivojlantirish va ongli o'qiy olish qobiliyatini shakllantirish ham rivojlanib, takomillashib boradi. Savodxon bola nafaqat matnni o'qiydi, balki uni tushunadi, unga nisbatan o'z munosabatini bildiradi, undan kerakli ma'lumotni ajratib oladi. Misol tariqasida , 1-sin o'qish savodxonligi 1-qism kitobidagi Tursunboy Adashboyevning “ o'qishni bilsang o'zing” she'rining tahlilini oladigan bo'lsak,

O 'qishni bilsang o'zing

Qanday yaxshi, qanday soz,

O'qishni bilsang o'zing.

Yordam kutib oyingdan

Jovdirab turmas ko'zing.

“O'qing” deya buvingga Yolvorib turmay,

Yoki opajoningga Yalinib yurmay.

Kutib, chorlab o'tirmasdan,

Shart o'qiysan Tutilmasdan.

She'rda bolani o'qishni o'rganishga undash, mustaqil bo'lishga chaqirish asosiy g'oya sifatida ilgari surilgan. Shoir kichik o'quvchini bilim olishda mustaqil

bo‘lishga, o‘qishga qiziqish bilan yondashishga chaqiradi. O‘qishni bilgan bola hech kimdan yordam kutmasdan, yolvorib yoki yalinib o‘tirmasdan, mustaqil va dadil ravishda o‘qishga kirishadi. Bu esa uning hayotida katta yutuqlarga yo‘l ochadi. She’rda ishonch, mehr va rag‘bat ohangi bor. Bu didaktik (o‘rgatuvchi) ruhdagi she’r bolalarga motivatsiya berishga qaratilgan.

Tuyg‘ular orqali ta’sir: Jovdirab turmas ko‘zing, yolvorib turmay, yalinib yurmay – bular orqali bolaning holati tasvirlanadi.

Qayta takror: “O‘qishni bilsang o‘zing” misrasi ikki marta takrorlangan, bu fikrni kuchaytirish uchun ishlatilgan.

Qiyos va ziddiklar: Kimdandir o‘qitishni kutish bilan o‘zi mustaqil o‘qiy olish holati qarama-qarshi qo‘yilgan.

Bu she’r – bolalarni o‘qishga mehr qo‘yishga, o‘z kuchiga ishonishga, o‘zini o‘zi boshqara olishga chaqiruvchi tarbiyaviy she’rdir. She’rda muallif bolani ruhlantiradi, unga: “Sen o‘qishni bilsang, boshqalarga muhtoj bo‘lmay, o‘zing bilimli bo‘lasan”, degan fikrni singdirmoqchi bo‘ladi. She’rdagi asosiy g‘oya esa, o‘z-o‘zidan kitobxonlikka bo‘lgan mehrini oshirish va bolani mustaqil o‘qib anglay olish keng yoritilgan. Biz bilamizki, 1-sinf boshlang‘ich ta’lim tizimining eng mas’uliyatli va murakkab bosqichlaridan biridir. Chunki aynan shu bosqichda bolalar ilk bor maktabga kirib, yozma nutq — ya’ni o‘qish va yozishga o‘rganishni boshlaydilar. O‘qish savodxonligi esa ularning kelgusidagi barcha fanlar bo‘yicha muvaffaqiyatli o‘zlashtirishlari uchun asosiy omil hisoblanadi. Shu bois, o‘qituvchi bu jarayonga yuksak e’tibor bilan yondashishi zarur. 1-sinfda o‘qish savodxonligini shakllantirish — bu bolalarni harflar, tovushlar, bo‘g‘inlar va so‘zlarni tanish, ularni o‘qib tushunish va ifodalashga o‘rgatish jarayonidir. Bu faqat texnik o‘qish emas, balki o‘qiganini tushunish, eslab qolish va aytib berishga qodir bo‘lish demakdir. 1-sinfda o‘qish savodxonligini o‘rgatish quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

Boshlang‘ich (tovush-harf) bosqichi

Bu bosqichda bolalar harflarni tanishadi, ularning tovushlarini eshitadilar va talaffuz qilishga o‘rganadilar. Harf, tovush, bo‘g‘in, so‘z va gap tushunchalari shakllantiriladi. Savod o‘rgatishda fonetik-analitik va sintetik usullar keng qo‘llaniladi.

Savod o‘rgatish (o‘qish va yozishni o‘rgatish) bosqichi

O‘quvchilar harflarni birlashtirib o‘qiy boshlaydilar, so‘zlar va gaplar ustida

ishlaydilar. Bu bosqichda texnik o‘qish tezligi va aniqligiga katta e‘tibor beriladi. Har bir harf bilan tanishganlaridan so‘ng, yozuv ham o‘rgatiladi.

O‘qish malakasini shakllantirish bosqichi

O‘quvchilar qisqa matnlarni mustaqil ravishda o‘qiy oladigan darajaga yetkaziladi. Ular matnni anglash, asosiy g‘oyani ajratish, savollarga javob berish va fikr bildirish kabi vazifalarni bajaradilar.

Quyida biz o‘qish savodxonligini shakllantirishda qo‘llaniladigan usullar bilan tanishib o‘tamiz:

Usul nomi	Tavsifi	O‘quvchiga ta’siri / Natijasi
Ko‘rgazmali usullar	Rasm, harf kartochkalari, sxema va plakatlar yordamida o‘rganish	Xotira rivojlanadi, tushuncha aniq va tez yodda qoladi
Og‘zaki mashqlar	Tovush ajratish, bo‘g‘inlarga ajratish, savol-javob, hikoya aytish	Nutq faoliyati rivojlanadi, so‘z boyligi ortadi.
Didaktik o‘yinlar	Harflarni tanish, tovushli jumboqlar, bo‘g‘inli kartochkalar bilan o‘ynash	O‘quvchi faol ishtirok etadi, uning faolligi va ziyrakligi oshadi, darsga bo‘lgan qiziqish ortadi.
Rol o‘ynash usuli	Matn asosida jonli obrazlar yaratish, rolli sahna qo‘yish	Tasavvur va obrazli fikrlash rivojlanadi, ijodkorlik qobilyati oshadi, mustaqil fikrlashi, dumyoqarashi kengayadi.
Juftlikda ishlash	Ikki o‘quvchi birgalikda o‘qish va savollarga javob berish	Muloqot ko‘nikmasi va hamkorlikda ishlash malakasi shakllanadi
Kuzatish va taqqoslash	O‘xshash va farqli harf/tovushlarni solishtirish	Tahliliy fikrlash, e‘tibor va tafakkur rivojlanadi
Takrorlash va	Harflarni va so‘zlarni	O‘quv materiali mustahkamlanadi,

mustahkamlash	qayta-qayta o'qish, yozish	matni mustaqil ravishda o'zlashtiradi, xotira yaxshilanadi. Avtomatik ravishda o'qish shakllanadi
Ifodali o'qish mashqlari	Matni ohang bilan, to'g'ri urg'u va pauza bilan o'qish	Ovozli nutq, ritm, talaffuz madaniyati shakllanadi

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarini tashkil etish va rivojlantirishda o'qituvchining roli va uning pedagogik mahorati talab etiladi.

1-sinfda o'qish savodxonligini shakllantirishda o'qituvchi eng muhim shaxsdir ya'ni u:

- Har bir o'quvchining tayyorgarlik darajasini inobatga oladi, o'quvchilarning induvidualligi hisobga olinib dars jarayonida e'tiborlilik talab etiladi;

shaxsiy yondashuv asosida mashg'ulotlar olib boradi. Bilamizki, boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z navbatida pedagog-psixolog bo'lishi lozim. O'qituvchining shaxsiy sifatleri: bilimdonlik, mehribonlik, sabr-toqatlilik, adolatlilik, tashabbuskorlik, kuzatuvchanlik, muloqotga ochiqlik, mas'uliyatlilik, halollik, samimiylik, talabchanlik, ijodkorlik, intizomlilik, o'z ustida ishlashga intilish, muomala madaniyatiga ega bo'lish, tashkilotchilik qobiliyati, yangilikka intilish, vaziyatni tahlil qila olish, empatiya qobiliyatlari ham puxta shakllangan bo'lishi kerak;

- O'quvchilarda o'qishga muhabbat uyg'otadi. Dars qanchalik qiziqarli bo'ladigan bo'lsa, o'qituvchining pedagogik mahorati yuksak darajada bo'lsa, u o'qituvchi o'quvchilarni darsga qiziqtiradi oladi.

1-sinfda o'qish savodxonligini shakllantirish — bu oddiy ko'nikma emas, balki butun ta'lim jarayonining asosi bo'lib xizmat qiladigan poydevordir. Barcha bilimlar 1-sinf dan boshlab shakllanib butun umri davomida amaliy qo'llaniladi. Bolalarning matn bilan ishlash ko'nikmalari, mustaqil fikrlashi, og'zaki va yozma nutqi aynan shu davrda shakllana boshlaydi. Shu sababli o'qituvchi va ota-onalar bu jarayonga jiddiy e'tibor berishlari zarur.

2-sinfda o'qish savodxonligini shakllantirishning xususiyatlari

2-boshlang'ich sinf o'quvchilari birinchi sinfda o'zlashtirgan o'qish-yozish asoslarini mustahkamlash bilan birga, o'qilgan matni chuqurroq tushunish, xulosalash va fikr yuritish kabi yuqori darajadagi ko'nikmalarga o'tishni boshlaydilar. Shu sababli bu bosqichda quyidagi nazariy yondashuvlar muhim hisoblanadi:

- ✓ **Bosqichma-bosqich rivojlantirish yondashuvi:** O'quvchining yoshiga mos, ularning o'zlashtirilish uchun qulay va sodda tilda bayon etilgan, asta-sekin murakkablashadigan matnlar bilan ishlash, matn hajmi va uning to'liq mazmuni bo'yicha bosqichli yondashuvni talab etadi.
- ✓ **Faoliyatga asoslangan ta'lim:** O'quvchilarni faqat o'qishga emas, balki o'qilgan matn asosida muloqot qilish, savollar berish va o'zaro guruhlar kesimida muhokama qilishga yo'naltirish lozim.
- ✓ **Integrativ yondashuv:** O'qish mashg'ulotlarini boshqa fanlar bilan bog'lash (masalan, tabiatshunoslik, axloq darslari, yozuv darslari, matematika darslari) orqali matnni hayotiy ravishda tushunishga yordam berish, bevosita hayotiy hodisalar bilan bog'lab anglash.

O'qish savodxonligi darslarini doimiy rivojlantirib, yangiliklar ustida ishlab takomillashtirib borish samarali hisoblanadi. Rivojlanish jarayoni turli usullar bilan amalga oshiriladi. Quyida o'qish savodxonligi darslarini rivojlantirish usullari bilan tanishib o'tamiz:

- **Ifodali o'qish:** Matnni ohang, pauza va urg'ularga rioya qilgan holda o'qitish orqali o'quvchilarning talaffuz madaniyati va matnni his qilish qobiliyati oshadi. Bunda matn dastavval o'qituvchi tomonidan ifodali o'qib beriladi. Keyingi bosqichda o'quvchilar bilan birma-bir o'qish ko'nikmalari shakllantiriladi. Bunda o'quvchilar yakkat tartibda yoki guruh bilan bir birini kuzatib, tahlil qilish orqali ongli o'qishni amalga oshiradi.
- **Savol-javob usuli:** bu usul ham o'qish darslarini tashkil qilish va rivojlantirishda yetakchi o'rinlarda turadi. Savol - javob usuli orqali matndan anglashilgan umumiy mazmun qay darajada o'zlashtirilgani o'qituvchi azoratida amlga oshiriladi. Har bir matn asosida savollar tuzish va ularni og'zaki yoki yozma tarzda javob berish orqali fikrni aniq bayon qilish ko'nikmasi rivojlanadi. Bu usulimizni yozma ravishda nazorat darslarida ham qo'llaymiz.
- **Matn bilan ishlash mashqlari:** Gapni davom ettirish, sherigining fikrini davom ettirish, asosiy g'oyani aniqlash, syujetni qayta hikoya qilish, matn asosida bayon yoki insho tuzish, mustaqil ravishda savollarga javob berish,

matndan anglashilgan g'oyani bayon qila olish, matnni to'liq tarzda og'zaki hikoya qilib berish kabi usullar savodxonlik darajasini oshiradi.

● **Multimedia vositalardan foydalanish:** Suratlar, multimedia vositalari, slaydlar, videoroliklar, rasmlı ko'rgazmalar, rebuslar, matn asosida tuzilgan krosswordlar, sxemalar va jadvallar yordamida matnni yaxshiroq tushunishga ko'maklashish mumkin.

2-sinfda o'qish savodxonligini shakllantirish jarayoni — bu faqat harf va so'zlarni o'qitish emas, balki bolalarning tafakkurini, nutqini, tahlil qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks pedagogik faoliyatdir. O'qituvchining bu jarayondagi roli beqiyos bo'lib, u o'quvchılarda o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishda asosiy vositachidir.

Boshlang'ich ta'limning 3-sinfi — o'quvchılarning o'qish malakalari shakllanib borayotgan, bilim olishga yo'naltirilgan faol bosqichidir. Bu davrda o'quvchılar allaqachon o'qish-yozishning asosiy ko'nikmalarini egallagan bo'lib, endi ularni mukammallashtirish va chuqurlashtirish jarayoni boshlanadi. O'qish savodxonligi esa o'qilgan matnni chuqur tushunish, fikr yuritish, xulosa chiqarish va tanqidiy yondasha olish kabi murakkab intellektual ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. O'qish savodxonligini shakllantirish usullari (3-sinf uchun moslashtirilgan)

Usul	Tavsifi
Rolli o'yinlar	Matn asosida rollar taqsimlanib, jonli sahna ko'rinishlari tashkil qilinadi.
Kichik guruhlarda muhokama	O'quvchılar guruh bo'lib matnni o'qish va muhokama qilishadi.
Grafik organizatorlar	"Aqliy xarita", "Venn diagrammasi", "T chizmasi" orqali matnni tahlil qilish.
Matnga savollar tuzish	O'quvchining matnni anglab yetgan darajasini aniqlash va fikrlashni rivojlantirish.
Yarim tugallangan gaplar	O'quvchi matn asosida gapni to'ldirib, asosiy fikrni ifodalashi kutiladi.

3-sinf o'quvchılarining o'qish savodxonligini rivojlantirishda o'qituvchi: O'quvchılarning individual o'qish darajasini inobatga oladi. Turli usul va vositalardan foydalanadi. Matnga tanqidiy yondashishni bosqichma-bosqich

o'rgatadi. Ijodiy fikrlashga rag'batlantiradi. O'quvchilarning o'z fikrini bildirishiga imkon yaratadi. 3-sinfda o'qish savodxonligi faqat texnik o'qish emas, balki chuqur o'zlashtirish, mantiqiy fikrlash, muhokama qilish va tanqidiy yondashuv asosida shakllanadi. Bu bosqichda o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish, o'qilgan matndan saboq chiqarish, hayotiy xulosalar qilishga asos solinadi. Shu sababli o'qituvchidan yuqori metodik saviya, ijodkorlik va shaxsiy yondashuv talab etiladi.

4-sinf boshlang'ich ta'limning yakunlovchi bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichda o'quvchilar o'zlarining o'qish bo'yicha asosiy ko'nikmalarini mustahkamlaydi va yuqori sinflarga tayyorlanadi. O'qish savodxonligi endilikda faqat o'qish tezligi yoki aniqligi emas, balki murakkab matnni tushunish, mantiqiy tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni ham qamrab oladi.

Amalga oshirishda qo'llaniladigan metodlar

Metod	Tavsifi
Analitik o'qish	Matnni qismlarga ajratib, tahlil asosida o'rganish
Savol-javobli suhbat	O'quvchilar bilan matn bo'yicha interaktiv suhbatlar
Ijodiy topshiriqlar	Matn asosida hikoya yozish, sahna ko'rinishi yaratish
Guruhda ishlash	Matn ustida guruh bo'lib tahlil va fikr almashinuvi
Klaster va grafik usullar	Matn mazmunini vizual tarzda ifodalash (aqliy xarita, Venn diagrammasi)

4-sinfda o'qish savodxonligi faqatgina boshlang'ich malakani mustahkamlash emas, balki yuqori sinflarda o'qish va o'zlashtirishga zamin yaratishdir. Bu bosqichda o'quvchilar matnni anglash, tahlil qilish, mulohaza yuritish va baholash kabi murakkab fikrlash amallariga yo'naltiriladi. Shu sababli, o'qituvchi har bir darsda o'quvchining mustaqil fikriga e'tiborli bo'lishi, dars jarayonini muhokama va tahlilga asoslagan holda olib borishi zarur. 4- sinfdagi **Bastakor Yunus bobo**(Abdulla Po'latov) sh'erini tahlil qiladigan bo'lsak:

Bastakor Yunus bobo

Abdulla Po'latov

Bastakor Yunus bobo,
Navolari dilrabo!
Xalqqa qildilar xizmat,
Xizmatda-ku, ko'p hikmat.
Kuylaganda "Shashmaqom"
Dillarga berar orom.
Undagi usul, kuylar,
Uzoq o'tmishdan so'ylar.
Xalqlarning oh-u zori,
Og'ir kun intizori.
Ko'z yoshi-yu fig'oni,
To'kilgan qutlug' qoni.
Barcha nolalar ayon,
Unda etilgan bayon.
Bastakor Yunus bobo,
Navolari dilrabo!

She'r tahlili: She'rda bastakor Yunus boboning san'ati va uning xalq hayotidagi o'rni madh etilgan. Yunus bobo o'zining betakror "Shashmaqom" kuylari orqali xalqning dardini, orzularini, og'ir kunlarini ifodalaydi. U xizmat qilgan san'at nafaqat musiqiy, balki ruhiy ozuqa, xalqqa orom beradi. Yunus boboning ijodi — xalqning qalbiga yetib boradigan, dardini yengillashtiradigan, o'tmishdan to zamonamizga qadar uzatilayotgan boy an'ana. San'atning hikmat va ma'nolari uning kuylari orqali avloddan-avlodga yetkaziladi. She'rda an'anaviy ohangdorlik saqlangan, jummalarning oxiri musiqiy tarzda bir-biriga mos tushadi. "Bastakor Yunus bobo, Navolari dilrabo!" iborasi she'rning boshida va oxirida takrorlanib, mavzuning asosiy markazini yaratadi. She'rda Yunus boboning kuylari, usullari, ularning xalqqa bergan ta'siri tasvirlangan. "Dilrabo", "orom", "hikmat", "fig'oni", "qutlug' qoni" kabi so'zlar she'rga chuqur ma'no beradi. Bu so'zlar o'quvchi uchun begona so'zlar bo'lishi mumkin, shuning uchun bu so'zlar lug'at ishi qilinadi. "Navolari dilrabo" — uning musiqasi qalblarni quvontiradi degan ma'noni anglatadi. She'rning so'zlari xalqning og'ir kunlari, ko'z yoshlari, fig'oni haqida gapirib, tinglovchida kuchli hissiyot uyg'otadi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. O'qish savodxonligi nima? Uning asosiy maqsadi nimadan iborat?
2. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini shakllantirishda qanday asosiy ko'nikmalar rivojlantiriladi?
3. O'qish jarayonida o'quvchining matnni tushunishi uchun qanday shartlar yaratish kerak?
4. O'qituvchi o'quvchilarda o'qish savodxonligini qanday usullar orqali rivojlantirishi mumkin?
5. Matnni ongli o'qish va ifodali o'qish o'rtasidagi farq nima?
6. O'quvchining o'qishdagi xatolarini qanday aniqlash va tuzatish mumkin?
7. Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini baholash mezonlari qanday bo'ladi?
8. O'qish savodxonligini shakllantirishda ota-ona va maktabning roli qanday?
9. O'quvchilarga o'qish qiziqishini oshirish uchun qanday o'yin yoki mashg'ulotlar tashkil qilish mumkin?
10. Matn asosida fikr yuritish va mulohaza qilish ko'nikmalarini qanday shakllantirish mumkin?

3-MAVZU: O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O'QISH TURLARI, O'QISH MALAKALARI VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI.

Tayanch so'zlar: ongli o'qish, ifodali o'qish, tez o'qish, pichirlab o'qish, jim o'qish, ovoz chiqarib o'qish, o'qish malakasi, o'qish texnikasi, o'qish tezligi, matnni tushunish, fikr yuritish, savol-javob, izohli o'qish, analiz, sintez, darsdan tashqari o'qish, mustaqil o'qish, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, o'quv topshiriqlari, differensial yondashuv, ta'limiy o'yinlar, klaster usuli, multimedia materiallar, matn ustida ishlash, darsdan so'nggi faoliyat.

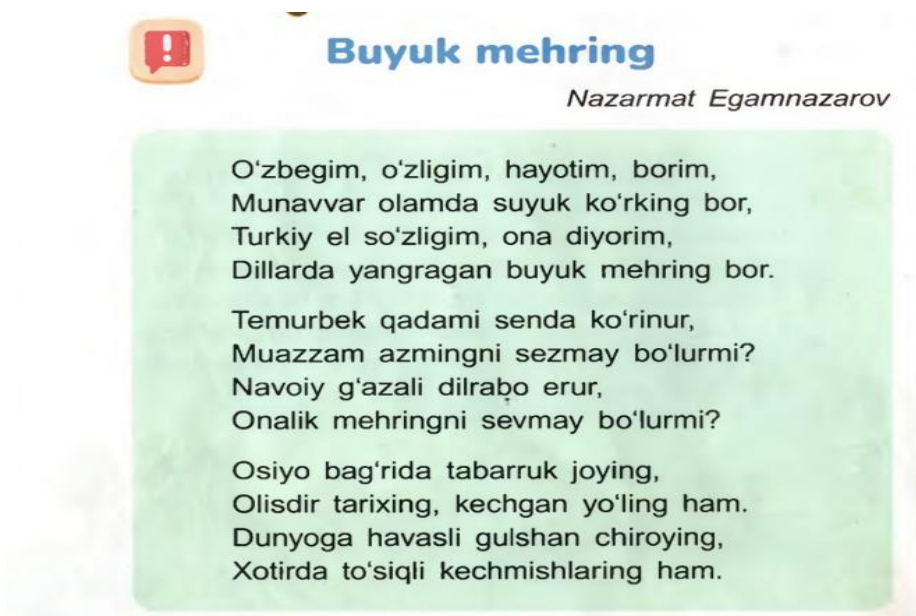
Inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan o'qish faoliyati, biluv faoliyati barcha predmet darslari, amaliy darslar va nazariy darslarda ham keng amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatish yo'l-yo'riqlarini o'qish metodikasi fani metodik

tavsiyalar borasida ishlab chiqadi. O'qish metodikasi kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, ularning komil inson bo'lib yetishishi, psixologiya, xususiy metodika jumladan o'qish metodikasi sohasidagi yutuqlar asosida ham takomillashtirilib, sayqallanib boriladi. O'qish darslarining samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim metodlarining muqobil tanlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. Binobarin, birorta metodik fanning o'zi kabi o'qitish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo'ladi, ya'ni fan rivojlanib, sayqallanib borgani sari uning metodikasida ham sezilarli ravishda rivojlanish kuzatiladi. Masalan, eski maktablarda o'qish quruq yod olish, mazmunini tushunmasdan, ongli idrok etmasdan turib o'rganish metodi asosida o'rgatilgan bo'lsa, hozir izohli o'qish ya'ni har bir so'zning ma'nosini chuqur tahlil etib, uning qo'llanilish doirasini izchil o'rganish asosida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi bola uchun tushunarsiz bo'lgan so'zlarga izoh berishga, ma'nosini, mazmunini tushuntirishga, o'qilganni mustaqil ravishda qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli, tushunarli bo'lishi mutlaqo e'tiborga olinmagan. Ularda ko'proq to'g'ri talaffuz, nutqning tezligi, ravonligi, qiroat bilan o'qish, bola uchun so'zlar begona bo'lsada uni yuzaki yod olish, ifodali o'qish ko'zda tutilgan. O'qish savodxonligi – bu matnni faqatgina o'qib tushunish emas, balki uni izohli ravishda tahlil qilish, voqealar rivojini yoki qahramonlar xarakterini baholash va undan foyda chiqarish, matndan mustaqil ravishda tegishli xulosa chiqarish, matnni qayta hikoyalash, matn asosida mustaqil ishlar bajarish qobiliyatidir. O'quvchilarga o'qishni samarali, tizimli o'rgatish uchun o'qishning barcha shakllari(tez o'qish, ichiga o'qish, sidirg'a o'qish, ovozli o'qish, tahliliy o'qish) shakllari bilan tanishtirish muhimdir. Quyida o'qishning asosiy turlari keltirilgan:

1. Ifodali o'qish: Boshlang'ich ta'lim o'qish savodxonligi darslarida mantiqiy o'qish (matnni to'g'ri, tushunib, tez (me'yorida) o'qish) va adabiy o'qish mukammal o'rganilib, tahlil qilingandan so'nggina ifodali o'qishga o'tiladi. U yod olingan she'riy matnlarni ifodali o'qishni ham o'z ichiga qamrab oladi. Ifodali o'qishning afzalliklari shundaki, bunda o'quvchilarning asar mazmuni, g'oyaviy-badiiy xususiyatlari haqida muayyan tushunchaga ega bo'lishi bilan bevosita bog'lanadi. Bunda o'quvchining matnni baland ovozda ifodali tarzda o'qishi tushuniladi. U quyidagilarni o'rganishga yordam beradi:

- talaffuzni to'g'ri qo'llash;
- gap tuzilishlarini yaxshiroq anglash;

- ifoda bilan o‘qib, his-tuyg‘uni etkazish. Masalan: 4- sinf darsligidagi Nazarmat Egamnazarovning “Buyuk Mehring” she‘rini tahlil qilishni joiz deb topdik.

She‘rda muallif o‘zining ona yurtiga, eliga bo‘lgan cheksiz mehrini ifoda etadi. Bu sevgi tarixiy shaxslar — Navoiy, Temur kabi ulug‘ zotlar orqali mustahkamlanadi. She‘rda ona tiliga, milliy qadriyatlarga, tarixga va yurt go‘zalligiga mehr izhor etiladi.

O‘zbekim, o‘zligim, hayotim, borim,

Munavvar olamda suyuk ko‘rking bor,

Turkiy el so‘zligim, ona deymanim,

Dillarda yangragan buyuk mehring bor.

Bu banda iftixor, mamnuniyat va faxr hissi bilan o‘qiladi. “O‘zbekim”, “o‘zligim” – bu so‘zlarni urg‘u bilan, hayajon ila aytish kerak. Oxirgi misrada – “Buyuk mehring bor” – degan jumla tantanali ohangda, ko‘tarinki ruhda aytiladi.

Temurbek qadami senda ko‘rinur,

Muazzam azmingni sezmay bo‘lurmi?

Navoiy g'azali dilrabo erur,

Onalik mehringni sevmay bo'lurmi?

Bu band tarix va ma'naviyatning buyuk shaxslari orqali shon-sharaf, ehtirom tuyg'ulari bilan o'qiladi. "Temurbek", "Navoiy" so'zlarini alohida ta'kid bilan aytish zarur. "Sezmay bo'lurmi? Sevmay bo'lurmi?" so'zlari ohangda savol intonatsiyasi bilan, lekin ishonch bilan aytiladi.

Osiyo bag'rida tabarruk joying,

Olisdir tarixing, kechgan yo'ling ham.

Dunyoga havasi gulshan chiroying,

Xotirda to'siqli kechmishlaring ham.

Bu qismda tinchlik, go'zallik, g'urur, va bir oz g'amgin ohang bor. "Tabarruk joying", "gulshan chiroying" – bu so'zlar yumshoq, lekin mehrlil intonatsiyada o'qiladi. "Xotirda to'siqli kechmishlaring ham" – degan misra esa dardli, chuqur ohangda tugatiladi.

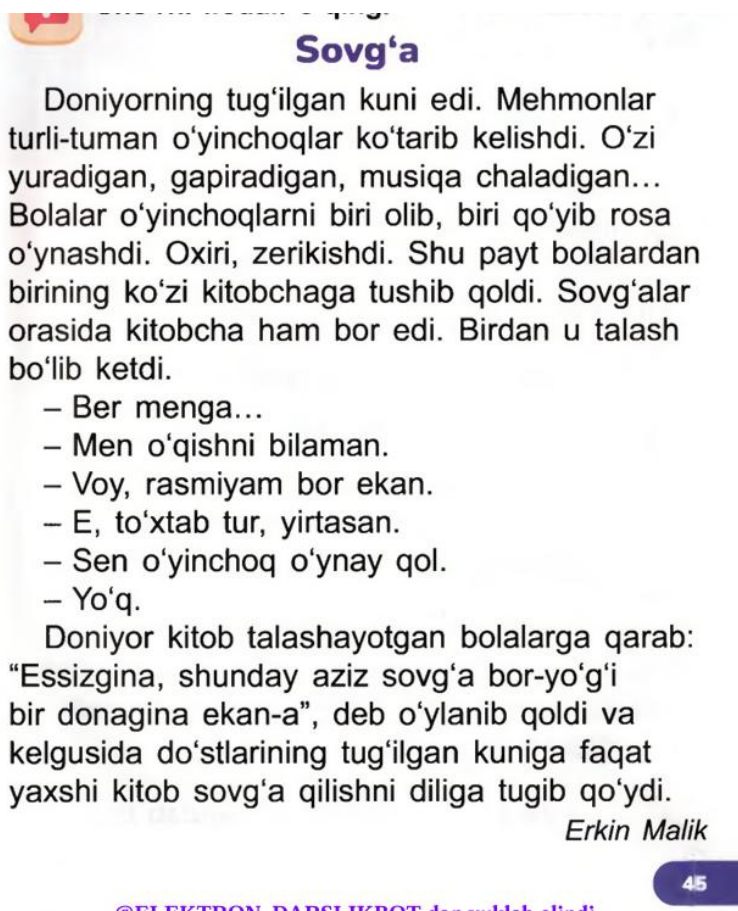
Ifodali o'qish bo'yicha tavsiyalar:

1. Tinish belgilariga e'tibor bering. Har bir nuqta va vergul his-tuyg'uni to'g'ri yetkazish uchun muhim.
2. So'zlarga urg'u bering. Masalan, "O'zbekim", "ona", "buyuk mehring" kabi kalit so'zlar balandroq va ishonchli aytiladi.
3. Tana tilidan foydalaning. Qo'llarni harakatlantirish, yuz ifodasini o'zgartirish orqali she'r ruhini to'liq berish mumkin.
4. Sokin va ravon o'qish, lekin ohangda ma'no o'zgarishini ko'rsatuvchi nuqtalarda his bilan to'xtab, davom ettirish muhim.

2. Ichki (jimjit) o'qish

O'quvchi matnni o'z ichida, ovoz chiqarmasdan o'qiydi. Bu o'qish turi orqali o'quvchilarning fikrlashlarini faollashtiradi. Shuningdek o'qish davomida matn mazmunini tez tushunishga yordam beradi, matndan anglashilgan ma'no munosabatlar o'quvchi uchun osonlashadi. Ichki o'qish orqali o'quvchida matnni mustaqil tahlil qilish qobiliyati ham shakllana boradi bu albatta o'quvchini mustaqil fikrlash va o'z yozma ishlarida ijodiy yondashishga ham o'rgatadi.

3. Izohli o‘qish: Izohli o‘qishga XIX asrning 60—70-yillarida rus pedagogi K. D. Ushinskiy asos solgan, u o‘qishda o‘quvchilarni „ongli, tushunib, o‘ylab o‘qishga“ o‘rgatishni alohida ta‘kidlab ko‘rsatibgina qolmay balki uni „Izohli o‘qish“ deb nomlay boshlagan. Izohli o‘qish – bu matnni o‘qibgina qolmay, har bir qismning ma‘nosini ochib berish, tuyg‘ularni ifoda qilish va tarbiyaviy jihatlarni ajratib ko‘rsatish demakdir. Bu chuqur tahliliy o‘qish turi bo‘lib, o‘quvchi matnni qatlam-qatlam tahlil qiladi. Unda asosiy g‘oyalar ajratiladi, muallifning fikri tahlil qilinadi, vas hu orqali o‘z fikrini bildirish o‘rganiladi. Masalan: 1- sinf o‘qish savodxonligi kitobidagi quyidagi hikoyani tahlil qilsak:

Sovg'a

Doniyorning tug'ilgan kuni edi. Mehmonlar turli-tuman o'yinchoqlar ko'tarib kelishdi. O'zi yuradigan, gapiradigan, musiqa chaladigan... Bolalar o'yinchoqlarni biri olib, biri qo'yib rosa o'ynashdi. Oxiri, zerikishdi. Shu payt bolalardan birining ko'zi kitobchaga tushib qoldi. Sovg'alar orasida kitobcha ham bor edi. Birdan u talash bo'lib ketdi.

- Ber menga...
- Men o'qishni bilaman.
- Voy, rasmiyam bor ekan.
- E, to'xtab tur, yirtasan.
- Sen o'yinchoq o'ynay qol.
- Yo'q.

Doniyor kitob talashayotgan bolalarga qarab: "Essizgina, shunday aziz sovg'a bor-yo'g'i bir donagina ekan-a", deb o'ylanib qoldi va kelgusida do'stlarining tug'ilgan kuniga faqat yaxshi kitob sovg'a qilishni diliga tugib qo'ydi.

Erkin Malik

45

Matnning qisqacha mazmuni: Hikoya Doniyor ismli bolaning tug‘ilgan kuni voqealari asosida qurilgan. Mehmonlar unga turli o‘yinchoqlar sovg‘a qiladi, lekin bolalar bu o‘yinchoqlardan tezda zerikadilar. Keyin esa ular bir kichkina kitobchani ko‘rib qolishadi va uni olish uchun talash boshlanadi. Bu oddiy kitobcha birdan eng qadrli sovg‘aga aylanadi. Doniyor esa buni ko‘rib, fikrlanadi: “Faqat bitta kitob bo‘lsa, demak u eng noyob, eng aziz narsa ekan.”Boshlanishi: “Doniyorning

tugʻilgan kuni edi. Mehmonlar turli-tuman oʻyinchoqlar koʻtarib kelishdi...” Bu jumla bolalar hayoti va kundalik voqealarni real tasvirlaydi. Bayram muhitini berish uchun bu qismini xursand, koʻtarinki ohangda oʻqish kerak. Oʻyinchoqlar bilan oʻynash: “Biri olib, biri qoʻyib rosa oʻynashdi. Oxiri, zerikishdi...” Oʻyinchoqlar vaqtincha zavq beradi, lekin tezda qadrsizlanadi. Bu yerda hayratdan – zerikishga oʻtish ohangi seziladi. Oʻqishda asta-sekin surʼatni pasaytirish lozim. Kitobcha topilishi va talash: “Sovgʻalar orasida kitobcha ham bor edi. Birdan u talash boʻlib ketdi.” Oddiy koʻringan kitob birdan eʼtibor markaziga chiqdi. Bu joyni hayrat va ajablanish bilan oʻqish kerak. U bolalarning aslida mazmunli narsalarga chanqoqligini koʻrsatadi.

Bolalarning tortishuvi:

– Ber menga...

– Men oʻqishni bilaman...

– Voy, rasmiyam bor ekan... Dialoglar orqali bolalarning harakteri ochiladi. Bu qismlarni har bir bola ovozi turli ohangda ifodalash orqali jonlantirish mumkin. Doniyorning xulosasi: “Essizgina, shunday aziz sovgʻa bor-yoʻgʻi bir donagina ekan-a...” Bu yerda hikoyaning eng muhim tarbiyaviy nuqtasi yotadi. Doniyor bu orqali hayotda eng qimmat sovgʻa bu bilim va kitob degan fikrga keladi. Bu satr sekin, taʼsirli, mulohazali tarzda oʻqiladi.

Tarbiyaviy gʻoya:

- Kitob – eng qimmat va foydali sovgʻadir.
- Vaqtinchalik zavq emas, maʼnaviy boylik muhim.
- Bolaning fikrlashi, axloqiy oʻsishi hikoya oxirida yaqqol koʻrsatilgan.

Izohli oʻqish boʻyicha tavsiyalar:

- Nutq ohangini turlicha ishlating: Bayramda – quvnoq, kitob topilganda – hayratli, Doniyor fikr bildirganda – mulohazali.
- Tana tili va pauzalardan foydalaning: pauzalar hikoyaning gʻoyasini singdirishga yordam beradi.
- Bola obrazlarini ovoz bilan farqlab oʻqish – sahnalashtirish taʼsirini kuchaytiradi. Oʻqishning turli shakllari oʻquvchining tafakkurini, tanqidiy fikrlashini, tasavvurini va tahliliy qobiliyatini rivojlantiradi. Oʻqish savodxonligi darslarida bu turlardan mos ravishda foydalanish oʻquvchilarning oʻqish koʻnikmalarini mustahkamlaydi.

4. Badiiy o‘qish – bu oddiy ifodali o‘qishdan ko‘ra yuksakroq bosqich bo‘lib, unda nafaqat so‘zlar, balki har bir misra, har bir ohang, har bir tuyg‘u tinglovchiga qalbdan qalbga o‘tadigan tarzda yetkaziladi. Bu san‘at — so‘zning yurakdan chiqib, yurakka borishidir. Badiiy o‘qishda matnning mazmuni bilan birga uning ruhiy holati, obrazlari, tarixiy va badiiy qatlamlari ham ochib beriladi. O‘quvchi she‘rni yoddan aytmaydi — uni his qiladi, yashaydi, va tinglovchiga qayta tuhfa etadi. Tuyg‘ular bilan boyitilgan ohang – so‘z yurakka kirishi uchun avvalo o‘quvchining qalbidan joy olgan bo‘lishi kerak. She‘rga o‘z qalbingizni berasiz. Obrazli tasvirlarni uyg‘unlikda berish – she‘rda aytilgan “Temurbek qadami” yoki “gulshan chiroy”ni nafaqat aytish, balki ko‘z oldida gavdalantirish zarur. Nutqning baland-pastliklarini tabiiy tarzda boshqarish – badiiy o‘qishda monotonlik yo‘q. Har bir misra o‘z kuchi, ohangi bilan yashaydi. Tana tili va yuz ifodasi – so‘zlarni gapirish bilan emas, ko‘rsatish bilan yetkazish kerak. Ko‘z, yuz, qo‘l harakatlari vositasida so‘zlar jonlanadi. Shaxsiy yondashuv – har bir o‘quvchi she‘rni o‘z dunyoqarashi, o‘z ruhiy olami orqali o‘qiydi. Shu sababli har bir badiiy o‘qish noyob va yagona bo‘ladi. Badiiy o‘qish — bu san‘at. Bu — so‘z san‘ati, ruh san‘ati. O‘quvchi nafaqat she‘rni o‘qiydi, balki uni his qiladi, u bilan birga yashaydi, unga nafas beradi. She‘rni yodlab aytish bu mahorat emas, uni yurakdan o‘tkazib, tomoshabinga yetkazish — ana shundagina u chinakam badiiy o‘qishga aylanadi. Tahlil sifatida quyidagi 1- sinf o‘qish savodxonligi kitobimizdagi matnimizni ko‘rib chiqsak:

Kutubxonada bolalar o'zini qanday tutishi kerak deb o'ylaysiz?

O'qing.

Kutubxona – nurxona

Kutubxonaga tez-tez boradigan bola, albatta, ko'p narsalarni biladi. Chunki kitoblar bilimli bo'lishga, inson umrining mazmunli o'tishiga yordam beradi. Kitob o'qish xotirani mustahkamlaydi, so'z boyligini oshiradi. Kitoblar aqlni charxlaydi, tasavvurni kengaytiradi. Kitob o'qish qalbni yumshatadi va insonlarni yaxshilik qilishga undaydi. Yaxshilik va yomonlikni ajratishga o'rgatadi.

Kutubxona – nurxona. Chunki bu yerda juda ko'p kitoblar bo'ladi. Siz yoshingizga va qiziqishingizga mos rang-barang kitoblarni shu yerdan topasiz. Javonlardagi qiziqarli va sermazmun kitoblar siz bilan o'rtoqlashishga shay turibdi.

Siz ham maktab kutubxonasiga a'zo bo'ling. U yerdagi kitoblar bilan qalin do'st bo'lishga harakat qiling.

Matnning umumiy mazmuni: Bu matnda kutubxonaning ahamiyati, kitobning inson tarbiyasidagi roli va bolalarning o'zini kutubxonada qanday tutishi kerakligi haqida so'z boradi. Matn o'quvchiga kitobni sevish, muntazam o'qish, va kutubxonani bilim manbai sifatida qadrlash zarurligini eslatadi. "Kutubxonaga tez-tez boradigan bola, albatta, ko'p narsalarni biladi..." Bu jumlaning ishonch bilan, xotirjam va ilhomli tarzda o'qish kerak. Chunki unda asosiy fikr – bilimli bo'lish uchun kutubxona kerakligi aytilmoqda. Matndan hayrat, ishonch va rag'batlantirish ohangi seziladi. "Kitob o'qish xotirani mustahkamlaydi, so'z boyligini oshiradi..." Har bir fikr qat'iy, aniq va g'urur bilan aytilishi kerak. Bu yerda kitobning fazilatlarini ketma-ket sanalgan — shuning uchun pauza qilish zarur. Ehtirom, qadrlash va ilhom sezilishi lozim. Har bir jumlada kitobga bo'lgan muhabbat aks ettiriladi. "Kutubxona – nurxona." Bu fikr baralla, ilhom bilan aytiladi. Bu ibora badiiy vosita (metafora) sifatida qabul qilinadi. "Nur" – bilim, ma'rifat, yuksalish timsolidir. "Siz yoshingizga va qiziqishingizga mos rang-barang kitoblarni shu yerdan topasiz..." Bu qismlar samarali maslahat tarzida, mehribon ustoz ohangida o'qiladi. Bu yerda davra suhbatini ruhiyatini berish lozim. "Siz ham maktab kutubxonasiga a'zo

bo‘ling...” Bu chaqiriq muloyim, samimiy va rag‘batlantiruvchi ohangda o‘qilishi kerak. Go‘yo o‘quvchi bilan ko‘z urishtirib, unga iltifotli tarzda murojaat qilinadi.

Bu matnni badiiy o‘qish tarzida ijro etishda quyidagilar muhim:

- Har bir jumlada tuyg‘uni his qilish va ifodalash
- Pauzalarni joyida qo‘yish: ayniqsa ro‘yxatli fikrlarda
- Ohangni o‘zgartirib turish – fikrning mazmuniga qarab
- Matn oxirini ilhomlantiruvchi ruhda yakunlash

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *O‘qish turlarini sanab bering. Har biriga misol keltiring.
(Masalan: ifodali o‘qish, izohli o‘qish, badiiy o‘qish, tez o‘qish)*
2. *Ifodali o‘qish bilan badiiy o‘qish o‘rtasidagi farq nimada? Qisqacha tushuntiring.*
3. *Quyidagi gapni ifodali o‘qing va qanday his-tuyg‘u bilan aytganingizni tushuntiring:
“Kitob – insonning eng yaqin do‘sti.”*
4. *O‘qish malakalari deganda nimalarni tushunasiz? Eng muhim deb o‘ylagan uchtasini yozing.*
5. *Matnni o‘qib, asosiy g‘oyasini aniqlang.
Sinfda o‘qish malakalarini takomillashtirish uchun qanday usullarni qo‘llash mumkin? 2–3 misol keltiring.*
6. *Biror she‘r yoki kichik matndan parcha o‘qib bering va uni izohlab bering (izohli o‘qish).*
7. *“Badiiy o‘qish – bu yurakdan yurakka yo‘l” iborasi siz uchun nimani anglatadi?*
8. *O‘qishni tezlashtirish va tushunishni yaxshilash uchun uyda qanday mashqlar bajarish mumkin?*
9. *O‘zingiz eng yaxshi o‘qigan matnni tanlang va nega aynan shu matn sizga yoqqanini tushuntirib bering.*

4-MAVZU: BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIGA QO'YILADIGAN TALABLAR.

Tayanch soʻzlar: Savodxonlik, boshlangʻich taʼlim, oʻqish texnikasi, toʻgʻri oʻqish, iborali oʻqish, tushunib oʻqish, soʻz boyligi, nutq rivojlantirish, matn ustida ishlash, oʻqituvchining roli, oʻquvchining faolligi, didaktik materiallar, differensial yondashuv, yosh xususiyatlari, darsning samaradorligi, baholash mezonlari, tarbiya va estetik taʼsir, dars strukturasi, oʻquv faoliyati, qiziqtiruvchi usullar.

Boshlangʻich sinf – bu bolalarda oʻqish, fikrlash va muloqot qilish malakalari shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Shu bois oʻqish savodxonligi darslariga qoʻyiladigan talablar puxta, izchil va metodik jihatdan asoslangan boʻlishi lozim. Oʻqish tezligi bir daqiqada oʻqiladigan soʻzlar soni bilan belgilanadi. 2005-yilda eʼlon qilingan oʻqish dasturida 1-sinfning 2-yarim yilligida oʻqish surʼati 20—25 soʻz (notanish m atnni oʻqish tezligi ham 20—25 soʻz); oʻquv yili oxirida 25—30 soʻz; 2-sinfning 1-yarim yilligida m atnni oʻqish tezligi 30—35 soʻz; 2-yarim yilligida 40—50 soʻz; 3-sinfning 1-yarim yilligida 60—70 soʻz; 2-yarim yilligida 70—80 soʻz; 4-sinfning 1-yarim yilligida ichda ovozsiz 110—130 soʻz, ovozli oʻqishda 90—100 soʻz deb belgilangan. Tajribalar shuni koʻrsatadiki, bir daqiqada bola 250 soʻzli matnni oʻqisa, undagi 200 ta soʻzni eslab qolar ekan. Agar harflab, boʻgʻinlab oʻqisa, uning diqqat markazida soʻz emas, aksincha boʻgʻin boʻladi. Natijada u soʻzlarni eslab qola olmaydi. Bu 4-sinf oʻquvchilarining oʻqish tezligiga tatbiq etilsa, 125 soʻzdan 100 soʻzni eslab qoladi. Bu esa yuqori koʻrsatkichlarga erishish imkonini beradi. 4-sinfda bir daqiqada 170—180 ta soʻz oʻqiydigan oʻquvchilar ham bor. Oʻqish tezligi toʻrt yil davomida toʻgʻri va ongli oʻqish bilan bogʻliq holda asta ortib boradi. Oʻqish tezligini tekshirganda oʻqituvchi oʻqiladigan materialning xarakterini, yaʼni gʻoyaviy-mavzuviy m urakkabligini, soʻz va gaplam ing tuzilishini, ularning bolalar nutqida qay darajada ishlatilishini, oʻqishning toʻgʻri va ongli boʻlishini hisobga oladi. Oʻquvchilarning oʻqish tezligi har xil boʻladi, albatta. Oʻqituvchining vazifasi barcha oʻquvchilarning oʻqish tezligini, iloji boricha bir xillikka keltirishdan iborat. Oʻqish surʼatini oshirishda tez aytishlarni, maqollarni yod oldirish va matnni ovoz chiqarib oʻqishni mashq qilish kabilar samarali usullardan hisoblanadi. Oʻqish savodxonligi darslariga qoʻyiladigan talablar sifatida quyidagilarni koʻrsatishimiz mumkin:

1. Oʻquvchining yoshiga mos yondashuv: Matnlar bolaning yosh xususiyatlari, aqliy va hissiy rivojlanishiga mos boʻlishi kerak. Matn hajmi, mazmuni, tili tushunarli va qiziqarli boʻlishi zarur.

2. O‘qish malakalarini bosqichma-bosqich shakllantirish: Harflarni tanish → bo‘g‘inlab o‘qish → so‘z, gap, matn o‘qish ketma-ketligi asosida darslar quriladi. O‘qish texnikasi: tezligi, ravonligi va aniqligi doimiy ravishda kuzatib boriladi.

3. Ifodali va ongli o‘qishga o‘rgatish: O‘quvchi nafaqat o‘qiy olishi, balki o‘qiganini tushunishi, asosiy fikrni ajrata olishi lozim. So‘z ohangi, pauzalar, talaffuz to‘g‘riligiga alohida e‘tibor qaratiladi.

4. Tinglash va tushunish malakasini rivojlantirish: O‘qilgan matn asosida savollarga javob berish, suhbatda qatnashish, fikr bildirish kabi faol tinglash ko‘nikmalari shakllantiriladi.

5. Ijodiy fikrlash va mustaqil mulohaza yuritishga rag‘batlantirish: O‘quvchilarning o‘qigan matni asosida savol tuzishi, davom yozishi, asosiy g‘oyani tushuntirishi talab qilinadi.

6. O‘z fikrini og‘zaki va yozma ifodalashga o‘rgatish: Har bir o‘qilgan matndan so‘ng o‘quvchi og‘zaki mazmun bayoni, shaxsiy fikr bildirishi, matn asosida kichik yozma ish bajarishi mumkin.

7. Vatanga, ona tiliga, milliy qadriyatlarga muhabbat uyg‘otish: Darsliklardagi matnlar tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lishi lozim: do‘stlik, halollik, mehr-oqibat, kitobsevarlik kabi mavzular asosiy o‘rinda bo‘ladi.

8. Interfaol metodlarga asoslangan o‘qitish: Rolli o‘yinlar, drammatizatsiya, savol-javob, guruh ishlari, klaster tuzish kabi metodlar qo‘llanilishi tavsiya etiladi.

9. O‘quvchini faollikka undash: Darsda har bir bola faol ishtirok etishi, o‘z fikrini ayta olishi uchun sharoit yaratiladi. Fikrlar qadrlanadi.

10. Natijaga yo‘naltirilgan darslarni tashkil etish: Har bir darsda aniq o‘quv natijasi bo‘lishi lozim: o‘quvchi yangi so‘zlarni biladi, asosiy fikrni anglaydi, ifodali o‘qiydi va h.k. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish savodxonligi darslariga qo‘yiladigan talablar o‘quvchining tilga, fikrlashga, muloqotga, va tafakkurga bo‘lgan qobiliyatini uyg‘otish va shakllantirishga xizmat qilishi kerak. Bu jarayonda o‘qituvchining mehribonligi, sabr-toqati va yondashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘qish savodxonligi – bu nafaqat harflarni tanish va so‘zlarni o‘qish, balki o‘qiganini tushunish, fikrlash va ifoda qilish malakasidir. Boshlang‘ich sinflarda bu ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich, to‘g‘ri metodlar asosida rivojlantirish muhimdir. Quyidagi qo‘llanma o‘qituvchilarga o‘qish darslarini samarali tashkil qilishda

amaliy yordam bo‘la oladi. O‘quvchilarda o‘qishga nisbatan qiziqish uyg‘otish, matnni to‘g‘ri, ravon va ifodali o‘qishga o‘rgatish, o‘qiganini tushunish, asosiy g‘oyani aniqlash o‘z fikrini og‘zaki va yozma shaklda ifodalash, tinglash, tahlil qilish va suhbatda qatnashish malakalarini shakllantirish kabi maqsadlar boshlang‘ich sinf o‘qish darslariga qo‘yilgan asosiy maqsadlarni tashkil etadi.

Dars turlari va yondashuvlar

Dars turi	Maqsadi	Metodik yondashuvlar
Tanishtiruv darsi	Yangi matn bilan tanishtirish	Illyustratsiyalar, sarlavha tahlili, savol-javob
Ifodali o‘qish darsi	To‘g‘ri va ohangdor o‘qishga o‘rgatish	O‘qituvchi namunasi, rolli o‘qish
Izohli o‘qish darsi	So‘z va gaplarni tushuntirish	Lug‘at bilan ishlash, savol-javob
Tahliliy o‘qish darsi	Matnni tahlil qilish, fikr bildirish	Klaster, “Kim? Qayerda? Nima bo‘ldi?” metodi
Ijodiy o‘qish darsi	Matn asosida fikrlar yaratish	Davom yozish, rolga kirish, she‘r tuzish

O‘qish savodxonligi bu – harflarni o‘rganishdan boshlab, hayotga tayyorgarlik bosqichigacha bo‘lgan zanjirli jarayon. Bu yo‘lda o‘qituvchi bolaga yo‘l ko‘rsatuvchi yo‘lboshchi bo‘lishi kerak. Ushbu qo‘llanmadagi metodlar oddiy, lekin amaliy natija beradi.

1. Dars turlarining batafsil metodik ko‘rsatmasi

A) Tanishtiruv darsi

Maqsadi: Yangi matn bilan tanishtirish, qiziqish uyg‘otish, matnni ifodali o‘qishga tayyorgarlik bosqichini amalga oshirish.

Metodik usullar: Rasmlı kartochkalar orqali mavzuni tayanch tushunchalarini yoritish, matn sarlavhasi bo‘yicha og‘zaki savol-javob metodini amalga oshirish, matnga nisbatan o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otish asosida ishlash.

B) Ifodali o‘qish darsi

Maqsadi: So‘z va gaplarni to‘g‘ri, ohangdor o‘qishga o‘rgatish

Metodik usullar: O‘qituvchi tomonidan matn namunali tarzda o‘qilishi, rollarga bo‘lib o‘qish (qahramonlar rolida), to‘xtash joylari ustida ishlash (pauza, ohang).

C) Izohli o‘qish darsi

Maqsadi: Tushunilmagan so‘z va iboralarni izohlash.

Metodik usullar: yangi so‘zlar bilan lug‘at ishlash, sinonim-antonimlar orqali tushuntirish, kontekst asosida so‘z ma‘nosini topish

D) Tahliliy o‘qish darsi

Maqsadi: O‘qilgan matnni tahlil qilish, g‘oyani ochib berish.

Metodik usullar: Kim? Qayerda? Nima bo‘ldi? Savollariga javob berish, matndan asosiy g‘oya ajratish, ikkilamchi tafsilotlarni farqlash.

E) Ijodiy o‘qish darsi

Maqsadi: O‘quvchilarda fikr bildirish, matn asosida yangi g‘oya yaratish.

Metodik usullar: Matn asosida ertak davom ettirish, matndagi voqeani o‘zgartirib yozish, matn asosida surat chizish yoki rolga kirish.

2. O‘qish malakalarini baholash mezonlari

Malaka turi	Baholash mezonlari
Texnik o‘qish	Har bir daqiqada o‘qilgan so‘z soni
Tushunish	Matn asosida savollarga to‘g‘ri javob berish
Ifodali o‘qish	Ohang, pauza, kuchli urg‘ularni to‘g‘ri berish
Fikr bildirish	Matn asosida o‘z mulohazasini ayta olish

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilar uchun qo‘shimcha tavsiyalar sifatida har oy "Kitobxonlik kuni" o‘tkazish, sinfdagi "Eng yaxshi o‘qigan" doskasi tashkil etish, har chorakda 1 marta "Ifodali o‘qish tanlovi"ni tashkil etish, ota-onalarni ham kitobxonlikka jalb qilishni tavsiya etishimiz mumkin.

4-sinf O‘qish savodxonligi 1-qism darsligidagi “Toshbag‘ir” (Jabbor Razzoqov) hikoyasini namunaviy dars ishlanmasi sifatida ko‘rib o‘tamiz.

Namunaviy dars ishlanmasi

Fan: O‘qish savodxonligi

Sinfi: 4-sinf

Mavzu: Jabbor Razzoqov – "Toshbag‘ir" hikoyasi

Dars turi: Yangi bilim beruvchi dars

Dars uslubi: Aralash: suhbat, savol-javob, ifodali o‘qish, tahlil

Dars metodi: “Aqliy hujum”, “Insert”, “Bahs-munozara”, “Yozuvli topshiriq”

Dars shakli: Jamoaviy, juftlikda va yakka ishlash

Dars davomiyligi: 45 daqiqa

Dars maqsadlari

Ta’limiy maqsad:

- O‘quvchilarda hikoya mazmuni, qahramonlar xarakteri va asosiy g‘oya haqida tushuncha hosil qilish.
- Matn asosida tahliliy savollarga javob bera olish, badiiy tahlil ko‘nikmasini shakllantirish.

Tarbiyaviy maqsad:

- O‘quvchilarda tabiatga, jonivorlarga mehr-muhabbat, rahm-shafqat tuyg‘ularini singdirish.
- Insoniylik, do‘stlik va mas’uliyat haqida fikrlashga undash.

Rivojlantiruvchi maqsad:

- O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mulohaza yuritishi, munozara qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
- Estetik didini va nutq madaniyatini oshirish.

Kutilayotgan natijalar

Dars yakunida o‘quvchi:

- Asar mazmunini angelaydi;
- Qahramonlarning xatti-harakatlariga baho bera oladi;
- Hayotiy saboq chiqaradi;
- Jonivorlarni asrash zarurligini angelaydi;
- O‘z fikrini mustaqil ifodalashni o‘rganadi.

Darsning jihozi va vositalari

- Darslik, taqdimot (slydlar), kartochkalar, doska, marker, tarqatmalar.

Darsning borishi

I. Tashkiliy qism (2 daqiqa)

- Salomlashish, davomatni aniqlash.
- Sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish: “Bugun bir hikoya orqali yuragingizni sinaymiz.”

II. O‘tilgan mavzuni so‘rash (5 daqiqa)

- Oldingi darsga oid qisqa savollar.
- “Tezkor savol-javob” usulida: Badiiy asarda qahramon xarakteri qanday ochiladi?

III. Yangi mavzuni bayon qilish (15 daqiqa)

- Muallif haqida qisqacha ma’lumot
- Asar mazmunini tahlil qilish
- Asosiy g‘oya: Tabiat go‘zalligi, mehr, o‘ylamay qilingan ish oqibati

IV. Mustahkamlash (15 daqiqa)

- Bahs-munozara: Ravshan qushni qo‘yib yuborishi kerakmidi? Nega?
- Test va savollar
- “Insert” jadvali: Bilaman | Yangi bildim | Hayron qoldim | Savolim bor

V. Yakuniy xulosa va baholash (5 daqiqa)

- O‘quvchilar bugungi darsdan olgan saboqlarini aytishadi.
- Eng faol o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.
- Rag‘bat: “Har jonivor – tabiatning bir parchasi!”

VI. Uyga vazifa

- Ijodiy topshiriq: “Agar men o‘sha qush o‘rnida bo‘lganimda...” mavzusida 10-15 gapdan iborat hikoya yoki insho yozish.
- Asardagi eng sevimli jumlaning tanlab, uning hayotiy ma’nosi haqida yozish.

Jabbor Razzoqovning “Toshbag‘ir” hikoyasi orqali o‘quvchilar hayotiy va axloqiy saboqlarni chuqur anglaydi. Dars davomida ular nafaqat matn mazmunini tahlil qiladi, balki qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berib, inson va tabiat o‘rtasidagi munosabat, mehr-oqibat, mas’uliyat, rahm-shafqat kabi muhim tushunchalarni o‘zlashtiradilar. Bu esa o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, atrofdagi hayotga ongli yondashishga undaydi. Dars nafaqat adabiy matnni o‘rganish, balki tarbiyaviy va axloqiy nuqtai nazardan shakllanish uchun ham muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ravshan obrazidagi xatoni tushunish orqali bolalar o‘z xatti-harakatlariga baho berishni, tirik mavjudotlarga befarq bo‘lmaslikni o‘rganadilar. Shu bois bu dars orqali bolalar nafaqat bilim oladi, balki insoniylik saboqlarini ham qalblariga singdiradilar.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun ongli o‘qish nima degani?*
2. *Ifodali o‘qishga qanday talablar qo‘yiladi? Misollar keltiring.*

3. *Savodxonlik darsida matn mazmunini qanday tushuntirasiz?*
4. *O'qilgan badiiy asar asosida qanday savollar tuzish mumkin? 2 ta misol keltiring.*
5. *Axloqiy-tarbiyaviy g'oya nima? Uni qanday qilib o'quvchiga yetkazish mumkin?*
6. *Badiiy asar orqali estetik tarbiya qanday amalga oshiriladi? Misol bilan tushuntiring.*
7. *O'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun qanday topshiriqlar berish mumkin?*
8. *Matn asosida og'zaki va yozma hikoya tuzish topshirig'ini misol bilan yozing.*
9. *Savodxonlik darslarida kitobga qiziqishni qanday shakllantirish mumkin?*
10. *O'qituvchining badiiy asarni tahlil qilishdagi asosiy vazifalari nimalardan iborat?*

II MODUL. BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA TURLI JANRDAGI BADIY ASARLAR USTIDA ISHLASH METODIKASI.

5-MAVZU. BOSHLANG'ICH SINFLARDA BADIY ASAR USTIDA ISHLASH.

Tayanch soʻzlar: matn, badiiy asar, qahramon, mazmun, gʻoya, voqea, tasvir, ifoda vositalari, xarakter, xulq-atvor, muallif, savol-javob, tahlil, baholash, sintez, obraz, hikmatli soʻz, voqealar rivoji, kompozitsiya, kulminatsiya, yechim, xulosa, hayotiy bogʻliqlik, oʻqish, anglash, taʼsirchanlik, mustaqil fikr, umumlashtirish, taʼlimiy maqsad, tarbiyaviy maqsad, ijodiy yondashuv, ongli idrok, taʼsirli ifoda, real hayot, saboq.

4.1 Boshlangʻich sinflarda badiiy asar ustida ishlash bosqichlari

Badiiy asar ustida ishlash va uning asosiy bosqichlarini belgilashda oʻqituvchi doimo badiiy asarning sanʼat asari sifatida oʻziga xos boʻlgan xususiyatlari va undagi oʻquvchilarning tayyorgarlik darajasini koʻzda tutadi.

Badiiy asarda barcha qismlar jumladan, gʻoyaviy asos, kompozitsiya, syujet, tasviriy vositalar oʻzaro bogʻliq holatda boʻladi. Syujet rivoji asosida asar qahramonlarining yangi qirralari ochilib boradi. Bu xususiyatlar esa asar ustida ishlashda uni yaxlit holda oʻqish va idrok etishni talab etadi.

Oʻquvchilarni badiiy asar ustida ishlashga oʻrgatish jarayonida ularda adabiy-estetik tahlil malakalarini shakllantirish va rivojlantirish orqali taʼlim-tarbiya berishni koʻzda tutadi. Asar matnini tahlil qilishda muallif fikrini, hissiyotini va xulosalarini tushunishga yordam beradi, asarda ifodalangan voqealarga boʻlgan munosabatni uygʻotadi. Asar tahlili jarayonida oʻqituvchidan oʻquvchilar faoliyatini maʼlum maqsadga yoʻnaltirishni namoyon qiladi.

Maktabda badiiy asarni tahlil qilishdan asosiy maqsad asarda ifodalangan hayotiy voqeani yoritish orqali oʻquvchilarni badiiy adabiyot olamiga olib kirish, unga mehr-muhabbatni shakllantirish, tasvirlanayotgan voqealarga nisbatan muallifning munosabatini va tahlili, niyatlarini ilgʻashga boʻlgan imkoniyatni oshirish va uni hayotda qoʻllashdan iboratdir. Oʻquvchilarning yozuvchi tomonidan oldinga surilgan gʻoya, maqsad, muammolarni toʻliq tushunishlariga erishmay turib, oʻqish savodxonligining yoshlarni tarbiyalashdagi vazifasini amalga oshirib boʻlmaydi.

Oʻquvchi asarning mazmuni bilan uni mutolaa qilish paytida tanishsa, tahlil qilishda uning poetik vositalarini koʻrib oʻtadi. Mutolaa qilish hissiyotni boyitib, aqlni peshlasa, tahlil qilish esa asar mazmunidagi maʼnoni chuqur anglashga yordam beradi.

O'qituvchi badiiy asar o'qishga o'rgatish jarayonida quyidagilarni e'tiborga olmog'i lozim:

1. Asar ustida ishlashning maqsad va mazmunini aniqlab olishi: har bir badiiy asar tug'ilarkan u doimo ma'lum bir maqsadni, g'oya o'zida mujassamlashtirgan bo'ladi. O'qituvchining vazifasi esa, aynan shu maqsadni o'zi tushunib tahlil qilgandan so'ng, o'quvchilarga yetkazib bera olishi lozim.

2. Asarni tahlil qilish uchun dars bosqichlarini belgilab olishi: asar tahlili jarayonida dars bosqichlarini belgilab olib, har bir bosqichni birma-bir amalga oshirish lozim.

3. Har bir asar tahlili uchun topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi: Asar bosqichlari amalga oshirilgach, o'quvchilar bilan muhokama qilinadi. Muhokama va umumiy xulosalar berilgandan so'ng, asar yuzasidan ishlab chiqarilgan topshiriqlar tizimi amalga oshiriladi. Bularga: test, savol-javob, savol kartochkalar, aqliy hujumni misol qilib olishimiz mumkin

4. Asarni qanday metodlar asosida o'rganishni aniqlashi: Asarni o'rganish jarayonida qanday metodlar qo'llanildi. Metodlarning samaradorligi va sifati o'qituvchi tomonidan belgilanadi. har bir asar o'qish jarayonida o'quvchilar uchun qizqarli bo'lgan va ularning anglashida yordam beradigan metodlar ishlab chiqish o'qituvchi oldiga qo'yilgan muhim vazifalardandir.

5. O'quvchilar egallaydigan bilim, ko'nikma va malakalar doirasini belgilab olishi. O'qituvchi badiiy asar bilan tanishtirish bilan birgalikda o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini ham oshirib, mustahkamlab borsa, o'quvchi uchun ko'zlangan maqsadga erishilgan bo'ladi. Bilimni oshirib, ko'nikmalarni shakllantirib va malakalar doimiy rivojlanishda bo'lish o'qish savodxonligi darslariga qo'yilgan talab hisoblanadi. Quyida 4- sinf o'qish savodxonligi darsligidagi badiiy matn tahlilini ko'rib chiqamiz:

Temur Ubaydullo

Temur Ubaydullo – bolalar adabiyotining ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri. U o'z ijodini bolalarga she'r, doston, hikoyalar yozishdan boshlagan. Uning "Telefon", "Qirlar to'la qizg'aldoq", "Hayot guli" kabi yigirmaga yaqin kitoblari chop etilgan.

Har bir rasmning bosh harflarini birlashtirib, yashiringan so'zni aniqlang va rebus javobini toping.

Keling, ushbu dars sahifasini bosqichma-bosqich metodik tahlil qilib chiqamiz, yuqorida keltirgan 5 ta asosiy mezon asosida:

▣ 1. Asar ustida ishlashning maqsad va mazmuni. Bu matnda Temur Ubaydullo hayoti va ijodi haqida ma'lumot berilgan. Uning bolalar adabiyotidagi o'rni, yozgan kitoblari va janrlari (she'r, doston, hikoya) haqida qisqacha aytilgan. Shuningdek, bolalarga qiziqarli bo'lgan rebus orqali mavzuga qiziqish uyg'otish maqsadi kuzatiladi. Maqsad: O'quvchilarga Temur Ubaydulloning ijodini tanishtirish, bolalar adabiyotiga muhabbat uyg'otish, matn asosida fikrlash va mantiqiy xulosalar chiqarishga o'rgatish.

▣ 2. Asarni tahlil qilish uchun dars bosqichlari

Dars quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin:

1. Kirish – Temur Ubaydullo kimligi haqida savol-javob (avvalgi bilimlar asosida).
2. Asosiy qism – Matnni o‘qish, muhokama qilish:
 - Uning yozgan janrlari (she’r, doston, hikoya)
 - Kitob nomlarini muhokama qilish
3. Interaktiv faoliyat – Rebusni yechish orqali yashirin so‘zni topish.
4. Yakuniy qism – Reja tuzish, xulosa chiqarish, topshiriqlar berish.

▣ 3. Har bir asar tahlili uchun topshiriqlar tizimi. Sahifadagi topshiriq — rebus yechimi orqali bolalarni o‘y orqali fikrlashga jalb etadi.

🧩 Rebus tahlili (rasmiiy so‘zlar):

- Begemot (B)
- Ari (A)
- Yo‘lbars (Y)
- Raketa (R)
- Ot (O)
- Quyon (Q)

Qo‘shimcha topshiriqlar:

- Temur Ubaydullo yozgan kitoblardan birini o‘qib, qisqacha mazmuni aytish
- “Hayot guli” nomli asar haqida taxminiy fikr yuritish
- O‘z sevimli yozuvchisi haqida kichik matn yozish

▣ 4. Asarni qanday metodlar asosida o‘rganishni aniqlash

Ushbu darsda quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

- Matnli savol-javob – matn asosida muhokama
- Rebus yechish (vizual ta’lim) – ko‘rgazmali material asosida topqirlik
- Aqliy hujum – “Yozuvchi kim? Nega aynan u haqida o‘rgandik?” kabi savollar
- Individual fikr – Temur Ubaydullo ijodi bo‘yicha o‘z fikrini yozish

▣ 5. O‘quvchilar egallaydigan bilim, ko‘nikma va malakalar

- ◇ Bilim: Temur Ubaydullo hayoti va ijodi, bolalar adabiyotining o‘ziga xos jihatlari
- ◇ Ko‘nikma: Matndan asosiy ma’lumotni ajratib olish, rebus yechish, og‘zaki ifoda qilish
- ◇ Malaka: Matn asosida xulosa chiqarish, yozuvchining ijodini tahlil qilish, savollarga asosli javob qaytarish

Bu matn o'quvchilarga Temur Ubaydullo ijodi bilan tanishish, adabiy-estetik didni shakllantirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish, hamda o'qishga qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. O'qituvchi bu darsni tahliliy, faol va interaktiv usullar bilan olib borishi zarur.

4.2 Asar mazmuni bilan tanishtirish. Badiiy asar tahlili va metodik shartlar.

Boshlang'ich sinf o'qish savodxonligi darslarida badiiy asar ustida ishlash jarayoni uch asosiy bosqichga bo'linadi:

Birinchi bosqich (*birinchi sintez bosqichi*). Bu bosqichning asosiy vazifasi matnni yaxlit idrok etish asosida asarning aniq mazmuni va tasviriy ifoda vositalari bilan tanishtirishdan iborat. Bu birinchi sintez bosqichida matnni ifodali o'qib, uni ongli idrok etish va asarning umumiy mazmuni bilan tanishtirishni qamrab oladi.

Ikkinchi bosqich (*analiz*)- Bu bosqichning vazifasi va umumiy mazmuni asardagi voqealar rivojining bog'lanishini tushunish, ishtirok etuvchi shaxslarning xarakteri, xulq-atvori va ularning asosiy xil-xususiyatlarini aniqlash (nega aynan shunday qildi va bu uning qanday xususiyatini ochib beradi), asarning mazmun kompozitsiyasini ochish (tugun, kulminatsion nuqta, yechim), asarning aniq mazmunini tasviriy vositalar yordamida birga tahlil qilish va qahramonlar xulq-atvorini baholash (muallif nimani tasvirlagani, nimani maqsad qilgani, asarning g'oyasi, qanday tasvirlagani, nima uchun u yoki bu dalilni tanlagani)dan iborat.

Uchinchi bosqich (*ikkinchi sintez*). Bu bosqichning asosini ish mazmuni ishtirok etuvchi shaxslarning muhim xususiyatlarini umumlashtirish, qahramonlarni o'zaro taqqoslash va ularni baholash, asarning g'oyasini, xulosasini aniqlash, badiiy asarni hayotning bilish manbai va san'at asari sifatida baholash (qanday ma'lumotlarga ega bo'ldik, qanday xulosaga keldik, bizga qanday saboq berdi, mustaqil hayotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish, asar nimaga o'rgatadi, muallif o'z fikri va taassurotlarini qanday qilib aniq-ravshan va ta'sirli tarzda yetkazadi va hokazo)dan iboratdir.

Ikkinchi sintezni bajargan so'ng o'qilgan asarga bog'liq holda ijodiy xarakterdagi ishlar (insho, bayon, ijodiy ish) o'tkaziladi.

Asar maqsadga muvofiq holda tahlil qilinsa, o'quvchilar faolligi ortadi, badiiy adabiyotga va o'qish savodxonligi darslariga bo'lgan qiziqishi rivojlanadi chunki asarni tahlil qilish ular uchun ijodiy, mustaqil fikrlashga, dunyoqarashni kengaytirishga yo'naltirilgan jarayondir. Quyida 4- sinf o'qish savodxonligi kitobimizdagi hikmatli so'zlarni yuqoridagi bosqichlar asosida tahlil qilamiz:

Yetti xazinaning biri

Hikmatli gaplarning ma'nosini tushuntiring.

Bilim olish, foydali kasb o'rganishdan boshqa g'ami bo'lmagan beg'ubor yoshlik damlarini, iqtidori va o'tkir zehni bo'lmag'ur va foydasiz ishlarga sarflash – har bir kishi uchun o'zini o'zi kechira olmaydigan xatolardan.

“Farzandnoma”, Obiddin Mahmudov

Bilmaganni so'rab o'rgangan – olim,
Orlanib so'ramagan – o'ziga zolim.

Alisher Navoiy

Keltirilgan matn — “Yetti xazinaning biri” deb nomlangan bo‘lib, u o‘quvchilarga bilimning qadri, uni egallash zaruriyati va savol berishning ijobiy jihatlari haqida hikmatli fikrlar orqali tushuncha beradi. Quyida ushbu matnni boshlang‘ich sinf o‘qish-savodxonligi darslarida qo‘llaniladigan uch bosqichli yondashuv asosida tahlil qilamiz.

1. Birinchi bosqich — Birinchi sintez bosqichi (Yaxlit idrok va umumiy mazmun)

Asosiy maqsad: O‘quvchilarning matni to‘liq, ifodali o‘qib, umumiy g‘oyasini tushunib olishlariga yordam berishdan iborat. O‘qituvchi matni ifodali o‘qib beradi. So‘ngra o‘quvchilar bilan birgalikda matnda ishlatilgan asosiy so‘zlar va iboralar ustida ishlanadi (masalan, “beg‘ubor yoshlik”, “o‘zini kechira olmaydigan xatolar”, “o‘ziga zolim”).

Savollar orqali muhokama:

- Ushbu matnda nimalar haqida so‘z bormoqda?
- Bu gaplarni qanday tushunding?
- Bu gaplar kimlar tomonidan aytilgan?

Natija: O‘quvchi matnda bilim olish va savol berishning naqadar muhimligi haqida umumiy tasavvur hosil qiladi.

2. Ikkinchi bosqich — Tahlil (Analiz bosqichi)

Asosiy maqsad: Hikmatli gaplarning mazmuniga chuqur kirish, muallif fikrini anglash va asosiy xulosa chiqarish lozim. “Bilim olish, foydali kasb o‘rganishdan boshqa g‘ami bo‘lmagan beg‘ubor yoshlik...” Mazmuni: Yoshligida ilm olishga e’tibor bermagan kishi keyinchalik bu xatoni kechira olmaydi. Analiz: Yosh vaqtda bilimga berilmaslik — bu qimmatli davrni behuda o‘tkazish degani. Bu nafaqat vaqt, balki hayot imkonini yo‘qotishdir. Xulosa: Har bir o‘quvchi ilm olishga intilishi lozim. “Bilmaganni so‘rab o‘rgangan — olim, orlanib so‘ramagan — o‘ziga zolim.” Mazmuni: Bilmaslik ayb emas, lekin uni so‘ramaslik, orlanib jim yurish — bu o‘zingga zulmdir. Analiz: Savol berishdan uyalmay, bilmaganni o‘rganish kerak. Bu ilmga ochiq yo‘l. Xulosa: Har bir o‘quvchi bilmaganini ochiq aytib, so‘rab o‘rganishi kerak.

3. Uchinchi bosqich — Ikkinchi sintez (Umumlashtirish, xulosa)

Asosiy maqsad: Asarning g‘oyasini aniqlash, real hayotga bog‘lash, mustaqil fikrlashni shakllantirishdan iborat.

Umumlashtiruvchi savollar:

- Ushbu ikki hikmatdan qanday saboq olding?
- Bu fikrlar bizga hayotda qanday foyda beradi?
- Sen o‘zing ilm olish va savol berishda qanday odamsan?

Mustaqil topshiriqlar:

1. Asosiy g'oyani yozing: Bu matn nimaga o'rgatmoqda?
2. Misol keltiring: Hayotingda biror marta bilmaganingni so'rab o'rganganing holatni aytib ber.
3. Rasm asosida ish: Pastdagi xazinadek sandiqni qanday "bilim xazinasi" deb tasavvur qilasiz? Unda nimalar bor deb o'ylaysiz?

Bu matn o'quvchining fikrlash, baholash, xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. O'quvchilar bilimning bebaho xazina ekanini, uni egallash uchun izlanish, savol berish, orlanmaslik kerakligini anglydilar. O'qituvchi bu asarni hayotiy misollar bilan boyitib, har bir o'quvchiga bu g'oyani his qilish va tushunish imkonini yaratadi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *Badiiy asarni o'qishdan oldin o'qituvchi nimalarga e'tibor qaratishi kerak?*
2. *Asar mazmuni bilan tanishtirish bosqichida o'quvchilarga qanday savollar berilishi mumkin? Misol keltiring.*
3. *Badiiy asarda qahramonlarning xatti-harakatlarini baholashda qanday metodlardan foydalanish mumkin?*
4. *O'quvchilarning matnni ongli anglash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qanday topshiriqlar beriladi?*
5. *"Tahlil" bosqichida o'quvchilar asarni qanday jihatlar bo'yicha tahlil qilishadi?*
6. *Asar tahlilining uchinchi bosqichi – ikkinchi sintezda qanday faoliyatlar amalga oshiriladi?*
7. *Siz o'quvchilarga badiiy asardagi ijobiy va salbiy qahramonlarni ajratish uchun qanday topshiriq tayyorlardingiz?*
8. *Badiiy asarni o'qish orqali o'quvchining tarbiyaviy va axloqiy rivojiga qanday ta'sir ko'rsatiladi?*
9. *Quyidagi tayanch so'zlardan foydalangan holda o'z metodik topshiriq namunasini tuzing: qahramon, g'oya, voqea.*
10. *Badiiy asarni hayotiy tajriba bilan bog'lab o'qitishning afzalliklarini tushuntiring.*

6 -MAVZU. ERTAK JANRIGA XOS ASARLAR USTIDA ISHLASH METODIKASI.

Tayanch soʻzlar: ertak, xalq ogʻzaki ijodi, didaktik ertak, sehrli ertak, hayvonot ertagi, tarbiyaviy ahamiyat, syujet, qahramon, mehnat, halollik, ezgulik, yovuzlik, toʻqnashuv, yakun, maʼnaviy tarbiya, badiiy tahlil, ifoda vositalari, drammatizatsiya, rolli oʻyin, savol-javob, mantiqiy fikrlash, ogʻzaki rivoyat, dialog, voqea rivoji, oʻquvchi faolligi, obraz, muallif niyati, matn ustida ishlash, voqealarni tahlil qilish, ertakni qayta hikoyalash, ijodiy topshiriq, axloqiy saboq, oʻxshatish, jonlantirish, oʻrganish bosqichlari

Xalq ogʻzaki ijodida ertak janrining bolalar tomonidan ijobiy qabul qilinib, seib oʻqilishining sabablaridan biri ertak tilining taʼsirchanligi, qiziqarliligi, maʼnoga boyligi va xalq tiliga yaqinligidir. Xalq ertaklarining koʻpchiligida oʻzimiz yasab turgan kundalik hayot tasviri sarguzasht, fantastik elementlar bilan qoʻshilib keladi. Xalq ertaklarining oʻtkir qiziqarli syujeti, voqealar daomidagi favqulodda ajoyib vaziyatlar bolalarni oʻziga jalb qiladi, undagi mardlik, kuchlilik, topqirlik, dovyuraklik, chaqqonlik sifatlari bilan boyitilgan qahramonlar, ertakning gʻoyaviy-badiiy yoʻnalishi, undagi yorugʻlik kuchining yaʼni yaxshilikning doimo yomonlik ustidan gʻalaba qilishi bolalarni qiziqtirib, oʻziga maftun etadi. Xalq ertaklarida qabul qilingan hikoya qilish shakli bir biriga oʻxshash boʻlgan soʻz va iboralarning bot-bot takrorlanib turishi, ohangdorligi, tilining taʼsirchanligi, qiziqarliligi, ifodalovchi vositalarining jonliligi, bolalar uchun juda qiziqarlidir. Ertakda qatnashuvchilar yaʼni ertakdagi qahramonlar koʻpincha ijobiy obrazlar: rahmdil, saxiy, adolatli, oqkoʻngil, mehr-muruvvatli, mehnatkash kabi sifatlarga, ularning aksi boʻlgan salbiy qahramonlar esa: yovuz, baxil, ochkoʻz, tantiq, dangasa, yolgʻonchi, ikkiyuzlamachi kabi sifatlarga ega boʻladi. Ertaklarning pedagogik ahamiyati shundan iboratki, unda oʻquvchilar toʻgʻrilik, adolat gʻalaba qilganidan, kambagʻal kishilar qiyinchiliklar, tashvishlardan qutilganidan, yaʼni yaxshilik, ezgulik roʻyobga chiqqanidan va yomonlik, yovuzlik, adolatsizlik magʻlubiyatga uchraganidan zavq oladilar. Ular hayotda ham doimo shunday voqealar boʻlishini va ijobiy qahramonlar singari sifatlarga ega boʻlishni xohlaydilar. 3- sinf Oʻqish savodxonligi darsligimizdagi ertaklardan tahlil qilsak:

ONA QARZI

(hind xalq ertagi)

Rafiq degan bola boʻlgan ekan. bir kuni u dadasining nimalardir yozayotganini koʻrib, qiziqib soʻrabdi:- dada, nima qilyapsiz? hadeb nimalarni zozyapsiz? dadasi shunday javob beribdi:- hisobotlarni toʻldiryapman, oʻgʻlim.

Rafiq hali kichkina bo'lgani uchun "hisobot" so'zini tushunmas ekan.- "hisobot" nima degani, dada? - deb so'rabdi u.- hisobotmi? - debdi dadasi o'g'liga qarab. - buning ma'nosi shuki, men davlat ishini qilaman, qilgan ish uchun davlat menga pul to'laydi. lekin men qanday ishlar qilganimni, kimlarga qanday ishlar qildirganimni davlat qayerdan biladi? shuning uchun men falon-falon ishlar bajarildi, shu ishlar uchun menga falon rupiya miqdorida pul to'lanishi kerak, deb qog'oz to'ldiraman. ana shu qog'oz "hisobot" deyiladi. Buni eshitib, Rafiqning dilidan shunday o'ylar kechibdi: "dadam qilgan ishlari uchun davlatdan pul olar ekanlar, demak, men ham uyda qilgan ishlarim uchun oyimdan pul olishim kerak. axir, ba'zida oyim kechalari ham ish buyurgan paytlari bo'lgan-ku?" shundan keyin Rafiq bir varaq qog'oz bilan ruchka olibdi-da, o'zicha shunday deb yozibdi: "oyimning Rafiqdan qarzi: oyim Rafiqdan quyida keltirilgan miqdorda pul qarz bo'lib, uni to'lab qo'yishi lozim: bir oyda ukamni ovqatlantirganim haqi - 1 rupiya 00 paysa, bir oyda do'kondan narsa xarid qilib kelganim haqi - 1 rupiya 00 paysa, bir oyda non keltirib berganim haqi - 0 rupiya 80 paysa, hammasi bo'lib, 2 rupiya 80 paysa bo'ladi". Rafiq "hisobot"ni oyisi qand-shakar saqlaydigan javon ichiga tashlab qo'yibdi. ertasiga kelib o'sha joyni qarasa, pul yotibdi! Rafiq shosha-pisha pulni olibdi-da, sanab ko'ribdi. roppa-rosa ikki rupiya sakson paysa. U o'zida yo'q suyunibdi. Suyunmay bo'ladimi? bu yoqdan "hisobot" yozdi, bu yoqdan mehnat haqi oldi. Lekin pul bilan birga oyisi bir qog'oz ham qo'ygan ekan. Rafiq qog'ozni olib undagi yozuvni o'qiy boshlabdi: "Rafiqning oyisidan qarzi: Rafiq oyisidan quyidagi miqdorda qarzdor bo'lib, qarzini tezda to'lashi kerak: O'n ikki yilgacha uni tarbiya qilish haqi - 0 rupiya 00 paysa, O'n ikki yilgacha uni boqib, qornini to'yg'izish haqi - 0 rupiya 00 paysa, O'n ikki yilgacha unga kiyimlar, sut, qatiq va boshqa mayda-chuydalar olib berish haqi - 0 rupiya 00 paysa, hammasi bo'lib, 0 rupiya 00 paysa".Rafiq hang-u mang botib qolibdi. u yugurib borib, o'zini oyisining oyog'iga tashlab:- oyijon! meni kechiring, ahmoqlik qilibman. Xato qilibman! - debdi yig'lamoqdan beri bo'lib. - o'ylab qaragam, bir zamonda bajargan xizmatimni ham minnat qilibman. lekin siz ko'zimni ochdingiz, bo'ynimdagi sizning qarzingizni umr bo'yi ham to'lay olmayman. uncha-muncha qilgan ishlarim esa, bu qarzning mingdan biriga ham arzimaydi. Soddadil o'g'lining og'zidan bu gaplarni eshitib, onasi dil-dilidan suyunibdi va o'g'liga shunday debdi: - O'g'lim, halol bo'l. insofli bo'l, hech kimga yomonlik qilma. rostgo'y bo'l. birovlarining dilini og'ritguvchi dilozor bolma. mening sendan tilagim shu. Rafiq: "aytgan gapingizdan chiqmayman, siz o'ylaganday odam bo'lishga harakat qilaman", - deb oyisiga so'z beribdi. Bu ertak — "ona qarzi" (hind xalq ertagi) — bolalar uchun juda ta'sirli va ibratli hikoya bo'lib, unda mehr, fidokorlik, minnatdorchilik kabi qadriyatlar chiroyli tarzda tasvirlangan. quyida ertakning mazmuniy tahlilini keltiraman:

Ertakning asosiy mazmuni: Rafiq ismli bola otasining “hisobot” deb nomlangan hujjat to‘ldirayotganini ko‘rib, bu nima ekanligini so‘raydi. otasi unga davlat ishida ishlayotgani, qilgan ishlari uchun davlatga hisobot berib, maosh olishini tushuntiradi. Bu tushuncha Rafiqni ilhomlantiradi va u ham uyda qilgan xizmatlari uchun onasidan pul olishga qaror qiladi. u hisobot yozadi va onasiga berib, xizmatlari uchun 2 rupiya 80 paysa so‘raydi. ertasiga u pulni topadi, ammo onasi ham unga o‘z "hisobot"ini yozib qoldirgan: 12 yil davomida mehr-muhabbat bilan unga xizmat qilgani uchun umuman hech qanday pul so‘ramaganini bildiradi. Bu javob Rafiqni chuqur o‘yga toldiradi. u o‘z xatosini anglab, onasidan kechirim so‘raydi va uning fidokorligiga, cheksiz mehriga minnatdor bo‘ladi. oxirida esa onasi unga insofli, halol va rostgo‘y bo‘lishni nasihat qiladi. Onaning sevgisi bepul, ammo beqiyos: ona farzandiga hayotidagi eng muhim xizmatlarni pulsiz, hech qanday evazsiz qiladi. Rafiq yozgan “2 rupiya 80 paysalik xizmat” onaning “umrboqiy fidoyiligi” oldida hech narsa emas. Mehnatni qadrlash va minnatdorlik: Rafiq o‘z qilgan ishlarini katta deb o‘ylaydi, lekin onasining "0 rupiya 00 paysalik" javobi orqali aslida mehr-muhabbat pul bilan o‘lchanmasligini tushunadi. Tarbiya va insoniy qadriyatlar: ertak oxirida ona o‘g‘liga eng muhim narsalarni — halollik, rostgo‘ylik, boshqalarga yaxshilik qilishni nasihat qiladi. Bu — moddiy qadriyatlardan ustun bo‘lgan ma'naviy boylikdir. Ertagimiz bolalarda onaga nisbatan hurmat, ehtirom tuyg‘usini uyg‘otadi, mehr, fidoyilik, kechirimlilik nima ekanligini bolalarga o‘rgatadi, oila a'zolari bir-birining mehnatini qadrlashi zarurligini ko‘rsatadi, pul bilan o‘lchab bo‘lmaydigan tuyg‘ular borligini tushuntiradi. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, bu ertak oddiy til bilan juda chuqur va ta’sirli hayotiy saboq beradi. Har bir bola bu ertak orqali onaning mehnati va sevgisining beqiyosligini angelaydi. u orqali yosh o‘quvchi insoniylik, rahm-shafqat, minnatdorlik kabi yuksak fazilatlarni o‘zida shakllantirishi mumkin.

Ertak janri bolalar adabiyotining eng sevimli va samarali turlaridan biridir. Chunki ertaklar bolalarda tasavvur, hayotot, yaxshilik va yomonlikni ajrata olish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bois, ertak janriga xos asarlar ustida ishlashda maxsus metodikaga rioya qilish muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar yoshi, tafakkuri va saviyasiga mos ertaklarni tanlash kerak. Masalan, kichik yoshdagi bolalarga sehrli ertaklar, hayvonlar haqidagi ertaklar qiziqroq bo‘ladi. Yuqori sinflar uchun esa xalq ertaklari orqali axloqiy-etik masalalarni tahlil qilish mumkin. Ertakni ovoz chiqarib ifodali o‘qish — bu bosqichda juda muhim. Bu orqali o‘quvchilar til boyligini oshiradi, so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilishni o‘rganadi va ifodali o‘qishga o‘rganadi. O‘qituvchi bu bosqichda dramatik ifoda, pauza va intonatsiyaga e’tibor qaratishi lozim. Bu bosqichda ertak voqealari, qahramonlar xatti-harakatlari, ularning fe’l-atvori tahlil qilinadi. Yaxshi va yomon obrazlar solishtiriladi.

O‘quvchilarga savollar berish, munozaralar tashkil etish orqali mustaqil fikrlashga undash mumkin. O‘quvchilar ertak asosida chizma chizishlari, rolga kirib sahnalashtirishlari, ertak davomiga o‘zlari yakun yozishlari mumkin. Bu esa ularning ijodiy tafakkurini va estetik didini shakllantiradi. Har bir ertakning axloqiy va tarbiyaviy jihatlari mavjud. O‘quvchilar bilan birgalikda ertakdan olinadigan saboq, darsliklar yuzasidan umumlashtirish ishlari olib boriladi. Bu orqali bolalarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar shakllanadi. Ertak ustida ishlash metodikasi bolalar bilan faol, qiziqarli va mazmunli mashg‘ulot olib borishga imkon beradi. Eng muhimi, bu jarayonda bolalar faollik ko‘rsatadi, mustaqil fikrlaydi va ertaklar orqali hayotiy saboqlarni o‘zlashtiradi. O‘qituvchi esa bu jarayonda yo‘naltiruvchi, rag‘batlantiruvchi va ilhomlantiruvchi bo‘lishi lozim. Ertak janridagi asarlar ustida ishlash o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi ijodkor, sabrli va bolaning ichki dunyosini his qila oladigan bo‘lishi kerak. Chunki ertak — bu oddiy so‘zlar orqali ta’sirchan tarbiya vositasidir. Quyidagi jadvalda ertak janrini o‘qitish bosqichlari bilan tanishib o‘tamiz:

Bosqich	Mazmuni (mazkur bosqichda bajariladigan ishlar)	Metodik usullar
1. Tayyorlov bosqichi	- O‘quvchilarning ertak haqidagi oldingi bilimlarini aniqlash- Qiziqish uyg‘otish	Savol-javob, KWL jadvali, suhbat
2. Matn bilan tanishish	- Ertakni o‘qish yoki tinglash- So‘z boyligini tushuntirish	Ovozli o‘qish, dramatik ifoda, izohli o‘qish
3. Tahlil qilish bosqichi	- Syujetni aniqlash (kirish, rivojlanish, cho‘qqi, yechim)- Qahramonlar va ularning xatti-harakatlari	Grafik organayzer, savol-javob, muhokama
4. Tarbiyaviy tahlil	- Ertakdagi ijtimoiy, axloqiy g‘oyalarni ochish- Ezgulik va yovuzlikni solishtirish	Guruh ishlari, jamoaviy tahlil, rolga kirish
5. IJODIY ishlash	- Ertakka yangi yakun tuzish- Ertakni sahnalashtirish- Obrazlar tilidan yozish	Rolli o‘yin, dramaturgiya, ertakni qayta yozish
6. Taqqoslash va fikrlash	- Turli ertaklarni solishtirish- O‘xshash va farqli jihatlarni topish	Venn diagrammasi, taqqoslash jadvali
7. Yakuniy baholash	- Refleksiya: “Nima o‘rgandim?”- Baholash va xulosa chiqarish	Baholash mezonlari, og‘zaki/yozma fikr

Ertaklarning pedagogik ahamiyati: Ertaklar — bu bolalik davrining ajralmas bir bo‘lagi bo‘lib, ular faqatgina ko‘ngilochar emas, balki chuqur tarbiyaviy ma’noga ega bo‘lgan asarlardir. Ertaklarning pedagogik ahamiyatini chuqur anglab, ularni tarbiya jarayonida to‘g‘ri qo‘llash orqali bolada to‘g‘ri hayotiy qarashlar, axloqiy fazilatlar, mustaqil fikrlash qobiliyati va yaxshi xulq-atvorni shakllantirish mumkin. Ertaklarda har doim yaxshilik bilan yomonlik o‘rtasidagi kurash tasvirlanadi. Bola ertakdagi qahramonlar taqdiri orqali yaxshi bo‘lishga, yomon ishlar oqibatidan ehtiyot bo‘lishga o‘rganadi. Ular orqali bolaga halollik, mehnatsevarlik, sabr-toqat, mehr-shafqat kabi insoniy fazilatlar singdiriladi. Ertaklar ko‘pincha mo‘jizaviy va g‘ayrioddiy voqealarga boy bo‘ladi. Bu esa bolani hayol qilishga, tasavvurini boyitishga undaydi. Ertakni tinglagan bola voqealarni ko‘z oldiga keltirishga, syujetni tushunishga va xayolan davom ettirishga urinadi. Bu esa uning tafakkur doirasini kengaytiradi. Ertaklarni tinglash yoki o‘qish orqali bola yangi so‘zlar, iboralar, ifodali gaplarni o‘zlashtiradi. Ertakni qayta so‘zlab berish esa nutqni boyitadi, mustaqil gap tuzish, o‘z fikrini bayon qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Ko‘plab ertaklarda do‘stlik, hamjihatlik, ota-ona, aka-uka, opa-singil munosabatlari aks etadi. Bu orqali bola jamiyatda qanday yashash kerakligini, insonlar bilan qanday muomala qilish kerakligini bilib oladi. Yolg‘on, xiyonat, hasadning oqibati ko‘rsatiladi, bu esa bolaga hayotiy saboq beradi. Bola ertaklarni nafaqat tinglaydi, balki ular asosida rasm chizadi, sahnalashtiradi, yangi yakun o‘ylab topadi. Bu esa ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va o‘z g‘oyasini erkin ifodalashga yordam beradi. Ertaklar oddiygina hikoya emas — ular bolaga hayotiy saboq, axloqiy mezon, o‘zini va atrofni anglash imkoniyatidir. Shuning uchun ham ertaklarning pedagogik ahamiyati nihoyatda katta. O‘qituvchi va ot-onalar ertaklarni bolalar tarbiyasida faol qo‘llasa, bu ularning shaxs sifatida to‘g‘ri shakllanishiga katta hissa bo‘ladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *Ertak janriga xos asarlar ustida ishlashning asosiy maqsadi nima?*
2. *Ertak asarlari bilan ishlashda bolalarning yoshi va psixologik holati qanday inobatga olinadi?*
3. *Ertakni o‘rgatish metodikasi qanday bosqichlardan iborat?*
4. *Ertak ustida ishlashda ifodali o‘qishning o‘rni va foydasi haqida?*
5. *O‘quvchilar bilan ertak matni ustida ishlashda qanday savol-javob usullaridan foydalanish mumkin?*
6. *Ertak asosida ijodiy topshiriq tayyorlashning metodik yondashuvi qanday bo‘lishi kerak?*

7. *Bolalarni ertakdagi ijobiy qahramonlar bilan taqqoslash qanday tarbiyaviy maqsadga xizmat qiladi?*
8. *Ertakdagi voqealarni tasvirlash orqali bolalarda qanday tafakkur va nutq ko'nikmalari rivojlanadi?*
9. *O'qituvchi ertak asaridan qanday usullar orqali mustahkamlovchi mashqlar tuzishi mumkin?*
10. *O'zing tanlagan bir ertakni olaylik. U bilan ishlashning metodikasini qisqacha reja asosida yozing.*

7 -MAVZU. ERTAK JANRIGA XOS ASARLAR USTIDA ISHLASH METODIKASI.

Tayanch soʻzlar: hikoya, syujet, voqea rivoji, bosh qahramon, konflikt, reja tuzish, mazmunni tahlil qilish, savol-javob, ifodali oʻqish, mulohaza yuritish, yozma topshiriq, nutq rivoji, axloqiy baho, tahlil, obraz, mustahkamlash, tarbiyaviy gʻoya, ijodiy fikrlash, ogʻzaki bayon, oʻquvchi faolligi, mantiqiy fikrlash, dars rejasi, qahramonlarga munosabat, matn ustida ishlash, yakuniy xulosa.

Hikoya — badiiy adabiyotning kichik hajmli, ammo mazmun jihatdan nihoyatda boy janrlaridan biridir. Unga xos jihatlar, syujet soddaligi, voqealarning bir yoʻnalishda rivojlanishi va odatda bitta asosiy gʻoyaga eʼtibor qaratilishi bilan ajralib turadi. Talabalar bilan hikoya janrida yozilgan asarlar ustida ishlash metodikasi aniq bosqichlarga asoslanishi lozim. Hikoya ustida ishlashdan oldin, oʻquvchilarning yoshi, bilim saviyasi va qiziqishlariga mos asar tanlanadi. Tanlangan hikoya gʻoyaviy-badiiy jihatdan boy boʻlishi, axloqiy tarbiyaviy ahamiyatga ega boʻlishi lozim. Bu bosqichda oʻqituvchi asar muallifi, yozilgan davri va ijtimoiy-tarixiy fon haqida qisqacha maʼlumot beradi. Hikoya sinfda ovozli yoki jimjit oʻqiladi. Oʻqish jarayonida asosiy voqealarning izchil ketma-ketligini aniqlash, qahramonlarning feʼl-atvori va oʻzaro munosabatlarini tushunishga eʼtibor qaratiladi. Oʻquvchilarga savollar berish orqali ularning eʼtiborini muhim jihatlarga jalb qilish muhim:

- Qahramon qaysi muammo bilan toʻqnash kelmoqda?
- Uning qarorida qanday ichki kurash koʻrinadi?
- Muallif qanday gʻoyani ilgari surmoqda?

Bu bosqichda hikoyaning tuzilishi, syujeti, kompozitsiyasi, tasvir vositalari tahlil qilinadi. Oʻquvchilar bilan birgalikda muhokama qilinadi. Hikoyaning kirish, asosiy qism va yakun qismlarini aniqlash, bosh qahramon va ikkinchi darajali obrazlar tahlili, til vositalari: epitet, taʼkid, dialog va monologlardan foydalanish kabi bosqichlar hikoya darsini tashkil etish va mazmunli oʻtkazish uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Asarni tahlil qilgach, oʻquvchilarga ijodiy topshiriqlar beriladi. Jumladan, qahramon nomidan xat yozish asarga muqobil yakun yozish, asosiy voqeani sahnalashtirish kabilarni olishimiz mumkin. Bu orqali esa oʻquvchilarning obrazli fikrlashi, tahliliy salohiyati va estetik dunyoqarashi rivojlanadi. Hikoya oʻquvchiga nafaqat badiiy zavq, balki axloqiy saboq ham beradi. Shu bois har bir ish yakunida muallif gʻoyasining hayotiy ahamiyatini tushuntirish, oʻquvchilarning shaxsiy fikrini eshitish muhimdir. Siz bu voqeada kimni haq deb oʻylaysiz?, bunday

vaziyatda o‘zingiz qanday yo‘l tutardingiz?, bu hikoya sizni qanday o‘ylantirdi? kabi savollarni o‘rtaga tashlash orqali muammoli vaziyat yaratib guruhlar o‘rtasida yoki o‘qituvchi bilan birgalikda savol-javob tarzida darsni tashkil etish mumkin. Bu usul orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati, bilimi, dunyoqarashi ortadi. Hikoya janri kichik hajmiga qaramay, chuqur g‘oya va boy badiiy tasvirlarga ega bo‘lishi bilan o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. Asarlar ustida ishlashda metodik yondashuv asosida har bir bosqichni puxta tashkil qilish orqali o‘quvchilarda adabiy tahlil qilish ko‘nikmasi, estetik did, va axloqiy qarashlar shakllanadi. O‘qituvchining vazifasi esa — bu jarayonni qiziqarli, mazmunli va

№	Metod nomi	Qisqacha tavsifi	Darsda qo‘llanishi misoli
1	Tarixiy- ma'lumotli metod	Asar yaratilgan davr va muallif haqida tushuncha berish	Hikoya muallifining hayoti va ijodi haqida kirish darsda qisqacha ma'lumot berish
2	Ovozli o‘qish	O‘qituvchi yoki o‘quvchi tomonidan asarni ifodali o‘qish	Asarni sinfda navbatma-navbat o‘qish va so‘z ustida to‘xtab tushuntirish
3	Savol-javob metodi	O‘quvchilarning fikrlashini faollashtirish uchun savollar berish	“Qahramon nima sababdan bu ishni qildi?”, “Siz uning o‘rnida nima qilgan bo‘lardingiz?”
4	Tahlil metodi	Asarni syujet, obraz, g‘oya bo‘yicha tahlil qilish	Voqealarning ketma-ketligini tahlil qilish, syujet tuzish
5	Klaster (g‘oya xaritasi)	Asosiy fikr va kichik g‘oyalarni grafik shaklda ko‘rsatish	Markazga qahramon ismini yozib, atrofga uning xatti-harakatlarini yozish
6	Rolli o‘yin (dramalashtirish)	Hikoyaning bir qismini sahnalashtirish	O‘quvchilar guruhlariga bo‘linib, hikoyadan sahna ko‘rinishini sahnalashtiradi
7	Munozara metodi	Har xil fikrlar asosida bahs-munozara yuritish	“Qahramon to‘g‘ri yo‘lni tanladimi?” mavzusida guruhlar o‘rtasida munozara
8	Ijodiy topshiriq	O‘quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish	Hikoyaga muqobil yakun yozish, qahramon nomidan xat yozish
9	Assotsiatsiya	Kalit so‘zlar asosida	“Do‘stlik” so‘zini

	metodi	o'quvchilarning fikrini uyg'otish	eshitganingizda nimalarni tasavvur qilasiz?
10	Guruhlarda ishlash metodi	Sinfni kichik guruhlariga bo'lib, mustaqil ish tashkil qilish	Har bir guruhga hikoyaning bir qismini tahlil qilish topshiriladi

tarbiyaviy maqsadlarga yo'naltirilgan holda olib borishdir.

Quyida hikoya darslarini o'tishda qo'llaniladigan metodlar haqida jadvalni ko'rib o'tamiz. Ushbu jadvalda har bir metod nomi, qisqacha tavsifi va uni darsda qanday qo'llash mumkinligi ko'rsatilgan:

Bu metodlarimiz orqali hikoyani o'rgatish darslarini tashkil etishda o'qituvchi tomonidan qo'llanilib, darsning samaradorligiga erishiladi. Ertak janriga xos bo'lgan matnlar jozibadorligi bilan o'quvchilarni o'ziga tortsa hikoya janri esa hayotiyliigi bilan o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Hikoya janridagi voqealarning aksariyati kundalik hayotimizga yaqinligi bois o'quvchilar tomonidan tez o'zlashtiriladi va sevib o'qiladi. Masalan 3-sinf O'qish savodxonligi kitobida keltirilgan "Do'stlik yo'lagi" hikoyasini metodik nuqtai nazardan, ilmiy uslubda matnli ko'rinishda tahlil qilib ko'ramiz. Tahlilda darsda qo'llaniladigan metodlar, ularning didaktik vazifasi hamda o'quvchi shaxsini shakllantirishdagi o'rni yoritiladi.

"Hikoya" janrida yozilgan "Do'stlik yo'lagi" asari o'quvchilarda ezgulik, hamjihatlik, do'stlik, xolislik kabi ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar haqidagi tushunchalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur hikoya hajman kichik bo'lishiga qaramay, o'zida chuqur g'oya va ramziy ma'no mujassam. Asarni o'rganishda turli metodlardan samarali foydalanish orqali o'quvchilarda nafaqat matnni tahlil qilish ko'nikmalari, balki insoniy fazilatlarni anglash va baholash salohiyati ham rivojlanadi. Darsni boshlashda o'qituvchi "hikoyat" tushunchasini ochib berib, bu janrning xalq og'zaki ijodiga yaqinligi, qisqa voqealar orqali katta g'oya berilishi xususida ma'lumot beradi. "Do'stlik yo'lagi" ramziy hikoya bo'lib, asosiy e'tibor voqea emas, balki uning ichki ma'nosi — do'stlik ne'mati, beg'araz yordam mohiyatiga qaratiladi. Matnni o'qish bosqichida ifodali o'qish metodi qo'llaniladi. O'quvchilar navbatma-navbat o'qib, har bir jumla ustida qisqa to'xtalib, kalit so'zlar (yo'lak, qorni kurash, do'stlar, ertaroq chiqmoq, o'ylabdi, g'ashi kelibdi) orqali matnning g'oyaviy qatlamiga yetaklanadi. Bu jarayonda muallifning til uslubi, ohangida qanday kayfiyat borligi, qahramonning o'zgarib boruvchi holati muhokama qilinadi. Asar syujeti uch kunlik voqelik asosida qurilgan. Har kuni qor yog'adi, har kuni birinchi bo'lish uchun harakat qilgan odam

raqobatda yutqazadi. Bu takrorlanuvchi syujet o'quvchiga ma'lum bir ruhiy bosim, raqobat mohiyati va sabrli inson obrazini tushunishga yordam beradi. Ikki asosiy obrazdan biri — o'zini doim kechikayotgan deb o'ylovchi kishi, ikkinchisi esa harakat qilmay turib ham o'zga uchun foydali bo'la olgan odamdir. Aslida ikkinchi qo'shning yo'lagi do'stlari tomonidan ochiladi, ya'ni bu obraz jamiyatda do'stlik va hamkorlikda yashash namunasi sifatida tasvirlangan.

Asardan so'ng quyidagi savollar orqali fikrlash kuchaytiriladi:

-Qaysi qahramon sizga yaqinroq? Nega?

-Birinchi bo'lish istagi har doim foydalimi?

-Nega ikkinchi qo'shni yo'lak ochmagan bo'lsa-da, foydali bo'ldi?

Ushbu savollar orqali o'quvchi axloqiy me'yorlarni mustaqil anglashga yo'naltiriladi. Darsda "Do'stlik — bu raqobat emas, yordam" mavzusida kichik guruhlar o'rtasida munozara tashkil etish mumkin. Bu usul orqali o'quvchilar muammoli vaziyatga nisbatan shaxsiy nuqtai nazarlarini bildirishga o'rganadilar.

Hikoya asosida quyidagi ijodiy topshiriqlar berilishi mumkin:

Hikoyaga muqobil yakun yozish: masalan, birinchi qo'shni ham yo'lakni o'z do'stlari uchun ochishni boshlaydi.

Birinchi qo'shning nomidan monolog yoki kundalik yozish.

"Do'stlik yo'lagi" iborasi asosida kichik insho yozish.

Bu topshiriqlar o'quvchilarning matnga estetik va ma'naviy yondashuvini rivojlantiradi, yozma nutqni boyitadi. "Do'stlik yo'lagi" atamasi ramziy xarakterga ega. Dars yakunida bu so'zga bog'liq tushunchalarni (yo'lak, ochiqlik, yurish, yordam, birinchi bo'lish, birga yashash, beg'arazlik) jamlab, g'oyaning zamonaviy ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini muhokama qilish mumkin. Shu orqali hikoya o'quvchining hayotiy kuzatuvchanligiga va ijtimoiy ongiga ta'sir ko'rsatadi. "Do'stlik yo'lagi" hikoyasi dars jarayonida ko'plab metodik yondashuvlarni qo'llash uchun qulay bo'lib, o'quvchilarning nafaqat adabiy bilimlarini, balki axloqiy, ijtimoiy va estetik dunyoqarashini kengaytiradi. Bu kabi asarlarni darsda to'g'ri metodlar orqali o'rganish o'quvchi shaxsini mustaqil fikrlovchi, ijobiy qadriyatlarga ega bo'lgan inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Quyida hikoya asosida yozilgan adabiyot darsi uchun namunaviy dars ishlanmasini taqdim etamiz.

Dars ishlanmasi namunasi

Fan: O`qish savodxonligi

Sinf: 3-sinf

Mavzu: "Tashnalik" (muallifiy hikoya)

Dars turi: Yangi bilim beruvchi, ma'naviy-estetik tarbiya darsi

Dars shakli: Suhbatli, faol metodlar asosida

Metodlar: Ifodali o`qish, savol-javob, syujet tahlili, rolli o`yin, esse yozish

Vositalar: Matn nusxasi, doska, marker, stiker, slayd (ixtiyoriy)

Hikoya: "Tashnalik" (muallifiy, qisqa hikoya)

Issiq yoz kuni. Sohilga yaqin dala yo`lidan suv tashiyotgan bolakay ko`rinib turardi. U har kuni ikki chelak suvni tepalikdagi bog`ga olib chiqardi.

Bir kuni yo`l bo`yida bir chol to`xtadi. U issiqdan holsiz, lablari qurib ketgan edi. Bolakay hech ikkilanmasdan chelakni yerga qo`ydi, kovushini yechdi va undan bir chelak suv olib, chakka daraxt soyasiga quyib berdi.

Chol suvdan ichdi, so`ng bolakayga qarab:

— O`g`lim, sening bog`ing bu suvni kutayotgandir? – dedi.

Bolakay jilmaydi:

— Bog`lar sabrli, lekin odamlar ba`zan sabrsiz bo`ladi. Hozir men sizga yordam berishim kerak, – dedi.

Chol hech narsa demadi, lekin yuragiga iliqlik yugurdi. Bu harorat yozning jaziramasini emas, bolalik bag`ridan chiqqan insoniylik edi.

Darsning maqsadi:

Ta`limiy:

- O`quvchilarga yangi hikoya asosida syujet va g`oya haqida tushuncha berish.
- Obrazlar orqali xulosa chiqarish malakasini shakllantirish.

Tarbiyaviy:

- Rahm-shafqat, insonparvarlik, saxiylik kabi fazilatlarni targ`ib qilish.

Rivojlantiruvchi:

- Og`zaki va yozma nutqni boyitish.

- Mustaqil fikr bildirish va baholash ko‘nikmasini rivojlantirish.

Darsning borishi: I. Tashkiliy qism (3 daqiqa). Salomlashish, Navbatchi axboroti, Darsga tayyorgarlikni tekshirish.

II. Kirish (5 daqiqa). O‘qituvchi savoli:

- Issiq kunlarda eng ko‘p nimaga ehtiyoj sezamiz?
- Suv hayot uchun nima degani?

So‘ng hikoyaning nomi e‘lon qilinadi: “Tashnalik”.

III. Asarni o‘qish va tushunish (10 daqiqa)

- Hikoya ifodali tarzda o‘qib beriladi (o‘qituvchi yoki faol o‘quvchi tomonidan).
- Kalit so‘zlar yoziladi: suv, sabr, yordam, issiq, bog‘, chol, bolakay, jazira, rahm-shafqat

IV. Tahlil va muhokama (15 daqiqa)

Savollar:

1. Bolakayning harakatini qanday baholaysiz?
2. Agar siz o‘rnida bo‘lsangiz, nima qilgan bo‘lardingiz?
3. “Bog‘lar sabrli, odamlar ba‘zan sabrsiz bo‘ladi” – bu gapda qanday ma‘no yashiringan?

Obraz tahlili:

- Bolakay – mehribon, saxiy, atrofida qilargalarga befarq emas.
- Chol – sinovli hayot yo‘liga duch kelgan kishi.
- Suv – hayot, hayotbaxsh mehr ramzi.

V. Mustahkamlash (10 daqiqa)

Topshiriq:

- “Tashnalik” iborasi ramziy ma‘noda qanday tushuniladi?
- “Men odamlar tashnaligini qanday tushunaman?” mavzusida 5-6 gapdan iborat mini-esse yozish.

VI. Yakuniy bosqich (2-3 daqiqa)

- Xulosa: Hikoya nimani anglatadi? Nima o‘rgatdi?
- Eng faol o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.
- Uyga vazifa: “Suv – hayot, mehr – harorat” mavzusida kichik hikoya yoki she‘r yozish.

Ushbu dars orqali o‘quvchilar real hayotdagi oddiy, ammo chuqur ma’noli voqealar orqali insoniylik mohiyatini anglaydi. Hikoya orqali tarbiyaviy va estetik ta’sir kuchi yuqori bo‘lgan dars tashkil qilinadi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *Hikoya janrining adabiyotdagi o‘ziga xos janriy xususiyatlarini sanab bering. Ularni ertak, qissa va roman bilan solishtiring.*
2. *Biror hikoyani tanlab, undagi asosiy syujet chizig‘ini qisqacha tuzib chiqing. Harakat dinamikasini qanday kuzatish mumkin?*
3. *Hikoya ustida ishlashda qo‘llaniladigan 3 ta samarali metodni nomlang va ularning darsdagi qo‘llanilishiga qisqacha misollar keltiring.*
4. *O‘quvchilar bilan hikoya o‘rganishda obraz tahlilini qanday tashkil qilasiz?*
5. *Qisqa hajmli hikoyani sinfda dramatisatsiya qilish orqali qanday kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin? Fikr bildiring.*
6. *“Hikoyani ijodiy qayta yozish” metodi nima? Bu metod yordamida qanday dars topshiriqlari berish mumkin?*
7. *Hikoya ustida ishlashda savol-javob metodini qo‘llashda qanday savollar samaraliroq bo‘ladi – ochiqmi yoki yopiq? Misollar bilan izohlang.*
8. *Biror hikoya asosida mini-esse yozish topshirig‘ini qanday shakllantirgan bo‘lardingiz? Me‘yoriy hajm va baholash mezonlarini yozing.*
9. *O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantiruvchi ijodiy topshiriq tuzing. Hikoya mavzusi: "Mehr".*
10. *Hikoya ustida ishlash darsida zamonaviy AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) vositalaridan qanday foydalanish mumkin? 2 ta amaliy misol keltiring.*

8-MAVZU. MASAL JANRIGA XOS ASARLAR USTIDA ISHLASH METODIKASI.

Tayanch soʻzlar: masal, nasriy asar, saboq, ibrat, axloqiy tarbiya, obrazlar, timsollar, hayvonlar obrazi, ramziy maʼno, syujet, drammatizatsiya, ogʻzaki nutq, tahlil, muhokama, ijodiy fikrlash, rolli oʻyin, ifodali oʻqish, savol-javob, klaster, mini-esse, xulosa chiqarish, mavzuni ochish, tarbiyaviy gʻoya, dars metodikasi, bolalar adabiyoti, qiziqarli topshiriqlar, mantiqiy fikrlash, tanqidiy yondashuv, dialog, mustaqil oʻrganish, samaradorlik, sinf ishi, muallif niyati.

Masal janri bolalar adabiyotida ham, umumiy axloqiy-tarbiyaviy yoʻnalishda ham alohida oʻrin egallaydi. Masal janrida hayvonlar tilidan jamiyatdagi voqea-hodisalarni ifodalash va insonlarning xulq-atvorlarini koʻrsatish asos qilib olinadi. Bu janrning asosiy vazifalaridan biri — oʻquvchini badiiy zavq olish bilan bir qatorda undan hayotiy saboq olishga, atrofimizdagi hodisalardagi haqiqatlarni tushunishga yetaklashdir. Masal asarlarining tili sodda, obrazlar esa ramziy boʻlib, asosan hayvonlar tilidan bayon qilinadi, ular orqali inson xulq-atvori, jamiyatdagi muammolar va axloqiy mezonlar namoyish etiladi. Bundan asosiy maqsad esa, oʻquvchilarning xulosa qilib, hayotiy saboq olishidir. Masal ustida ishlashda metodik yondashuvlar tanlashda oʻqituvchidan ham badiiy, ham tarbiyaviy sezgirlik talab etiladi. Masal asarining asosiy xususiyati — qisqalik, aniq syujet, keskin xulosa va ibratli yakun. Bu jihatlari uni boshlangʻich va oʻrta maktab yoshidagi oʻquvchilar uchun eng qulay janrlardan biriga aylantiradi. Ayniqsa, hayvonlar, qushlar, narsalar timsolida berilgan insoniy sifatlar (kibr, ochkoʻzlik, mehnatsevarlik, halollik) bolalarda obrazli fikrlashni shakllantiradi. Shu boisdan, masallar bilan ishlash jarayonida tarbiyaviy maqsad birinchi oʻringa chiqadi. Masallar ustida ishlashda samarali natijaga erishish uchun quyidagi bosqichli metodik yondashuvlar tavsiya qilinadi:

- **Ifodali oʻqish:** Masal sheʼriy yoki nasriy shaklda yozilganidan qatʼi nazar, u oʻziga xos ohangda oʻqilishi lozim. Bu oʻquvchining eslab qolish, obrazni tasavvur qilish va ohangni sezish qobiliyatini kuchaytiradi.
- **Obrazlar tahlili:** Masaldagi hayvon yoki predmet timsollarini insoniy xatti-harakatlar bilan bogʻlab tushuntirish orqali oʻquvchi hayotiy saboqni toʻgʻri anglaydi. Masalan, tulki – hiylakorlik, eshak – mehnatsevarlik, sher – rahbar obrazlarini bildirishi mumkin.

- **Dramatizatsiya:** Masallarni rollarga bo‘lib ijro etish o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb qiladi. Bu metod ko‘proq past sinflarda qo‘llaniladi, lekin yuqori sinf o‘quvchilari bilan ham kulgi, tanqid va xulosa elementlarini mustahkamlash uchun ishlatiladi.
- **Xulosa chiqarish:** Masalning yakuni, odatda, axloqiy saboq bilan tugaydi. Ammo o‘qituvchi bu xulosani tayyor holda aytmasdan, uni o‘quvchilarning o‘zidan izlashini so‘rashi metodik nuqtai nazardan to‘g‘riroq. Bu tanqidiy fikrlashni shakllantiradi.
- **Ijodiy yozuv ishlari:** “Masalni davom ettiring”, “O‘z masalingizni yozing”, “Masaldagi voqeani hozirgi zamonga moslab hikoya qiling” kabi topshiriqlar ijodkorlikni rivojlantiradi va o‘quvchini aktyor emas, muallif darajasiga ko‘taradi.

Masal ustida ishlashda eng muhim omillardan biri — dars mazmunini o‘quvchining aqliy, estetik va axloqiy qabul darajasiga moslashtirishdir. Masalan, “Bo‘ri va qo‘zi” masalidagi adolatsizlik tushunchasini 4-sinf o‘quvchisi va 7-sinf o‘quvchisi turlicha anglaydi. Shuning uchun savollar va tahlil yo‘nalishi yoshga qarab aniqlanadi. Bugungi darslar interaktiv taqdimotlar, video animatsiyalar, QR-topshiriqlar orqali boyitilmoqda. Masal matnlarini vizual tarzda aks ettiruvchi slaydlar, turli xil interaktiv testlar va ovozli audiomatnlar yordamida masal asarlarining ta’sir kuchi yanada ortadi. Ayniqsa, o‘quvchining diqqatini ushlab turishda bunday metodlar samarali hisoblanadi. Masal ustida ishlashda o‘quvchi faolligi, tahlilga jalb etilishi, ijodiy yondashuvi, muhokamadagi ishtiroki alohida baholanadi. Baholashda 3 asosiy ko‘rsatkich asos qilib olinadi:

- Tushunish va tahlil qilish qobiliyati
- Ijodkorlik
- Nutq madaniyati va ifoda uslubi

Masal janrida yozilgan asarlar o‘quvchilarni faqat badiiy asar bilan tanishtirmaydi, balki ularni to‘g‘ri fikrlashga, hayotiy holatlarni tahlil qilishga va axloqiy mezonlarga nisbatan munosabat bildirishga o‘rgatadi. Metodik yondashuvlar to‘g‘ri tanlanganda, masal asarlari o‘zining eng muhim funksiyasi — saboq, axloqiy ibrat va tanqidiy fikrlashni shakllantirish kabi maqsadlarni muvaffaqiyatli bajaradi. Qadimgi adabiyotda Ezop masallari juda ma’lum va mashhur bo‘lgan. O‘z ma’nosidan ko‘chirilgan ya’ni majoziy ma’nodagi so‘z va kinoyaga boy bo‘lgan iboralar yordamida qilinadigan „yashirincha“ tanqidning tili va qo‘llanish uslubi Ezopga nisbatan nomlanib, „Ezop tili“ deb atalgan va shu ta’bir bora bora xalq orasida ommalashgan. Mashhur masalnavis Gulxaniyning

„Toshbaqa bilan Chayon”, „Maymun bilan Najjor” masallari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining yoshiga to‘g‘ri keladi. Buning sababi esa, masal tilining sodda, tushunarli tarzda yozilganidir. Ularda do‘stlik, rostgo‘ylik, adolat, yaxshilik, qo‘lidan kelmaydigan ishga urinmaslik kabi ko‘plab g‘oyalar ilgari suriladi.

Bizga ma‘lumki, tarbiya jarayoni aksariyat hollarda ta‘lim jarayoni bilan birgalikda olib boriladi. Bolalarga maktabga kelgan ilk kundan boshlab, bilim olishga bo‘lgan ishtiyoq, havas tuyg‘usi shakllantirilib, takomillashtirilib boriladi. Ularda asta-sekin bilim olishga bo‘lgan ehtiyoj bilan bir qatorda qiziqish ham paydo bo‘lib ortib boradi va bu orqali o‘quvchilar ma‘naviy ozuqa ola boshlaydilar. Bu bilan bolada kelajakka bo‘lgan ishonch, intilish, orzu-havas, mehnatsevarlikka qiziqish, xayru ehsonda halollik, sofdillik, ona-Vatanimizga bo‘lgan mehr, muhabbat, fidoyilik, adolatsevarlik, yolg‘ondan hazar qilish, yaxshilikni muntazam bajarish, ikkiyuzlamachilikdan saqlanish kabi ijobiy sifatlar shakllanib ortib boradi. Bu jihatlar ham aynan masal janrining afzalliklaridan biridir.

2-sinf “O‘qish savodxonligi” kitobidan olingan “Bolari bilan pashsha” masali bolalarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Quyida masalning tahlili bilan tanishib chiqamiz:

Bolari bilan pashsha

(Abdulla Avloniy)

Bir Pashsha qir tarafdin uchib kelayotgan Arini ko‘rib:- Do‘stim, qayerdan kelyapsan? - dedi. Ari:- Qirdan kelyapman. Biroz bol yig‘dim. Uy yasash uchun mum ham hozirlab keldim, - dedi. Pashsha:- Oh, birodar! Bir boshing uchun buncha harakat qilasan! Sen ham men kabi yashasang nima bo‘ladi? Mening yashashimda hech bir mashaqqat yo‘q. Insonlar hozirlagan dasturxonlardan har xil taomlarni yeb-ichib umr o‘tkazaman. Ba‘zi vaqtlarda sen tayyorlagan boldan ham to‘ygunimcha yeyman. Mana! Yashamoq mana! Umr kechirish uchun olamda bundan ham yaxshi turmush bo‘ladimi? Menda bol tayyorlash mashaqqati ham yo‘q, uya solish kulfati ham yo‘q, - dedi. Ari bu so‘zlarga javoban shunday dedi:- Oh, do‘stim! Sening bunday turmushing o‘z boshingdan beri kelmasin. Mashaqqatsiz taomda lazzat bo‘ladimi? Insonlar seni dasturxondan quvib haydaydi. Oxiri bir o‘rgimchak luqmasi bo‘lishdan boshqa narsag^ yaramaysan. Ammo men tayyorlagan mum hamma yerni yoritadi. Bolim dunyoning hamma yerida maqbuldir. Shu sababli insonlar meni o‘zlari tarbiya qiladilar. Har yerda meni maqtaydilar. Qo‘y, birodar, mening ishim ko‘p. Sen bilan behuda so‘zlashib turishga vaqtim yo‘q. Ari shunday deb uchib ketdi. Xulosa shuki, mehnatning oxiri rohat, yalqovlikning oxiri xorlikdir.

Abdulla Avloniyning “Bolari bilan pashsha” nomli bu masali chuqur axloqiy

ma'noga ega. Unda mehnatsevarlik va dangasalik, halollik va loqaydlik o'rtasidagi farq obrazlar orqali ko'rsatilgan. Bu asarda ari mehnatkashlik timsoli sifatida gavalantirilgan. Ari har kuni tinmay ishlaydi: bol yig'adi, uy quradi, mum tayyorlaydi. U hayotining har bir daqiqasini foydali ishlarga bag'ishlaydi. U bularni nafaqat o'zining yashashi, balki insonlar uchun ham foydali bo'lishi uchun qiladi. Aynan shu mehnati sababli odamlar uni qadrlaydi, tarbiya qiladi va maqtab yashaydi.

Pashsha esa dangasalik va loqaydlik obrazidir. U tayyor narsalarga ko'z tikadi, hech qanday mehnat qilmaydi, biroq boshqalarning mehnatidan foydalanadi. U o'z hayotini osongina o'tayotgandek ko'rsatadi. Ammo bu yashash tarzida hech qanday baraka yo'q. Oxir-oqibat, u hech kimga kerak bo'lmay qoladi, nafratga uchraydi, hattoki o'rgimchak kabi zararkunandalar uchun oson o'lja bo'ladi. Ya'ni, bu yo'l xorlikka olib boradi.

1. Pashsha yo'lda nimani uchratibdi?

→ Ari uchib kelayotganini ko'rib, uni to'xtatadi.

2. Pashshaning yashash tarzi qanday ekan?

→ Pashsha hech qanday mehnat qilmaydi, insonlar tayyorlagan dasturxonlardan ovqatlanadi, boshqalarning mehnati bilan yashaydi.

3. Nima uchun arini insonlar maqtab, tarbiya qilishar ekan?

→ Chunki ari mehnatkash, u foydali narsalar — asal va mum tayyorlaydi. Uning ishi jamiyat uchun foydalidir. Shuning uchun odamlar uni qadrlashadi. Bu masal menga shuni anglatadi: mehnat qilgan odam oxir-oqibat hurmat topadi, rohat ko'radi. Dangasa, loqayd kishining hayoti vaqtincha oson tuyulishi mumkin, lekin oxiri pushaymon va xorlik bilan tugaydi. Bu hayotda qadrlil bo'lishni istagan har bir kishi mehnatdan qo'rqmasligi kerak. Avloniy bu masal orqali yoshlarga, ayniqsa biz o'quvchilarga, hayotda halol mehnat qilish, boshqalarga foydali bo'lish, dangasalikdan qochish kerakligini o'rgatmoqchi bo'lgan. Masalda ari — mehnatkashlik timsoli. U bol yig'adi, mum tayyorlaydi, uya quradi. Bolalar bu orqali shuni tushunadilar: mehnat qilgan odam hurmat topadi, mehnatsiz yashash esa oxir-oqibat xorlik bilan tugaydi. Bu bolalarga: "Qattiq harakat qil, shunda natija yaxshi bo'ladi" degan fikrni singdiradi. Pashsha — dangasalikka, loqaydlikka berilgan obraz. U hech narsa qilmaydi, lekin boshqalarning mehnatidan foydalanadi. Bu tarzdagi hayot esa unga quvonch emas, xavf tug'diradi. Bolalar bu orqali o'rganadilar: "Hech kim dangasalik bilan uzoqqa bora olmaydi, bu hayotda foydali bo'lish kerak." Ari insonlarga foyda keltiradi — asal beradi, mum bilan yoritadi. Shuning uchun uni insonlar tarbiya qilishadi, maqtashadi. Bu bolaga shunday fikrni beradi: "Men ham jamiyatga foydali inson bo'lishim kerak." Ari: "Sen bilan behuda gaplashib turishga vaqtim yo'q" deb

pashshani rad qiladi. Bu bolaga vaqt qadrini o'rgatadi, ya'ni: "Har bir daqiqa foydali bo'lishi kerak, bekorchilikdan uzoqlashish lozim." Pashsha arining mehnatini mensimaydi, lekin uning o'zi foydasiz. Bu orqali bolalarga quyidagicha xulosa yondashuvi beriladi: "Boshqalarni tanqid qilishdan ko'ra, o'zing foydali ish bilan shug'ullan." "Bolari bilan pashsha" masali axloqiy, mehnatga undovchi, dangasalikdan qaytaruvchi juda kuchli tarbiyaviy asar. Bu kabi masallar bolani kichikligidan halollikka, sabrga, mas'uliyatga, foydali bo'lishga o'rgatadi. Tarbiyachi, ota-ona va ustozlar bu masaldan foydalanib, bolalar bilan muhim hayotiy mavzularni ochiq muhokama qilishlari mumkin.

Masal o'qish darsining izchil, puxta va o'qish savodxonligi an'alariga mos tuzilmasini quyidagicha ishlab chiqammiz:

Masal o'qish darsi qurilishi (bosqichma-bosqich) 1. Tayyorgarlik ishlari (5–7 daqiqa)

a) Kirish suhbat: O'qituvchi o'quvchilarning e'tiborini to'plash, ularda qiziqish uyg'otish maqsadida masal muallifi yoki muallif haqida qisqacha hikoya qiladi. Bu hikoya o'quvchiga masal muallifi qanday odam bo'lganini, nima uchun shunday masal yozganini anglatishga xizmat qiladi.

b) Mazmunga kirish: Masalda aks etgan voqeaga yaqin bo'lgan hayotiy vaziyatlar haqida suhbat, o'quvchilarning shaxsiy fikrlarini tinglash, oldindan bilimlarini faollashtirish.

d) Timsollar haqida fikr: Masalda ishtirok etuvchi timsollar (hayvonlar, odamlar yoki boshqa obrazlar) haqida suhbat. Ularning qanday fe'l-atvorga ega bo'lishi mumkinligi haqida taxminiy mulohazalar bildiriladi.

2. Masalni tinglash yoki o'qituvchi tomonidan o'qilishi (5 daqiqa). O'qituvchi masalni ifodali, ohangdor tarzda o'qib beradi. Zarurat bo'lsa, audiotasma yoki videorolik orqali tinglash/ko'rish mumkin. O'quvchilardan jim tinglash, fikrda kuzatish talab qilinadi.

Matn ustida ishlash (10–15 daqiqa)

a) Kompozitsion tahlil: Masalning bosh qismi, rivoji, cho'qqisi va yakuniy qismlarini aniqlash. Reja tuzish orqali o'quvchilarning matnni anglash qobiliyatini oshirish.

b) Timsollarni tahlil qilish: Obrazlarning so'z va harakatlaridagi o'ziga xosliklar, ular orqali berilgan xulq-atvor namunalarini aniqlash. So'z bilan va grafik chizmalar orqali izohlash (masalan, xarakter xaritasi).

d) Asosiy g'oyani belgilash: Masaldan qanday saboq olish mumkin? Muallif nimani aytmoqchi bo'lgan? Degan savollar asosida asosiy fikr aniqlanadi.

e) Didaktik faoliyat: Krossvord, rolli o'yin, topishmoq yoki rasm asosida topshiriqlar orqali o'quvchilarning fikrlash, tahlil qilish, o'rganganlarini

mustahkamlashga qaratilgan ishlar tashkil etiladi.

Allegoriyani ochish (3–5 daqiqa). Masalda timsollar orqali berilgan ramziy ma'nolarni ochib berish: hayvon yoki boshqa obraz aslida qanday insoniy sifatni ifodalaydi? Nima uchun aynan shu obraz tanlangan?

Axloqiy xulosa (5 daqiqa). Masalning yakunidagi axloqiy g'oyani tushuntirish. O'quvchilar bilan birgalikda saboq chiqarish, unga misollar keltirish. "Agar sen shu obraz o'rnida bo'lganingda, nima qilarding?" kabi savollar bilan o'yantirish. Hayotiy taqqoslash (5 daqiqa). Masalda ko'tarilgan muammo yoki holatni o'quvchilarning hayoti bilan bog'lash.

- "Senga bunday holat qachon uchragan?"
- "Bu masaldagi kabi odamlarga hayotda duch kelganmisan?"
- "Bunday odamlar haqida nima deya olasan?"

Kabi savollar orqali masal mazmuni real hayot bilan bog'lanadi va mustahkamlanadi.

Bu izchil dars qurilishi orqali o'quvchilarda: matnni anglash, tahlil qilish, xulosa chiqarish, allegorik ma'no topish, axloqiy tarbiya olish, hayotiy vaziyatlarga tatbiq qila olish ko'nikmalari shakllanadi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *Masalning o'ziga xos didaktik xususiyatlarini sanab bering.*
2. *Biror masalni tanlab, undagi asosiy syujet chizig'ini qisqacha tahlil qiling. Harakat dinamikasini (shart, savol, echim) qanday aniqlash mumkin?*
3. *Masal ustida ishlashda qo'llaniladigan 3 ta samarali metodni nomlang va ularning darsdagi qo'llanilishiga qisqacha misollar keltiring.*
4. *Oddiy masalni sinfda dramatisatsiya qilish (rol o'ynash, jonlantirish) orqali qanday kompetensiyalarni rivojlantirish mumkin? Fikr bildiring.*
5. *"Masalni ijodiy qayta tuzish" metodi nima? Bu metod yordamida qanday dars topshiriqlari berish mumkin? Misollar keltiring.*

6. Masal ustida ishlashda savol-javob metodini qo'llashda qanday savollar samaraliroq bo'ladi – ochiqmi yoki yopiq? Misollar bilan izohlang.

7. Bir masal asosida sxematik modellashtirish usulini qo'llang. Sxema chizish o'quvchining qaysi ko'nikmalarini rivojlantiradi?

8. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun masal asosida qanday yozma topshiriqlar tuzish mumkin? 1-2 misol keltiring.

9 -MAVZU. SHE`RIY JANRGA XOS ASARLAR USTIDA ISHLASH METODIKASI.

Tayanch soʻzlar: sheʻr, lirik asar, lirik qahramon, obraz, tuygʻu, kechinma, ruhiy holat, qofiya, ritm, vazn, misra, bayt, badiiy vosita, tashbeh, istiora, kinoya, takror, parallelizm, muallif, shoir, poetik til, poetik tafakkur, poetik tasvir, mazmun, gʻoya, shakl, kompozitsiya, ohang, ruh, nutq ohangi, qofiyalash, lirik manzara, syujet, dramatism, ekspressivlik, musiqiylik, tahlil, talqin, fikr bildirish, obrazli ifoda, badiiy tafakkur, estetik zavq.

Sheʻr—ohang jihatidan tizimli tartibga solingan, his-tuygʻuni ifodalash sifatida vujudga kelgan hayajonli, estetik zavq bagʻishlovchi ritmik nutq majmui. Sheʻriy nutqni ohang jihatidan maʼlum bir tartibga solish vositalari ritm (bir-biriga monand kichik boʻlaklarning izchil va bir meʼyorda takrorlanib kelishi) va qofiya (misralarning oxirida keladigan ohangdosh soʻzlar) hisoblanadi. Sheʻriy janr adabiyotning eng nozik, emotsional va badiiy ifodaga boy turlaridan biridir. Bu janrga xos asarlar ustida ishlash nafaqat oʻquvchilarning estetik didini shakllantiradi, balki ularning badiiy tafakkurini, til boyligini, ifoda imkoniyatlarini ham rivojlantiradi. Metodik jihatdan olib qaraganda, sheʻriy asar bilan ishlash bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Avvalo, oʻquvchi sheʻrni hissiy jihatdan qabul qilishi kerak. Bu bosqichda ifodali oʻqish muhim rol oʻynaydi. Sheʻrni yurakdan, toʻgʻri intonatsiya va pauza bilan oʻqish orqali asarning ichki ruhiy holatini his qilish mumkin boʻladi. Keyingi bosqich — mazmuniy tahlil. Bu yerda oʻquvchilar sheʻrda kim haqida soʻz boryapti, qahramon qanday tuygʻularni boshdan kechirmoqda, degan savollar ustida ishlaydilar. Lirik qahramonning ichki kechinmalari orqali asarning asosiy gʻoyasiga yetaklanadilar.

Sheʻriy asarda eng muhim elementlardan biri bu — badiiy vositalardir. Tashbeh, istiora, takror, parallelizm, epitet kabi poetik vositalar orqali muallif oddiy soʻzlarga chuqur maʼno yuklaydi. Oʻquvchi bu vositalarni aniqlab, ularning vazifasini tushunishi kerak. Bu esa sheʻrni yuzaki emas, balki ichki qatlamlarigacha anglashga olib keladi. Tuzilish jihatdan sheʻrda qofiya, ritm, ohang kabi jihatlar mavjud boʻladi. Ular sheʻrning musiqiylikini, tinglovchiga taʼsir kuchini oshiradi. Bu elementlarni sezish va tushunish oʻquvchilarning ritmik eshituvini va adabiy zavqini rivojlantiradi.

Shuningdek, o'quvchilarga ijodiy yondashuv ham juda foydalidir. Masalan, she'r asosida rasm chizish, o'z his-tuyg'ularini yozma ifodalash, yoki shunga o'xshash she'r yozish mashqlari ular uchun nafaqat qiziqarli, balki samarali ham bo'ladi. She'riy asar bilan ishlash bu — faqat tahlil emas, balki his qilish, fikrlash, ifoda qilish va ijod qilishdir. O'quvchining badiiy tafakkurini shakllantirishda bu metodik yondashuv katta ahamiyatga ega. 2-sinf "O'qish savodxonligi" darsligida keltirilgan "Yangi avlod" she'rining tahlili orqali boshlang'ich sinf o'qish darslarida she'r janrining ahamiyatini chuqurroq o'rganamiz.

Quyida Abdulla Avloniy qalamiga mansub "Yangi avlod" she'rining har bir bandini izohli tahlil qilib beramiz. Bu tahlil shaxsiy fikrlarga asoslangan bo'lib, she'rning mazmuni va maqsadini ochib beradi.

Yuksak ma'naviyatli avlod deganda nimani tushunasiz?

Yangi avlod

Abdulla Avloniy

Aziz ota-onamizning qalqonimiz,
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.
Fidodir bu qutlug' Vatanga jonimiz,
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.

Al-Buxoriy, at-Termiziy hazrat bizga,
Ulug'beg-u al-Farg'oniy savlat bizga,
Temur bobo, Manguberdi davlat bizga,
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.

Yurtning do'stga ochiq bag'ri bag'rimizdir,
Alpomishning yovga qahri qahrimizdir,
Navoiyning turkiy tili faxrimizdir.
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.

Aziz ota-onamizning qalqonimiz,
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.
Fidodir bu qutlug' Vatanga jonimiz,
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.

Bu bandda shoir yangi avlodni ota-onaning "qalqoni" deb ataydi. Bu – yosh avlod

o‘z oilasini, qadriyatlarini himoya qilishga tayyor deganidir. “Bizga inon” (ya’ni, bizga ishonib) degan takroriy jumla orqali muallif xalq va jamiyatga murojaat qilmoqda: biz – Vatan uchun fidoyimiz, bizga ishonch bering, degan g‘oya ilgari suriladi. “Fidodir bu qutlug‘ Vatanga jonimiz” misrasi esa yangi avlodning yurtga sadoqatini, fidoyiligini ta’kidlaydi.

Al-Buxoriy, at-Termiziy hazrat bizga,
Ulug‘beg-u al-Farg‘oniy savlat bizga,
Temur bobo, Manguberdi davlat bizga,
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.

Bu bandda shoir buyuk tarixiy siymolarni tilga oladi. Ularning nomlari orqali bugungi avlod kimlarning vorisi ekanini eslatadi. Al-Buxoriy va Termiziy – ilm, din va hadisshunoslik timsoli; Ulug‘bek va al-Farg‘oniy – ilm-fan, astronomiya; Temur va Manguberdi – jasorat va davlatparvarlik timsolidir. Bu yerda muallif: “biz oddiy avlod emasmiz, biz buyuk ajdodlar avlodimiz” degan faxrli fikrni bayon qilmoqda. Yana “bizga inon” takrorlanib, xalq ishonchini istaydi.

Yurtning do‘stga ochiq bag‘ri bag‘rimizdir,
Alpomishning yoyga qahri qahramonimizdir,
Navoiyning turkiy tili faxrimizdir.
Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon.

Bu bandda shoir yangi avlodni insoniylik, jasorat va milliy g‘urur ramzlari bilan bog‘laydi:

- “Yurtning do‘stga ochiq bag‘ri” – bu avlod tinchliksevar, do‘stlikka ochiq.
- “Alpomishning yoyga qahri” – jasorat va vatan himoyasiga tayyorlik ramzi.
- “Navoiyning turkiy tili” – til va adabiyot, madaniyatimiz faxridir.

Bu band orqali muallif yangi avlodning har jihatdan yetuk bo‘lishi: insoniy, jasur, ilmli, ma’naviyatli bo‘lishini ko‘rsatmoqda. She’r yana xalqqa yuzlanadi: “biz sizni xafa qilmaymiz, biz sizning ishonchingizga loyiqmiz”. Abdulla Avloniy ushbu she’rida ma’naviyatli, bilimli, jasur va vatanga sodiq yangi avlod obrazini yaratgan. Har bir bandda xalqga ishonch, tarixiy meros va yurtga muhabbat ustuvor o‘rinda turadi. “Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon” degan takror esa butun she’rga umumxalq ishonchi va mehrini uyg‘otuvchi kuchli poetik vosita sifatida xizmat qilmoqda. Abdulla Avloniyning “Yangi avlod” she’ri boshlang‘ich sinflarda juda katta tarbiyaviy, ma’naviy va estetik ahamiyatga ega. Quyida bu she’rning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun qanday foydali jihatlari borligini birma-bir

tushuntirib beraman. She'r har bir bandida Vatanga sadoqat, fidoyilik, tarixiy ajdodlarga hurmat tuyg'ularini targ'ib qiladi. Boshlang'ich sinfda bu tushunchalarni bolalarning qalbiga singdirish juda muhimdir, chunki aynan shu yoshda vatan tuyg'usi ilk bor shakllanadi. Masalan: *"Fidodir bu qutlug' Vatanga jonimiz"* – degan misrada Vatan uchun jon berishga tayyorlik g'oyasi bor. She'rda Al-Buxoriy, Ulug'bek, Alpomish, Navoiy kabi buyuk ajdodlarimiz tilga olinadi. Bu esa bolalarda "biz ham shu buyuk zotlarning avlodimiz" degan faxr tuyg'usini uyg'otadi. Misol: *"Navoiyning turkiy tili faxrimizdir"* – bolaga ona tilini sevish, uni qadrlashni o'rgatadi. She'r ohangdor, ritmik, takrorlar bilan boyitilgan. Bu bolalarning tinglash, tushunish va yod olish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ayniqsa, takrorlanuvchi qator – *"Buyuk xalqim, suyuk xalqim, bizga inon"* – bolalar ongida mustahkam o'rnashadi. She'r yosh avlodni do'stlik, jasorat, halollik, vatanparvarlik kabi fazilatlarga undaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi shoirning "xalqim, bizga inon" degan murojaatini o'qib, o'zini mas'uliyatli, xalqi oldida javobgar his qilishni o'rganadi. She'r poetik til bilan yozilgan. Bolalar yangi so'zlar, ifodalar bilan tanishadi: *qahramonimizdir, qalqonimiz, fidodir, qutlug'*, va h.k. Bu esa lug'at boyligini oshirishga xizmat qiladi. "Yangi avlod" she'ri boshlang'ich sinflarda quyidagilar uchun ayni muddao:

- Vatanparvarlik tarbiyasi
- Milliy g'ururni shakllantirish
- Ajdodlarga hurmat
- Estetik didni o'stirish
- Til boyligini oshirish
- Axloqiy fazilatlarni singdirish.

She'riy janr adabiyotning eng nozik va ruhiy chuqur qatlamlarini o'zida aks ettiruvchi turidir. Lirik asarlarni o'rganish va tahlil qilishda o'quvchilarning estetik zavqini shakllantirish, poetik tafakkurini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. She'r o'qilgach, avvalo uning mazmuni va g'oyasi aniqlanadi. Bu jarayonda lirik qahramon kimligi, u orqali muallif qanday tuyg'ular va kechinmalarni ifoda etganiga e'tibor qaratiladi. Muallifning asosiy fikri, ruhiy holati, jamiyat yoki shaxsiy hayotga nisbatan munosabati tahlil qilinadi. Lirik asarning shakli — ya'ni uning kompozitsiyasi, ohangi, qofiya, ritm, vazn, misra va baytlar tizimi o'rganiladi. Qofiyalash usuli, nutq ohangi, musiqiylik darajasi, takror, parallelizm kabi shakliy

xususiyatlar orqali she'ning ichki ritmik tuzilmasi tahlil qilinadi. Xuddi shu darsligimizdagi "Bobo va Buvijonlar haqida" she'rimizni oladigan bo'lsak,

1-mavzu

Oila – muqaddas qo'rg'on

Просмотр страницы

Oila qadim-qadimdan muqaddas qo'rg'on hisoblanib kelingan. Unda farzandlarning odobli, ma'naviy yetuk bo'lib kamol topishida keksalar, ota-onalarning o'rni muhimdir. Oilada kattalarni hurmat qilish, mehr-oqibatli bo'lish, saranjom-sarishtalik va boshqa qadriyatlarni o'rganamiz.

Bobo va buvijonlar haqida

Shuhrat Rahimov

Derlar, qari bilganin,
Parilar bilmaydilar.
Qariyalar hech kimni,
Xafahol qilmaydilar.

Ularning har bir so'zi,
Dur-u gavhar, tillodir.
Yo'q, tillomas, aslida,
Tillodan ham a'lodir.

Ular zukko, donodir.
Nasihatgo'y, mehribon.
Xuddi ular aytganday,
To'g'riso'z bo'l, o'rtoqjon.

Bobo-buvijonlarning,
Duosini olaylik.
Choy ichsalar, choyiga,
Shakar, novvot solaylik.

Chorlasalar, "Labbay" deb,
So'zlariga quloq sol.
Agar ish buyursalar,
"Xo'p bo'ladi", de darhol.

Derlar, qari bilganin,

Parilar bilmaydilar.

Qariyalar hech kimni,

Xafahol qilmaydilar.

Bu bandeda keksalarning donoligi va odob-axloqi haqida aytilmoqda.

Savol: Bolalar, "qari" deganda kimni tushunasizlar?

"Qari" degani – yoshi katta odam, ya'ni bobo-buvi degani. "Pari" esa ertakdagi

aqli, sehrlı jonzod. Ammo hatto pari ham qariyalar bilganini bilmas ekan! Keksalar hech kimni ranjitmaydi, shuning uchun ularga hurmat bilan qarashimiz kerak.

Ular zukko, donodir.

Nasixatgo'y, mehribon.

Xuddi ular aytganday,

To'g'riso'z bo'l, o'rtog'on.

Asosiy mazmun: Bobo-buvi dono, zukko va mehribon. Ular bizga to'g'ri yo'lni ko'rsatadi.

Savol: Bolalar, "zukko" va "donodir" so'zlari nimani anglatadi?

Zukko – aqli, dono – bilimli. Ular bizga nasihat beradi, ya'ni to'g'ri yo'lni o'rgatadi. Har doim bobo-buvining gapiga quloq solib, to'g'riso'z bo'lish kerak.

Chorlasalar, "Labbay" deb,

So'zlariga quloq sol.

Agar ish buyursalar,

"Xo'p bo'ladi", de darhol.

Bobo-buvi bizni chaqirsa, darhol javob berish va aytganlarini bajarish kerak.

Savol: "Labbay" degani nima? "Labbay" – bu chaqiruvga hurmat bilan javob berish, "xo'p bo'ladi" deyish esa itoatkorlik belgisi. Kattalar chaqirsa, o'z vaqtida javob berish va so'zlariga itoat etish yaxshi odob hisoblanadi.

Ularning har bir so'zi,

Dur-u gavhar, tillodir.

Yo'q, tillomas, aslida,

Tillodan ham a'l odir.

Asosiy mazmun: Bobo-buvilarning har bir so'zi bebaho, ularning so'zlari hatto oltindan ham qimmatli. Savol: Bolalar, "dur-u gavhar" nima degani? Dur – marvarid, gavhar – qimmatbaho tosh. Bu yerda ularning so'zlari qadrliligi haqida aytilmoqda. Biz bobo-buvilarning har bir so'zini eslab qolishimiz, qadrlashimiz kerak.

Bobo-buvijonlarning,

Duosini olaylik.

Choy ichsalar, choyiga,

Shakar, novvot solaylik.

Asosiy mazmun: Keksalarni e'zozlash, ularga xizmat qilish, duo olish haqida. Duo nima? Nega duo olish kerak?

Duo – bu bobo-buvining bizga bergan ezgu tilaklari. Ularga xizmat qilsak, ular rozi bo'lishadi va bizga duo qilishadi. Keksalarga choy damlab berish, shakar, novvot solib berish – bu hurmat va ehtirom belgisidir. Umumiy yondashuv metodikasi: So'z boyligini tushuntiring (“zukko”, “donodir”, “labay”, “novvot” kabi so'zlarni izohlang). Rolli o'yin tashkil qiling: O'quvchilarga "bobo chaqirsa nima deysan?", "buviga qanday xizmat qilasan?" degan savollar asosida rolli sahnachalar tuzdiring. Rasmlar asosida izoh bering: She'rga mos rasm chizing yoki ko'rsating, u orqali fikr mustahkamlanadi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *“Lirik qahramon” nima? U she'rdagi qanday rol o'ynaydi?*
2. *Har bir she'rdagi qofiya va ritm qanday ahamiyatga ega? Misollar bilan tushuntiring.*
3. *Quyidagi misralardan badiiy vositalarni aniqlang va ularning turlarini belgilang:*
*“Ko'nglimda bahor charog'on,
Yuragimda to'lqin, ummon.”*
4. *Shoirning tuyg'ularini ifodalashda istiora bilan tashbeh o'rtasidagi farqni misollar bilan tushuntiring.*
5. *Nega she'rdagi musiqiylik va ohang muhim sanaladi? Ular o'quvchiga qanday ta'sir ko'rsatadi?*
6. *Siz uchun eng ta'sirli she'r qaysi? Nima uchun aynan o'sha she'rni tanladingiz? Undagi poetik tasvir haqida fikr bildiring.*
7. *Quyidagi atamalar she'riy asar tarkibida qanday rol o'ynaydi?*

(qofiyalash, ekspressivlik, dramatism, poetik til)

8. *She'rdagi quyidagi misralarni boshqa shaklda (ohangni saqlagan holda) ifodalang:*

“Tong nurlari yuraginga tushgandek...”

9. *O'zingiz o'qigan biror she'r asosida mazmun, g'oya, kompozitsiya, ruh, badiiy vositalarni aniqlab, qisqacha tahlil yozing.*

10 -MAVZU. ILMIY-OMMABOP JANRDAGI XOS ASARLAR USTIDA ISHLASH METODIKASI.

Tayanch soʻzlar: ilmiy-ommabop adabiyot, metodika, uslub, oʻquvchi, tushunarlik, ilmiylik, ommaboplik, mavzu tanlovi, muallif pozitsiyasi, tahlil, matn ustida ishlash, mantiqiy bogʻliqlik, axborot, muammoli savollar, koʻrgazmalilik, tushuntirish, faktlar, dalillar, tahliliy yondashuv, oʻquv materiallari, ijodiy yondashuv, tanqidiy fikrlash, didaktik materiallar, til va uslub, soddalashtirish, murakkablik darajasi, oʻrgatish texnologiyalari, matn tuzilishi, oʻquvchilar qiziqishi.

Boshlangʻich taʼlim — bu bolalarda ilk bilim, koʻnikma va dunyoqarash asoslari shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Aynan shu davrda oʻquvchilarda atrof-muhitga nisbatan qiziqish uygʻonadi, tabiat, jamiyat va fan haqida ilk tasavvurlar paydo boʻladi. Shu sababli ilmiy-ommabop asarlarni boshlangʻich sinflarda oʻqitish katta ahamiyatga ega. Oʻquvchilarda ilmiy tafakkurni shakllantirish – asarlar orqali sabab-oqibatni tushunish, hodisalarga ilmiy yondashishni oʻrgatishni tashkil qiladi. Tabiiy va ijtimoiy hodisalarga qiziqish uygʻotish – bolalarda kuzatish, savol berish, izlanishga boʻlgan ehtiyojni rivojlantirishni oʻz ichiga oladi. Oʻquvchi lugʻatini boyitish va tushuncha doirasini kengaytirish – ilmiy atamalar va sodda tushuntirishlar orqali takomillashtiriladi. Kichik yoshdan boshlab kitobxonlik madaniyatini shakllantirish – ilmiy-ommabop matnlarning soddaligi va qiziqarli uslubda yozilishi bolalarni oʻqishga jalb qiladi. Axborotni tahlil qilish va tushunishga oʻrgatish – matn bilan ishlash orqali tanqidiy fikrlashga zamin yaratadi. Matn tanloviga eʼtibor berish: asar bolalarning yoshi va dunyoqarashiga mos boʻlishi kerak. Masalan, hayvonot olami, osmon jismlari, inson organizmi kabi mavzular juda qiziqarli boʻladi. Soddalashtirilgan tushuntirish: murakkab ilmiy tushunchalarni oddiy, bolalar tushunadigan tilda tushuntirish zarur. Zarur boʻlsa, oʻqituvchi izoh beradi yoki misollar keltiradi. Koʻrgazmalilik: rasm, diagramma, video yoki tajriba orqali mavzuni mustahkamlash mumkin. Koʻrgan va eshitgan maʼlumotlar chuqurroq oʻzlashtiriladi. Savol-javob va muhokama usulidan foydalanish: oʻquvchilarning oʻz fikrini aytishiga imkon berish, savollar berish orqali ularni faol fikrlashga jalb qilish kerak. Amaliy mashgʻulotlar: ilmiy-ommabop asar asosida kichik tajribalar oʻtkazish (masalan, suvning bugʻlanishini kuzatish), shu orqali nazariy bilim amaliyotda sinovdan oʻtkaziladi. Topshiriq va ijodiy ishlar: bolalarga rasm chizish, hikoya yozish yoki oʻzi koʻrgan voqeani ilmiy nuqtai nazardan tushuntirish topshiriqlari berish mumkin. Ilmiy-ommabop asarlar orqali boshlangʻich sinf oʻquvchilariga nafaqat ilmiy bilimlar beriladi, balki ularni mustaqil fikrlash, kuzatish, izlanish va muhokama qilishga ham oʻrgatamiz. Bunday

yondashuv kelajakda fanga qiziqqan, ongli va faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'qitiladigan ijtimoiy-tarixiy mazmundagi matnlar — bu nafaqat bilim manbai, balki yosh avlod qalbida vatanparvarlik, g'urur va tarixiy o'zlikni shakllantirish vositasidir. Bunday matnlar orqali o'quvchilar o'z xalqining o'tmishdagi hayoti, erkinlik yo'lidagi mashaqqatli kurashi va buyuk siymolarining jasorati bilan tanishadilar. Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ajdodlarimiz haqida darsliklarda berilgan matnlar faqatgina tarixiy faktlar emas, balki o'quvchi qalbiga g'urur, hurmat va yurtga sadoqat tuyg'ularini singdiruvchi ma'naviy saboqlardir. Ularning hayoti, ilm-fanga, adabiyotga, davlat boshqaruviga qo'shgan hissasi o'quvchilarda ibratli ideal obrazlarni shakllantiradi. Bu kabi matnlarni o'qish orqali bolalar vatan oldidagi o'z burchi, mas'uliyati haqida o'ylay boshlaydi. O'z tarixini bilgan, ulug' ajdodlari bilan faxrlana oladigan farzandgina kelajakda yurtga sadoqatli, vijdonli inson bo'lib voyaga yetadi. Shu sababli, ijtimoiy-tarixiy asarlarning o'quvchi dunyoqarashiga ta'siri juda katta.

Ijtimoiy-tarixiy mazmundagi matnlar o'quvchilarga Vatanimiz o'tmishi, xalqimiz hayoti va buyuk ajdodlarimiz faoliyati haqida muhim bilimlar beradi. Bunday matnlar orqali o'quvchilar Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Alisher Navoiy, Bobur kabi ulug' siymolar bilan tanishadilar. Mazkur matnlar nafaqat tarixiy ma'lumotlar beribgina qolmay, balki o'quvchilarda vatanparvarlik, g'urur va mas'uliyat tuyg'ularini shakllantiradi. Ular o'z xalqining buyuk tarixiga hurmat bilan qarashni, ajdodlar merosiga e'tiborli bo'lishni o'rganadilar. Shu tariqa o'quvchilarda Vatanni sevish, uni asrab-avaylash kabi yuksak insoniy fazilatlar tarbiyalanadi. 2- sinf "O'qish savodxonligi" darsligimizdagi " Mirzo Ulug'bek" ilmiy-ommabop matni tahlili bilan tanishib o'tamiz.

Mirzo Ulug'bek – buyuk o'zbek astronomi, matematigi, o'z davrining atoqli allomasi. Temuriylar davlatining hukmdori, Amir Temurning nabirasi. Mirzo Ulug'bek davrida Samarqand gullab yashnadi. U Samarqandda Ulug'bek rasadxonasini qurdirdi.

Ulug'bek ilm-fan olamida buyuk astronom sifatida mashhurdir. Bu borada u amalga oshirgan eng buyuk ish "Ziji jadidi Ko'ragoniy" deb nomlangan astronomik jadval sanaladi. Mirzo Ulug'bek tibbiyot va musiqaga ham qiziqqan, she'rlar ham yozgan.

Mirzo Ulug'bek

Abdulla Po'latov

U tikilib cheksiz olamga,
Koinotning sirin izlagan.
Baxsh etib umrin ilmga,
Fan bulog'in ichmoq ko'zlagan.

Urinishi ketmay behuda,
Koinotning ochdi sirlarin.
Dunyo ahli e'tirof etdi,
Ulug'bekning qilgan ishlarin.

Biz ko'rib chiqadigan matn — **Mirzo Ulug'bek** haqida qisqacha ma'lumot va unga bag'ishlab yozilgan **she'r tahlili** — boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mos, sodda va tarbiyaviy jihatdan boy o'quv materialidir.

MATN TAHLILI:

Matnda Mirzo Ulug'bekning hayoti va ilmiy faoliyati haqida qisqacha, ammo mazmunli ma'lumotlar berilgan. Asosiy fikrlar quyidagicha:

Ulug'bek — buyuk astronom, matematik va olim. U Amir Temurning nabirasi bo'lgan. U boshqargan davrda Samarqand ilm va madaniyat markaziga aylangan. Uning eng mashhur asari — "Ziji jadidi Ko'ragoniy" bo'lib, bu astronomik jadval hisoblanadi. Faqat astronomiya emas, balki tibbiyot, musiqa va adabiyotga ham qiziqqan. She'rlar yozgan. Bu matn o'quvchilarga Ulug'bekning tarixdagi o'rni, ilmga bo'lgan sadoqati va ko'p qirrali ijodkor sifatida tanitishda xizmat qiladi.

SHE'R TAHLILI (Abdulla Po'latov)

She'r Ulug'bekning ilmga bo'lgan muhabbati va izlanishlari haqida yozilgan bo'lib, quyidagicha fikrlarni o'z ichiga oladi: "**U tikilib cheksiz olamga**" – bu misra orqali Ulug'bekning osmon jismlariga, ya'ni koinotga qiziqishi tasvirlanadi. "**Koinotning sirin izladi**" – u osmon sirlarini ochishga harakat qilgani aytilmoqda. "**Fan buloq'in ichmoq ko'zlagan**" – bu yerda fan bilimiga chanqoqlik obrazli ifodalangan. "**Urinishi ketmay behuda, Koinotning ochdi sirlarin**" – Ulug'bekning izlanishlari samarasiz bo'lmagan, u yutuqlarga erishgan. "**Dunyo ahli e'tirof etdi**" – she'r yakunida Ulug'bekning ishlarini butun dunyo tan olgani ta'kidlanadi. She'r bolalarda ilm-fanga qiziqish, izlanish va mashaqqatli mehnat orqali natijaga erishish fikrlarini uyg'otadi. Bu esa yosh avlodni ijobiy namuna orqali tarbiyalaydi. Bu matn va she'r o'zaro uyg'unlikda ishlangan bo'lib: O'quvchilarga tarixiy siymoni sodda tilda tanishtiradi. Ilm-fanga muhabbatni shakllantiradi. Vatanni, ajdodlarimizni hurmat qilish, ular bilan faxrlanish tuyg'usini uyg'otadi. O'quvchilarning bilim olishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi.

Aynan shu darsligimizdagi qatag'on qurbonlarini xotirlab keltirilgan ilmiy-ommabop matn bilan ham tanishib o'tsak,

Millat manfaatini o'ylagan zotlar, sizni unutmaydi aslo avlodlar!

Munavvarqori Abdurashidxonov –
milliy maktab asoschisi, adib va shoir.
U ko'plab darsliklar muallifidir.

Abdulla Qodiriy – yangi o'zbek
adabiyotining ulkan namoyandasi,
o'zbek romanchiligining asoschisi.

Mahmudxo'ja Behbudiy – o'zbek
teatriga poydevor qo'ygan ma'rifatparvar
adib, alloma va jamoat arbobi.

**Roman – muayyan shaxs yoki bir necha
shaxsning shakllanish va kamol topish jarayoni,
badiiy makon va zamonda tasvirlangan asar.**

Millat manfaatini o'ylagan zotlar – abadiy xotirada

O'zbekiston tarixida millatning ravnaqi, xalqning uyg'onishi va ma'naviy tiklanishi uchun jonini fido qilgan, ilm va adabiyot orqali xalqni uyg'otishga intilgan siymolar bor. Ularning jasorati, fidoyiligi va xizmatlari bugun ham yurtimiz yoshlari qalbida g'urur bilan tilga olinadi. Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Qodiriy va Mahmudxo'ja Behbudiy ana shunday tarixiy shaxslar sirasiga kiradi.

Munavvarqori Abdurashidxonov – o'zbek xalqining ma'rifatparvar farzandlaridan biri bo'lib, milliy maktab asoschilaridan sanaladi. U nafaqat adib va shoir, balki darsliklar muallifi sifatida ham zamonasining ilg'or kishilaridan biri bo'lgan. Uning faoliyati millatni ilm va ma'rifat bilan taraqqiy ettirishga qaratilgan edi.

Adabiyot sohasida esa Abdulla Qodiriy alohida o‘rin tutadi. U yangi o‘zbek adabiyotining ulkan namoyandasi, o‘zbek romanchiligini boshlab bergan adib sifatida tarixga muhrlangan. Uning ijodi xalq hayotining chuqur tahliliga, realizmga, ijtimoiy voqelikni aks ettirishga qaratilgan bo‘lib, o‘zbek adabiyotida tub burilish yasagan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy esa o‘zbek teatri asoschilaridan biri bo‘lib, xalqni ongli, bilimli, madaniyatli bo‘lishga chorlagan ma‘rifatparvar adib, alloma va jamoat arbobidir. U o‘z faoliyati davomida yosh avlodni uyg‘otish, ularga erkin fikrlashni o‘rgatish, mustaqil qaror qabul qilishga undash g‘oyasida yashagan va ijod qilgan.

Ushbu ulug‘ zotlarning har biri o‘z hayoti va ijodi bilan millat manfaatini ustuvor deb bilgan. Shuning uchun ham ularning xotirasi abadiydir, avlodlar ularni unutmaydi. Bu darslik sahifasi esa aynan shunday tarixiy shaxslarni eslab, o‘quvchilarda vatanparvarlik, ma‘naviyat va g‘urur tuyg‘ularini uyg‘otishga xizmat qiladi.

Quyida "Millat manfaatini o‘ylagan zotlar" mavzusi asosida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mos sinf ishi va tahliliy topshiriqlarni ko‘rib o‘tamiz:

Mavzu: Millat manfaatini o‘ylagan zotlar – sizni unutmaydi aslo avlodlar

Sinfi: 2-sinf

Dars maqsadi:

- O‘quvchilarda milliy faxr, vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish.
- Tarixiy siymolar hayoti va faoliyati haqida bilim berish.
- O‘qigan matni asosida fikr bildirishga o‘rgatish.

Dars shakli: Aralash (suhbat, tahlil, yozma topshiriq)

Dars uslubi: Tarixiy-ma‘naviy, izlanishga asoslangan

1. Savol-javob topshiriqlari:

1. Munavvarqori Abdurashidxonov kim bo‘lgan? U qanday ishlar bilan mashhur?
2. Abdulla Qodiriy o‘zbek adabiyotiga qanday hissa qo‘shgan?
3. Mahmudxo‘ja Behbudiyning faoliyati nimadan iborat edi?

4. Nega bu insonlar “millat manfaatini o‘ylagan zotlar” deb atalmoqda?
5. Bu insonlar hayotidan qanday saboq olding?

2. Jadval to‘ldirish topshirig‘i:

Ism, familiya	Kasbi yoki faoliyati	Millatga qilgan xizmati
Munavvarqori Abdurashidxonov	Shoir, muallif, ma’rifatchi	Milliy maktab asoschisi, darsliklar yozgan
Abdulla Qodiriy	Adib, romannavis	O‘zbek romanchiligining asoschisi, xalqni uyg‘otgan
Mahmudxo‘ja Behbudiy	Teatr asoschisi, jamoat arbobi	Ma’rifatparvarlik faoliyati, teatrga asos solgan

3. Yozma topshiriq:

Savol: Ushbu tarixiy shaxslardan biri haqida 4-5 gapdan iborat matn yozing. Uning faoliyati sizga qanday ta’sir qildi?

4. “Agar men ular o‘rnida bo‘lganimda...” deb nomlangan ijodiy ish:

O‘quvchilar quyidagi jumlaning davom ettirishadi:

“Agar men Munavvarqori/Abdulla Qodiriy/Behbudiy o‘rnida bo‘lganimda, men...”

Bu topshiriq bolalarning tarixiy voqealarga hissiy jihatdan bog‘lanishini kuchaytiradi.

5. Uyga vazifa:

1. Oila a’zolaringdan biri bilan ushbu shaxslar haqida suhbat o‘tkazib, ularning fikrini yozib keling
2. O‘zing yoqtirgan tarixiy shaxs haqida kichik hikoya yoki she’r yozing.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *Ilmiy-ommabop asar nima? U badiiy asardan nimasi bilan farq qiladi?*
2. *Mirzo Ulug‘bek ilm-fan sohasida qanday yutuqlarga erishgan? U haqidagi ilmiy-ommabop matn qanday tuzilgan?*
3. *“Ziji jadidi Ko‘ragoniy” nomli asar haqida qanday ma’lumot berilgan? Bu*

nomni eslab qolish nima uchun muhim?

4. Matndan foydalanib, Ulug‘bekning ilmga bo‘lgan munosabatini tasvirlab bering. 3 ta gap yozing.

5. Abdulla Qodiriyning o‘zbek romanchiligidagi o‘rni haqida ilmiy-ommabop matndan qanday ma‘lumot oldingiz?

6. Ilmiy-ommabop matnlar o‘quvchilarga qanday tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatadi? 2 ta misol keltiring.

7. Berilgan shaxslar ishtirokida kichik suhbatni tasavvur qiling. Ulardan birini tanlab, u bilan bergan intervyungizni yozing (4-5 gap).

8. Ilmiy-ommabop asarlarni boshlang‘ich sinfda o‘rgatishdan asosiy maqsad nima?

9. Mirzo Ulug‘bek haqidagi she‘rdan sizga eng yoqqan 1 baytni yozing va nima uchun tanlaganingizni izohlang.

11-MAVZU: BOSHLANG'ICH TA'LIMDA UMUMLASHTIRUVCHI O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARI VA ULARNING AHAMIYATI.

Tayanich soʻzlar: boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, umumlashtiruvchi dars, matn tahlili, mavzuni yakunlash, bilimlarni mustahkamlash, fikrlashni rivojlantirish, mantiqiy bog'liqlik, tahlil qilish, mulohaza yuritish, dars mazmuni, nutq madaniyati, o'quvchilar faolligi, mustaqil fikr, savol-javob, ko'nikma hosil qilish, darsda ishtirok, ijodiy yondashuv, tushunishni baholash.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi – bu bolaning nafaqat o'qishni o'rganish, balki fikrlash, tushunish, mulohaza yuritish kabi muhim aqliy ko'nikmalarni shakllantiradigan davridir. Aynan shu bosqichda o'qish savodxonligiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar har bir matndan to'g'ri ma'no chiqarishni, o'qilgan ma'lumotni tushunishni va undan foydalana olishni o'rganadilar. Bu jarayonda umumlashtiruvchi darslar muhim o'rin tutadi. Umumlashtiruvchi o'qish darslari – bu bir necha mavzuni yoki bir butun bobni yakunlab, o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi muhim bosqichdir. Bunday darslarda bola o'zining ilgari olgan bilimlarini yana bir bor eslab chiqadi, ularga tayanib yangi xulosalar chiqaradi, asosiy g'oyalarni ajratadi. Bu esa savodxonlik darajasini chuqurlashtirish bilan birga, mantiqiy fikrlash va mustaqil mulohaza yuritish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Shuningdek, umumlashtiruvchi darslar o'quvchining darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Chunki u o'zi ilgari o'rganib chiqqan bilimlar orqali yangi topshiriqlarni bajarishga intiladi. Bu darslarda turli metodlar – savol-javob, guruhlarda ishlash, kichik bahs-munozaralar, ijodiy topshiriqlar orqali bolalarning faolligi kuchayadi. Natijada o'quvchi o'z fikrini ochiq ifoda qilish, uni asoslash va boshqalarning fikrini tinglashga o'rganadi. Bundan tashqari, umumlashtiruvchi darslar orqali o'qituvchi o'quvchilarning tushunish darajasini, mustaqil ishlay olish salohiyatini va matn ustida ishlash ko'nikmalarini baholaydi. Shu tariqa dars nafaqat bilimni mustahkamlash, balki ta'lim sifatini nazorat qilish vazifasini ham bajaradi. Boshlang'ich ta'limda umumlashtiruvchi o'qish savodxonligi darslari – bu nafaqat o'rgatish, balki fikr yuritishga o'rgatish, bolada mustahkam bilim, ishonch va faollik shakllantirish vositasidir. Bunday darslar orqali o'quvchi o'zining o'qishga, bilimga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi va hayotda mustaqil qaror qabul qilishga tayyorlanadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'qish savodxonligini shakllantirish jarayoni o'quvchilarning keyingi bosqichlardagi o'quv faoliyatiga poydevor yaratadi. Ayniqsa, umumlashtiruvchi o'qish darslari bu yo'nalishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday darslar orqali o'quvchilar ilgari o'zlashtirgan bilimlarini tizimlashtirish, ularni tahlil qilish va ularning mohiyatini chuqur anglab

yetish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mazkur darslar nafaqat o'quvchilarning o'qish malakasini mustahkamlash, balki ularning tafakkurini rivojlantirish, mantiqiy fikrlashni shakllantirish, savollarga asosli javob qaytarish va o'z fikrini asoslab bera olish kabi ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Umumlashtiruvchi darslarning o'ziga xos jihatlaridan biri shundaki, ular faqatgina o'quv materialining mazmunini takrorlash bilan cheklanmaydi, balki o'quvchini o'rganganlarini chuqur anglashga, bilimlar o'rtasida bog'liqlikni ko'ra olishga, turli kontekstlarda bu bilimlardan foydalanishga undaydi. Bu jarayonda o'quvchi nafaqat eslab qolishga, balki tushunishga, fikr bildirishga, dalillar keltirishga va tahliliy yondashishga o'rganadi. Natijada, o'quv jarayoni passiv qabul qilishdan faol va ongli ishtirokka o'tadi, bu esa ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Umumlashtiruvchi darslarning samarali tashkil etilishi o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlikni, dars mazmunini puxta rejalashtirishni va o'quvchilarning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda faoliyatni tashkil etishni talab qiladi. Ayniqsa, darsda savol-javob, muhokama, matn asosida tahlil, mantiqiy ketma-ketlikni aniqlash kabi usullarni qo'llash o'quvchilarning fikrini faollashtiradi va o'zaro fikr almashish muhitini yaratadi. Bu holat esa o'quvchining darsdagi ishtirokini kuchaytiradi, uni bilim olishga va o'z fikrini ifodalashga rag'batlantiradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni aytish joizki, umumlashtiruvchi o'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini oshirish, balki ularning shaxs sifatida shakllanishida, dunyoqarashini kengaytirishda, tafakkur doirasini kengaytirishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu darslar orqali o'quvchi o'rganishga, mustaqil izlanishga, axborotni tahlil qilishga va hayotiy holatlarda qo'llashga tayyorlanadi. Umumlashtiruvchi darslar boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilar uchun katta didaktik va tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bunday darslar orqali o'quvchilar o'zlashtirgan bilimlarini tartibga soladi, ularni tizimli ravishda eslab qolish, umumlashtirish va kundalik hayotda qo'llash malakalarini rivojlantiradi. Bu esa nafaqat ularning bilim darajasini mustahkamlashga, balki tafakkurini, nutq madaniyatini, mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Umumlashtiruvchi darslarning o'quvchilar uchun eng muhim jihati shundaki, ular har bir mavzuni yakuniy tarzda anglab yetishga, mavzulararo bog'liqlikni ko'ra olishga va ilgari o'rganilgan bilimlar asosida yangicha xulosalar chiqara olishga o'rgatadi. Bu jarayon o'quvchining faolligini oshiradi, uni izlanishga, fikr yuritishga va savollarga ijodiy yondashishga undaydi. Ayniqsa, savol-javob, munozara, matn tahlili kabi faol usullar orqali o'quvchilarda o'z fikrini aniq va ravon ifodalash ko'nikmalari shakllanadi. Shuningdek, umumlashtiruvchi darslar bolalarda o'z-

o'zini baholash, o'z fikriga nisbatan mas'uliyatli yondashish, boshqalarning fikrini tinglash va tahlil qilish madaniyatini rivojlantiradi. Dars davomida berilgan topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va mustaqil ishlarga asoslangan faoliyatlar o'quvchining ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaradi. Bunday darslar o'quvchini faqat tayyor bilimni egallovchi emas, balki uni anglaydigan, qayta ishlovchi va yangi bilim olishga intiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Natijada, umumlashtiruvchi darslar o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartirib, ularni keyingi o'quv bosqichlariga tayyorlaydi. Bu esa ularning ta'limiy yutuqlarida barqarorlikni ta'minlaydi va intellektual rivojlanishiga zamin yaratadi. Demak, umumlashtiruvchi darslar nafaqat mavzularni yakunlash, balki o'quvchini fikrlash, anglash va hayotga tayyorlash yo'lidagi muhim bosqichdir. Quyida 2-sinf "O'qish savodxonligi" darsligidagi umumlashtiruvchi darsimizni tahlil qilsak,

7-dars

Bo'lim yuzasidan takrorlash

1. Bo'limdagi qaysi asar sizga ko'proq yoqdi? Nima uchun?
2. "Do'stlik" deganda nimani tushunasiz?
3. Siz do'stlik haqida qanday asar o'qigansiz? Qanday multfilmlar ko'rgansiz?

- Maqoilarni o'qing va mazmunini izohlang.

1. Xalq do'stligi – yurt i.
2. kuchi – ida,
Odamniki – do'stlikda.
3. Do'sting **1000** ta bo'lsa ham – oz,
Dushmaning **1** ta bo'lsa ham – ko'p.

- O'rganganlaringiz asosida kichik hikoya tuzing.

Quyidagi rasmda ko'rsatilgan 7-dars "Bo'lim yuzasidan takrorlash" mavzusi umumlashtiruvchi dars sifatida tuzilgan bo'lib, o'quvchilarning bir nechta asosiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Quyida bu darsni ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilaman:

Darsning mazmuni va metodik yondashuvi:

Darsning boshlanishida quyidagi savollar berilgan:

- Bo'limdagi qaysi asar sizga ko'proq yoqdi? Nima uchun?
- "Do'stlik" deganda nimani tushunasiz?
- Siz do'stlik haqida qanday asar o'qigansiz? Qanday multfilmlar ko'rgansiz?

Bu savollar o'quvchilarning o'qigan matnlarini eslab qolganligini, tushunganligini va ularga munosabatini ifodalashiga xizmat qiladi. Shuningdek, darsda shaxsiy fikr bildirish, tahlil qilish, mavzuni umumlashtirish ko'nikmalari rivojlanadi. Savollar ochiq shaklda bo'lgani uchun har bir o'quvchining erkin fikrlashi, tanqidiy yondashuvi va tafakkuri namoyon bo'ladi. Dars davomida uchta do'stlikka oid maqol berilgan. Har bir maqol rasmiy ifoda bilan mustahkamlangan, bu esa kichik yoshdagi bolalar uchun tushunishni osonlashtiradi:

- "Xalq do'stligi – yurt boyligi."
- "Qushniki – kuch qanotida, odamniki – do'stlikda."
- "Do'sting 1000 ta bo'lsa ham oz, dushmaning 1 ta bo'lsa ham ko'p."

Bu maqollar orqali o'quvchilarda do'stlik tushunchasining ijtimoiy va axloqiy qiymati, odamlararo munosabatdagi o'rni, tinchlik va birlikdagi roli mustahkamlanadi. O'quvchilar bu maqollarni izohlash orqali mazmuniy anglash, fikrni tahlil qilish, va axloqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Dars oxirida berilgan topshiriq: "*O'rganganlaringiz asosida kichik hikoya tuzing*" – bu ijodiy fikrlash, tasavvur qilish, matn tuzish, va nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashq hisoblanadi. Ushbu bosqichda o'quvchilar mustaqil ravishda matn yaratish orqali, hikoya strukturasi anglashadi (boshlanish, rivojlanish, yakun), til boyligini qo'llashadi, do'stlik mavzusiga shaxsiy yondashuv bildiradilar. Mazkur dars namunasi umumlashtiruvchi darslar uchun ideal namuna bo'lib, u o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni rivojlantiradi: matnni tushunish va tahlil qilish, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar (do'stlik, birdamlik, tinchlik)ni anglash, fikr bildirish va asoslash, maqol mazmunini tahlil qilish, mustaqil hikoya tuzish orqali ijodiy tafakkurni shakllantirish. Dars mantiqiy va og'zaki faoliyatni uyg'unlashtirgan

bo‘lib, bu boshlang‘ich ta‘limning yosh xususiyatlariga to‘liq mos keladi va savodxonlikni chuqurlashtirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

- 1. Umumlashtiruvchi dars nima va uning maqsadi nima?*
- 2. O‘qish savodxonligi nima degani? Boshlang‘ich ta‘limda bu nega muhim?*
- 3. Umumlashtiruvchi o‘qish darslari qanday bosqichlardan iborat bo‘ladi?*
- 4. O‘qish savodxonligi darslarida bolalarning og‘zaki va yozma nutqi qanday rivojlanadi?*
- 5. Umumlashtiruvchi darslarni o‘tkazishda o‘qituvchining roli qanday bo‘ladi?*
- 6. “O‘qish savodxonligi darslarida biz nimalarni o‘rgandik?” mavzusida 5–6 gapdan iborat kichik matn yozing.*
- 7. O‘tilgan mavzular asosida o‘zingiz test savoli tuzing va javob variantlarini belgilang.*

12-MAVZU: O'QISH SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA SINF DAN TASHQARI O'QISHNING AHAMIYATI.

Tayanch soʻzlar: kitobxonlik, mustaqil oʻqish, sinfdan tashqari mashgʻulotlar, ragʻbatlantirish, badiiy adabiyot, ertaklar, qiziqarli kitoblar, ota-ona yordami, kutubxona, oʻqish koʻnikmasi, hikoya qilish, ifodali oʻqish, fikrlash, muloqot madaniyati, obrazli tafakkur, nutq rivoji, eslab qolish, tahlil qilish, matn bilan ishlash, savol-javob, bahs-munozara, tarjima qilish, oʻrtoqlari bilan fikr almashish, rolga kirib oʻqish, kitob tanlovi, kitob bayramlari, audio kitoblar, kitobxonlar burchagi, kitob daftari, oʻqilgan asarni tasvirlash

Oʻqish savodxonligini shakllantirishda sinfdan tashqari oʻqishning ahamiyati beqiyosdir. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishda mustaqil oʻqish, sinfdan tashqari mashgʻulotlar va ota-ona yordami katta oʻrin tutadi. Bolalarda oʻqishga qiziqishni uygʻotish, ularni ragʻbatlantirish orqali badiiy adabiyotga, ertaklar va qiziqarli kitoblarga mehr uygʻonadi. Bu esa oʻz navbatida ularning fikrlash doirasini kengaytiradi, obrazli tafakkur va nutq rivojini taʼminlaydi. Kutubxona bilan faol ishlash, oʻqilgan asar ustida hikoya qilish, ifodali oʻqish, savol-javoblar, tahlil qilish va matn bilan ishlash kabi usullar oʻquvchilarning oʻqish koʻnikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Oʻrtoqlari bilan fikr almashish, bahs-munozaralarda ishtirok etish, rolga kirib oʻqish orqali ularning muloqot madaniyati shakllanadi. Tarjima qilish, oʻqilgan asarni tasvirlash, hatto kitob daftari yuritish kabi faoliyatlar ham ularni mustaqil fikr bildirishga undaydi. Kitob tanlovi va audio kitoblar orqali turli formatdagi oʻqish manbalariga qiziqish ortadi. Kitob bayramlari, kitobxonlar burchagi kabi tashkiliy ishlar esa bolalarda oʻqishga boʻlgan ijobiy munosabatni kuchaytiradi. Natijada oʻquvchi nafaqat matnni oʻqish, balki uni anglash, eslab qolish va ifodalash boʻyicha mustahkam poydevorga ega boʻladi.

Oʻqish savodxonligi — bu faqat harflarni tanish va soʻzlarni oʻqish emas, balki matnni anglash, tahlil qilish, unga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish va uni hayotiy tajriba bilan bogʻlay olish koʻnikmasidir. Boshlangʻich taʼlimda bu koʻnikmani shakllantirishda sinfdan tashqari oʻqish faoliyati muhim omil boʻlib xizmat qiladi. Kitobxonlik, mustaqil oʻqish, sinfdan tashqari mashgʻulotlar oʻquvchilarning bilishga boʻlgan qiziqishini oshiradi, ularni keng dunyoqarash, mustaqil fikr va ijodiy yondashuv sari yetaklaydi. Sinfdan tashqari oʻqish — bu oʻquvchi uchun rasmiy dars jarayonidan tashqari, ammo taʼlimiy va tarbiyaviy jihatdan boyitilgan mustaqil taʼlim muhiti boʻlib xizmat qiladi. Bu jarayonda bolalar turli badiiy adabiyotlar, ertaklar, qiziqarli hikoyalar, ilmiy-ommabop kitoblar bilan tanishadi. Aynan ana shu tajriba orqali ular oʻzlarining fikrlash doirasini kengaytiradi, obrazli tafakkuri va muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Oʻquvchi

kitobni o‘qibgina qolmaydi, balki uni his qiladi, undagi voqealarni o‘z hayoti bilan bog‘laydi, o‘z shaxsiy bahosini beradi. Bu esa ifodali o‘qish, hikoya qilish, nutqni boyitish, matn ustida ishlash, savol-javoblar orqali chuqur tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Sinfdan tashqari o‘qish faoliyatiga ota-onalarning jalb qilinishi, o‘quvchining uyda ham o‘qish muhitida bo‘lishini ta‘minlaydi. Ota-onalar farzandining o‘qigan kitoblarini muhokama qilish, u bilan fikr almashish orqali uning o‘qishga nisbatan munosabatini yanada ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Kitob tanlovi jarayonida bola o‘z qiziqishi asosida adabiyotlarni tanlaydi, bu esa unda mustaqillik va mas‘uliyat hissini shakllantiradi. Kitob daftari yuritish orqali esa o‘qigan asarlaridan olgan taassurotlarini yozma nutqda ifodalashga o‘rganadi.

Shuningdek, audio kitoblar, zamonaviy o‘quv platformalari va elektron kutubxonalaridan foydalanish orqali bolalar turli formatlardagi matnlarni qabul qilishni o‘rganadilar. Bu esa ularning o‘qish strategiyalarini boyitadi, eslab qolish, tahlil qilish, taqqoslash kabi tafakkur amallarini rivojlantiradi. Kitob bayramlari, kitobxonlik tanlovlari, “Eng yaxshi kitobxon” kabi musobaqalar bolalarni kitob o‘qishga ruhlantiradi, ularda o‘zini namoyon qilish, jamoadagi o‘rni va ahamiyatini his etishga yordam beradi. Sinfdan tashqari o‘qish jarayonida o‘quvchilar o‘zaro fikr almashadilar, bahs-munozarlarda ishtirok etadilar, asar qahramonlari rovida chiqishlar qilishadi. Bu faoliyatlar orqali ular nafaqat o‘qish savodxonligini, balki ijtimoiy, madaniy va axloqiy ko‘nikmalarni ham o‘zlashtiradilar. Ayniqsa, o‘qilgan asarni tasvirlash, tarjima qilish, ifodali o‘qish kabi topshiriqlar orqali o‘quvchining shaxsiy fikri, tahliliy yondashuvi va nutqiy faoliyati yuksaladi. O‘qish savodxonligini shakllantirishda sinfdan tashqari o‘qish faqat darslikdagi bilimlarni mustahkamlash bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchini o‘z ustida ishlashga, mustaqil o‘qishga, fikrlashga va eng muhimi — hayotni chuqur anglashga o‘rgatadi. Bu esa zamonaviy ta‘limning asosiy maqsadlaridan biridir.

Zamonaviy ta‘lim jarayonida o‘quvchining bilimga bo‘lgan qiziqishini uyg‘otish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish va uni har tomonlama yetuk shaxs sifatida shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Bu jarayonda sinfdan tashqari o‘qish faoliyati alohida o‘rin tutadi. Sinfdan tashqari o‘qish — bu o‘quvchining darslik doirasidan tashqarida, o‘z ixtiyori bilan yoki tashkil etilgan maxsus mashg‘ulotlar orqali badiiy, ilmiy-ommabop va qiziqarli adabiyotlarni o‘qishi, ular asosida fikr yuritishi, muloqotga kirishishi va o‘z dunyoqarashini kengaytirishidir. Ushbu jarayon o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga, savodxonlik ko‘nikmalarini chuqurlashtirishga yordam beradi.

Sinfdan tashqari o‘qish orqali o‘quvchi o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Unda o‘qish — bu faqat vazifa yoki majburiyat emas, balki zavqli va

foydali mashgʻulot sifatida qabul qilinadi. Bu esa bolani badiiy adabiyot olamiga olib kiradi, undagi obrazlar, voqealar va gʻoyalarga hamdard boʻlishga, xulosa chiqarishga, turli hayotiy holatlarni tushunishga va baholashga oʻrgatadi. Oʻquvchi oʻqigan asarlar asosida shaxsiy fikr bildiradi, muhokama yuritadi, taqqoslaydi, oʻrganadi. Bu jarayon esa uning tafakkur doirasini kengaytiradi, tanqidiy fikrlashni shakllantiradi va muloqot madaniyatini boyitadi. Shuningdek, sinfdan tashqari oʻqish faoliyati oʻquvchining nutqini boyitadi, soʻz boyligini kengaytiradi, ifodali oʻqish, hikoya qilish, savol-javob qilish, tahlil qilish koʻnikmalarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Kitobxonlik madaniyati shakllangan oʻquvchi mustaqil bilim olishga harakat qiladi, u nafaqat oʻqituvchi bergan bilim bilan cheklanadi, balki oʻzining bilim doirasini kengaytirish uchun izlanadi, soʻraydi, oʻrganadi. Ayniqsa, ota-onalar va oʻqituvchilar tomonidan tashkil etiladigan kutubxona mashgʻulotlari, kitobxonlik kechalari, asarlar muhokamasi, kitob bayramlari singari tadbirlar bolalarning oʻqishga boʻlgan mehrini oshiradi, ularni oʻzini erkin ifoda etishga oʻrgatadi.

Bundan tashqari, sinfdan tashqari oʻqish ijtimoiy tarbiya vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Oʻqilgan asarlar orqali oʻquvchi doʻstlik, halollik, mehr-oqibat, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlar mohiyatini chuqur anglaydi. Bu esa uning axloqiy-ruhiy kamoloti uchun mustahkam poydevor boʻlib xizmat qiladi. Kitob orqali bola boshqa xalqlar madaniyati, tarixi, anʼanalari bilan tanishadi, milliy qadriyatlarni anglab yetadi, vatanparvarlik tuygʻulari mustahkamlanadi. Sinfdan tashqari oʻqish taʼlim-tarbiyaning ajralmas qismi boʻlib, u oʻquvchining shaxs sifatida shakllanishida, fikrlash, tushunish, anglash va ifodalash qobiliyatlarining rivojida muhim rol oʻynaydi. Bu jarayon nafaqat bilim manbai, balki tarbiyaviy vosita sifatida ham taʼlimning samaradorligini taʼminlaydi. Shu sababli oʻquvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirish, ularni sinfdan tashqari oʻqishga yoʻnaltirish bugungi taʼlimning ustuvor vazifalaridan biridir.

Sinfdan tashqari oʻqish kitoblari oʻquvchilarning yoshiga, qiziqishiga va rivojlanish darajasiga mos boʻlishi kerak. Quyida boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun tavsiya etiladigan sinfdan tashqari oʻqish kitoblariga misollar keltiramiz. Bu kitoblar bolalarning tafakkurini, nutqini va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi:

Sinfdan tashqari oʻqish kitoblariga misollar:

- "Kitobim – oftobim" – oʻqishga boʻlgan mehrni uygʻotadigan, rang-barang sheʼr va hikoyatlardan iborat kitob.

- "Eng yaxshi ertaklar" (xalq ogʻzaki ijodidan) – oʻzbek xalq ertaklari (Zumrad va Qimmat, Boʻri bilan echki, Tilla baliqcha) bolalarga donolik, mehnatsevarlik, halollik kabi fazilatlarni oʻrgatadi.
- Xudoyberdi Toʻxtaboyev – "Sariq devni minib" – sarguzashtli bolalar qissasi, fantaziya va xayolotga boy.
- Erkin Vohidov – "Tong nafasi" – bolalar uchun sheʼrlar toʻplami, tabiat, doʻstlik va mehr mavzulari bilan boyitilgan.
- Gʻafur Gʻulom – "Shum bola" – kulgili, ammo tarbiyaviy mazmuni chuqur boʻlgan mashhur qissa.
- Abdulla Qodiriy – "Uloqda" (yoki boshqa qisqa hikoyalari) – tarixiy va vatanparvarlik ruhidagi asarlar.
- Tolib Yoʻldosh – "Tong yulduzi" – kichik hikoya va lavhalardan iborat toʻplam.
- Hans Kristian Andersen – "Paxtakor qizaloq", "Gʻoz boquvchi malika" – jahon ertaklari asosida bolalarda mehr, sabr, adolat tushunchalarini uygʻotadi.
- Lev Tolstoy – "Arslon bilan it", "Aqlli bola" – kichik hajmdagi hikoyalar, axloqiy saboqlarga boy.
- Nazir Safarov – "Qiziqarli hikoyalar" – bolalarning topqirligi va kuzatuvchanligini oshiruvchi hikoyalar toʻplami.

Quyida 1-sinf oʻquvchilari uchun sinfdan tashqari oʻqish kitoblariga misollar keltirilgan. Bu asarlar oʻquvchilarning yosh xususiyatlariga mos boʻlib, ularni oʻqishga qiziqtiradi, nutqini boyitadi va axloqiy tarbiya beradi.

1. "Kitobim – oftobim" – bolalarga moʻljallangan sheʼrlar, kichik hikoyalar va topishmoqlardan iborat. Darsdan tashqari oʻqish uchun juda mos.
2. "Bolalar ensiklopediyasi" (yoshlar uchun soddalashtirilgan nashrlar) – hayvonlar, oʻsimliklar, kosmos va tabiat haqidagi qisqa, qiziqarli maʼlumotlar.
3. "Oltin beshik" – xalq ertaklari va maqollar toʻplami. Oʻqish koʻnikmasini rivojlantirish bilan birga, bolalarga xalq ogʻzaki ijodini sevdira oladi.
4. Oʻzbek xalq ertaklari – "Zumrad va Qimmat", "Boʻri bilan echki", "Qizil shapkacha", – bu ertaklar orqali bolalar yaxshilik va yomonlikni farqlashni oʻrganadilar.

5. Abdulla Oripov – "Ona tili" (she'rlar) – qisqa, yod olishga oson, ifodali she'rlar bolaning milliy g'ururini shakllantiradi.
6. Ural Tansiqboyev – "Hayvonlar haqida hikoyalar" – hayvonlar hayoti orqali mehr va g'amxo'rlikni o'rgatadi.
7. Xalq topishmoqlari va tez aytishlar to'plami – bolalarning og'zaki nutqini va eslab qolish qobiliyatini rivojlantiradi.
8. "Rangli ertaklar" – zamonaviy chizmalarga ega bo'lgan, qisqa, soddalashtirilgan ertaklar to'plami (masalan: "Tilla baliqcha", "Bo'rilar maktabi").
9. Qiziqarli she'rlar mualliflaridan: Zulfiya – "Bahor keldi", Shuhrat – "Chumchuq", Omon Matjon – "Qo'ng'iroqchalarning ertagi".
10. Bolalar jurnallaridan olingan matnlar: "G'uncha", "Gulxan", "Gulzor" kabi bolalar uchun mo'ljallangan davriy nashrlardan mos hikoya va she'rlar.

Quyida 2-sinf o'quvchilari uchun sinfdan tashqari o'qish kitoblariga misollar keltirilgan. Bu kitoblar o'quvchilarning yoshiga mos, tushunarli tilda yozilgan, axloqiy tarbiya, bilim va o'qishga qiziqishni shakllantiruvchi asarlardir.

1. "Kitobim – oftobim" (2-sinf uchun nashri) – yangi mavzular, xalq og'zaki ijodi namunalari iborat she'r, hikoya va maqollar jamlanmasi.
2. G'afur G'ulom – "Donishmand tilki", "Shum bola" (moslashtirilgan parchalar) – kulgili va saboqli voqealar bolalarda xulq-atvorni shakllantiradi.
3. Xalq ertaklari to'plami: "Yalang'och kampir", "Mehnatkash bola", "Tulki bilan turna" – qisqa, ibratli mazmunga ega ertaklar.
4. Erkin Vohidov – "Bahor keldi", "Gul bilan suhbat" – tabiat, mehnat va ezgulik haqidagi bolalar uchun mos she'rlar.
5. Hans Kristian Andersen – "Olovdon", "Qo'rqoq qushcha" – soddalashtirilgan tarjimalar, bolalarda tasavvur va sabrni rivojlantiradi.
6. Xudoyberdi To'xtaboyev – "Sehrli qalpoqcha" (soddalashtirilgan variant) – bolalarning xayolotini rivojlantiruvchi, qiziqarli sarguzasht.
7. Tolib Yo'ldosh – "Tong yulduzi", "Samandar" – kichik hikoyalar orqali o'quvchilarni mehr-shafqat va mehnatsevarlikka o'rgatadi.
8. Lev Tolstoy – "Donolar nasihati", "Quyosh va shamol" – qisqa hikoyalar, axloqiy g'oyalar bilan boyitilgan.

9. Hayvonlar haqida kitoblar: "Hayvonlar haqida hikoyalar" (tabiatni sevishga oid),"Bola va tabiat" (bolalarning tabiatga munosabatini tarbiyalovchi matnlar)
10. "Topishmoqlar va tez aytishlar" to'plami (2-sinf uchun) – og'zaki ijodni o'rganish va tilni rivojlantirish uchun ajoyib vosita.

Quyida 3-sinf o'quvchilari uchun sinfdan tashqari o'qish kitoblariga misollar keltirilgan. Bu kitoblar o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirish, so'z boyligini kengaytirish, axloqiy va estetik tarbiyani shakllantirishga xizmat qiladi.

1. "Kitobim – oftobim" (3-sinf uchun nashri) – she'rlar, ertaklar, hikoyalar va xalq og'zaki ijod namunalarini o'z ichiga olgan sinfdan tashqari o'qish uchun maxsus to'plam.
2. Xudoyberdi To'xtaboyev – "Sariq devni minib" – sarguzashtli va kulgili hikoya, bolalarda ijodiy fikrlash va xayolotni rivojlantiradi.
3. G'afur G'ulom – "Shum bola" (to'liq yoki soddalashtirilgan variant) – qiziqarli voqealar orqali o'quvchini o'ylashga, xulosa chiqarishga o'rgatadi.
4. Erkin Vohidov – "Yurak nafasi"dan bolalar uchun she'rlar – vatan, tabiat, mehr-oqibat mavzularida.
5. O'zbekiston xalq ertaklari: "Boy ila gado", "Aqlli bola", "Ko'z ilg'amas yigit" – bolalar uchun tushunarli tilda yozilgan ibratli ertaklar.
6. Hans Kristian Andersen – "Yumshoq yurakli malika", "Chiroq" – saboqli ertaklar, axloqiy tarbiya beruvchi asarlar.
7. Lev Tolstoy – "Tovuqlar va xo'roz", "Sadoqatli it" – qisqa va mazmunli hikoyalar.
8. Abdulla Oripov – bolalar uchun she'rlar ("Bahor", "Tilim", "Bayroq") – ifodali, tushunarli va yod olishga qulay.
9. Mirtemir – "Do'stlik haqida", "Ona tabiat" – she'riy asarlar orqali axloqiy va estetik tarbiya.
10. Bolalar uchun ensiklopediya (soddalashtirilgan): "Bilimlar olami", "Hayvonot dunyosi haqida" – o'quvchining bilimga qiziqishini oshiradi.

Quyida 4-sinf o'quvchilari uchun sinfdan tashqari o'qish kitoblariga misollar keltirilgan. Bu bosqichda o'quvchilarning o'qish tezligi, tushunish darajasi va tahliliy fikrlashi ancha rivojlanadi. Shuning uchun bu yoshga mos chuqurroq mazmunga ega asarlar tavsiya etiladi.

1. "Kitobim – oftobim" (4-sinf uchun nashri) – xalq ertaklari, hikoyalar, she'rlar va ma'naviy-tarbiyaviy matnlar jamlanmasi.
2. Xudoyberdi To'xtaboyev – "Sehri qalpoqcha", "Sariq devni minib" – bolalar adabiyotida sarguzasht va kulguli uslubda yozilgan, ijtimoiy mazmunga ega asarlar.
3. G'afur G'ulom – "Shum bola" (to'liq) – o'zbek bolalar adabiyotining durdonasi. Asar orqali qahramon xarakteri, voqealar rivoji haqida fikr yuritishga o'rgatiladi.
4. Erkin Vohidov – "Tong nafasi" – ona tiliga muhabbat, ona-Vatanga sadoqat, tabiat go'zalligi haqida she'rlar.
5. O'zbekiston xalq ertaklari: "Ko'z ilg'amas yigit", "Aldovchi tulki", "Boy va gado" – ibratli mazmundagi ertaklar, axloqiy va didaktik saboqlar bilan boy.
6. Hans Kristian Andersen – "Naychali cho'pon", "Yorug' yulduz" – chuqur axloqiy va hissiy mazmunga ega ertaklar.
7. Lev Tolstoy – "Ishqiboz tovuq", "Adolatli hakam" – qisqa, ammo teran fikrli hikoyalar.
8. Mirtemir – "Do'stlik", "Vatan haqida" – ijodiy fikrlashni va tuyg'ularni tarbiyalovchi she'rlar.
9. Omon Matjon – "Ona yurt", "Bahor" – bolalar uchun soddalashtirilgan she'riy asarlar.
10. Abdulla Qahhor – "O'g'ri" (moslashtirilgan) – axloqiy tarbiya beruvchi, chuqur ma'noli hikoya.

Bu asarlar orqali o'quvchilar quyidagi ko'nikmalarni egallashadi:

- Matnni to'g'ri, ifodali o'qish;
- Qahramonlarga baho berish, tahlil qilish;
- Asardagi g'oyani tushunish va hayot bilan bog'lash;
- Ijodiy fikr yuritish (davomini yozish, maktub yozish, savol tuzish, rolli o'yin o'ynash).

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *O'qish savodxonligi deganda nimani tushunasiz?*

2. *Sinfdan tashqari o'qish nima va u sinfdagi o'qishdan qanday farq qiladi?*
3. *Nima uchun sinfdan tashqari o'qish bolalarda o'qishga bo'lgan qiziqishni oshiradi?*
4. *Sinfdan tashqari o'qish o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqiga qanday ta'sir ko'rsatadi?*
5. *Sizningcha, sinfdan tashqari o'qish o'quvchilarning axloqiy tarbiyasida qanday rol o'ynaydi?*
6. *Qaysi turdagi matnlar (ertaklar, she'rlar, hikoyalar) bolalarda savodxonlikni kuchliroq rivojlantiradi? Nima uchun?*
7. *O'quvchining o'ziga mos kitob tanlashi savodxonlik darajasiga qanday ta'sir qiladi?*
8. *O'qituvchi sinfdan tashqari o'qishni qanday tashkil qilsa, bu savodxonlikni samarali shakllantiradi?*
9. *O'zingiz o'qigan biror sinfdan tashqari asar sizga qanday ta'sir qilgan? Nima o'rgandingiz?*
10. *Sinfdan tashqari o'qishni ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil etishning qanday afzalliklari bor?*

13-MAVZU: O`QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA O`QUVCHILAR NUTQINI VA MUSTAQIL FIKRLASH QOBILYATINI O`STIRISH

Tayanch soʻzlar: oʻqish, savodxonlik, dars, oʻquvchi, nutq, fikrlash, mustaqillik, tafakkur, matn, tahlil, ifoda, soʻz boyligi, mulohaza, savol-javob, oʻqituvchi, tushunish, ogʻzaki nutq, yozma nutq, mantiqiy fikr, ijodiy yondashuv, nutq rivoji, mustaqil fikr, tanqidiy fikrlash, tahliliy yondashuv, ogʻzaki ifoda, yozma ifoda, oʻqish madaniyati, tushunchani anglash, fikr bayoni, savollarga javob, asosli fikr, fikr bildirish, muhokama qilish, muloqot, til oʻrganish, mantiqiy bogʻlanish, tafakkurni rivojlantirish, nutq uslubi, fikrni izohlash, xulosa chiqarish

Oʻqish savodxonligi darslari bugungi taʼlim jarayonida oʻquvchining nutq boyligini oshirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish, tanqidiy va tahliliy yondashuvga ega boʻlishini taʼminlovchi eng muhim mashgʻulotlardan biridir. Bu darslarda oʻquvchi nafaqat oʻqish orqali bilim oladi, balki oʻqilgan matn asosida savollar beradi, javob izlaydi, munosabat bildiradi, fikr almashadi, muhokama qiladi. Aynan shu jarayonlar orqali u oʻzining ogʻzaki va yozma ifoda uslubini shakllantiradi. Dars jarayonida oʻquvchilar fikrini ravon va aniq yetkazishga intiladi, nutq uslubini boyitadi, har bir soʻz, har bir ibora ustida oʻylaydi, uni toʻgʻri ishlatishga harakat qiladi. Bu esa ularning nutq rivoji va soʻz boyligining kengayishiga olib keladi. Mustaqil fikr bildirgan oʻquvchi har bir matnga yuzaki emas, chuqurroq qaraydi. U matn ostidagi maʼnolarni, muallif gʻoyasini anglashga urinadi, tahlil qiladi, oʻz qarashlarini shakllantiradi. Masalan, bir hikoya yoki maqola ustida ishlayotganda u voqealarga nisbatan oʻz munosabatini bildiradi, harakatlarning sabab va oqibatini tushunishga intiladi, oʻzi qanday harakat qilgan boʻlardi — degan savollar orqali tafakkur yuritadi. Bu esa uning ichki dunyosini boyitadi, hayotga, atrofdagi voqealarga ongli munosabatda boʻlishiga asos yaratadi.

Shuningdek, oʻqish savodxonligi darslarida oʻqituvchi oʻquvchilarga turli usullar orqali yondashadi: rolli oʻqish, suhbat, guruhiy ish, muammoli vaziyatlar yaratish, matnga savol berish, oʻxshash voqealarni topish, matn asosida kichik insho yozish, oʻz yakuniy fikrini yozma yoki ogʻzaki ifodalash kabi faol mashqlar orqali oʻquvchilarni mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantiradi. Bu darslarda har bir bola fikr bildirishga, savollarga javob topishga, xulosalar chiqarishga oʻrganadi. U fikrini asoslaydi, dalil keltiradi, boshqalar bilan fikr almashadi, tanqidiy fikrlashga kirishadi. Ayniqsa, oʻqituvchi oʻquvchining har bir javobini diqqat bilan tinglasa, uni ragʻbatlantirsa, bu oʻquvchida ishonchni, faollikni, izlanishni kuchaytiradi. Har bir matn — bu yangi fikr, yangi tushuncha, yangi savol demakdir. Matn bilan ishlash davomida oʻquvchi fikr bayoni, mantiqiy bogʻlanish, tushunchani anglash,

xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Bu esa uni hayotga tayyorlaydi, mustaqil qaror qabul qilishga, boshqalar fikrini tahlil qilishga o'rgatadi. Shuning uchun o'qish savodxonligi darslari faqat adabiy bilim emas, balki hayotiy tafakkur, muloqot madaniyati, dunyoqarashni kengaytirish, nutq va fikrlashni shakllantirish vositasidir. Shunday qilib, o'qish savodxonligi darslari orqali o'quvchi mustaqil fikr bildiradi, o'z nutqini boyitadi, tushunadi, angelaydi, fikr yuritadi, xulosa chiqaradi, ifodalaydi va eng muhimi — o'ylashni, izlanishni, muloqot qilishni, o'z nuqtai nazarini himoya qilishni o'rganadi. Bu esa uni hayotda faol, fikrli, tafakkuri teran shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

O'qish savodxonligi darslari o'quvchilarning nutq rivoji, mustaqil fikr bildirishi, tanqidiy va tahliliy yondashuvini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki bu jarayonda har bir o'quvchi o'qilgan matndan ma'no anglab, uni og'zaki ifoda etishga, yozma ifoda orqali o'z fikrini bayon qilishga harakat qiladi. O'qish madaniyati o'quvchida chuqur tushunchani anglash, fikr bayoni, savollarga javob berish, asosli fikr bildirish orqali rivojlanadi, bu esa uni hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi. O'quvchilar matn ustida ishlaganida, muhokama qilish, muloqotga kirishish, til o'rganish, mantiqiy bog'lanishlarni anglash kabi ko'nikmalarni egallaydi, bu esa ularning tafakkurini rivojlantiradi. O'qituvchi har bir mashg'ulotda o'quvchiga so'z tanlash, fikrni izohlash, xulosa chiqarish, nutq uslubini to'g'ri tanlash orqali mustaqil fikr yuritishga yo'naltiradi, bu esa bolaning o'z fikrini ochiq, ravon, aniq ifoda etishiga xizmat qiladi. Shunday qilib, o'qish savodxonligi darslari faqat matn o'qitish emas, balki fikrlash, anglash, tushunish, ifodalash, nutq va tafakkurni o'stirish vositasiga aylanadi. 4-sinf "O'qish savodxonligi" darsligidagi quyidagi she'rga e'tiborimizni qaratsak,

She'r tahlili: "Chaqmoq"

Muallif: Otash Xolmirzayev

Asarning janri: Lirik she'r

Asosiy obraz: Chaqmoq

Mazmuniy tahlil:

She'rda tabiat hodisasi — chaqmoq kuchli badiiy tasvirlar orqali ifodalanadi. Chaqmoq — bu yerda oddiy yorug'lik emas, balki ulkan kuch, hayratomuz hodisa sifatida talqin etiladi. She'rda chaqmoq olamni "chaqib", osmonni yorib, "qilich solayotgani", "qirlar qoshiga chopayotgani" orqali uni qahramon sifatida ko'ramiz. U harakatda, faol, kuchli — go'yo bir jangchidek tasvirlangan.

Chaqmoq

Otash Xolmirzayev

Chaqmoq chaqib olamni,
Qilich solar boshiga.
Yalt-yalt etar huv falak,
Chopar qirlar qoshiga.

Boshin egar dov-daraxt,
Nurdan durra boshida.
Anhorlar-chi, suv haydab,
Chopar dengiz qoshiga.

Taraqalaydi arava,
Ot tuyog'i yo'l ochar.
Jala quyur paqirlab,
Go'yo yerga dur sochar.

Yaraqalaydi qilichi,
Bulut bag'rin tiladi.
Bir zum o'tmay bor olam,
Yetti rangda kuladi.

Badiiy tasvir vositalari:

- **Metafora va tashbehlar:**

“Chaqmoq chaqib olamni” — bu yerda chaqmoq oddiy yorug‘lik emas, balki butun olamni “chaqib” yuboradigan kuch sifatida tasvirlangan.

“Yalt-yalt etar huv falak” — osmonda yaltirayotgan chaqmoq manzarasi berilgan.

“Ot tuyog‘i yo‘l ochar” — bu tasvir orqali chaqmoq va momaqaldiraq aravada ketayotgan otli jangchi sifatida ko‘rsatilgan.

“Bulut bag‘rin tiladi” — chaqmoq bulutni tilayotgan qilichga o‘xshatilgan.

“Bir zum o‘tmay bor olam, yetti rangda kuladi” — chaqmoq ortidan chiqadigan kamalak tasvirlanmoqda.

She‘rdagi obrazlar:

- **Chaqmoq** – asosiy harakat qiluvchi obraz, u qilichga, chavandozga, otda ketayotgan jangchiga o‘xshatilgan.
- **Bulut, falak, daraxt, anhor, dengiz** – bu obrazlar orqali tabiat manzarasi keng tasvirlanadi.
- **Ot, arava, jala, durrallar** – ko‘proq tasviriy vositalar bo‘lib, chaqmoqning kuchini, tezligini, go‘zalligini ko‘rsatadi.

She‘r ravon, jo‘shqin ritmda yozilgan. Qatorlarning qisqa va uyg‘un bo‘lishi, qofiyalarning aniq joylashuvi uni o‘qishda zavq beradi. Chaqmoqning tezliligi, kuchi va o‘tkirligi ohangda ham aks etgan. Muallif tabiatdagi oddiy hodisani badiiy tasvirlar orqali hayotiy va hayratomuz bir manzaraga aylantiradi. She‘r o‘quvchida tabiatga, uning qudratiga, go‘zalligiga nisbatan hayrat va mehr uyg‘otadi. Chaqmoq — bu yerda hayotiy kuch, uyg‘onish, tabiatning uyg‘oqligi timsolidir. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning nutqini o‘stirish — ta‘lim jarayonining asosiy va eng zarur yo‘nalishlaridan biridir. Zero, nutq — o‘quvchining fikrini ifodalash, o‘zini anglatish, bilimlarini bayon qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Bu yosh davrida berilgan bilim, ayniqsa nutq madaniyati, bola tafakkurining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Nutq o‘stirish esa faqat so‘z yodlash yoki gap tuzish bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchining fikrlashi, izohlashi, asoslash va xulosa chiqarish kabi qobiliyatlarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi.

Bog‘lanishli nutq esa bolani izchil, mantiqli va to‘liq fikr bildirishga o‘rgatadi. Gaplar orasidagi mantiqiy aloqani to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, fikrni boshidan oxirigacha tushunarli yetkazish — bu ham ko‘nikma, ham madaniyatdir. Boshlang‘ich sinflarda bu ko‘nikmalarni shakllantirish uchun matn ustida ishlash muhim vosita hisoblanadi.

Matn ustida ishlash deganda, faqat matnni o‘qib chiqish emas, balki uni tahlil qilish, savol-javob qilish, asosiy fikrni topish, voqealar izchilligini aniqlash, xarakterga baho berish, yakuniy xulosa chiqarish kabi mashg‘ulotlar tushuniladi. Aynan shu usullar orqali o‘quvchining nutqi rivojlanadi, fikrlash doirasi kengayadi, eng muhimi — mustaqil fikr bildirishga o‘rganadi. Shunday qilib, boshlang‘ich ta‘lim bosqichida o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish, bog‘lanishli gap

tuzishga o'rgatish, matn orqali fikrlashga yo'naltirish — bu nafaqat til darslarining, balki umumiy ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri bo'lishi lozim. Boshlang'ich ta'lim — bu o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi boshlanadigan poydevor bosqichi bo'lib, aynan shu davrda bola nafaqat savodxon bo'lishi, balki to'g'ri va mantiqli fikr yuritishga, o'z fikrini aniq, izchil ifodalashga o'rganishi kerak. Nutq o'stirish darslari bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nutq bolaning ichki fikrlashining ko'zgusi hisoblanadi. Shunday ekan, bola qanday fikr yuritayotganini bilish uchun avvalo uning nutqiga e'tibor qaratish lozim. Nutq o'stirish o'z ichiga o'quvchining so'z boyligini kengaytirish, bog'lanishli gaplar tuzish, matn bo'yicha mustaqil fikr bildirish, savollarga to'g'ri va aniq javob berish, o'z fikrini asoslab ayta olish kabi bir qator ko'nikmalarni oladi. Bu ko'nikmalar esa bolaning tafakkurini chuqurlashtiradi, u o'qigan yoki eshitgan har bir voqeaga nisbatan o'z munosabatini bildirishga o'rganadi.

Bog'lanishli nutq — bu o'z fikrini tartibli, izchil, mantiqiy bog'langan holda bayon qila olish ko'nikmasidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'pincha fikrlarini bo'lak-bo'lak, uzluksiz va izchilliksiz ifodalaydilar. Shuning uchun o'qituvchining vazifasi ularni bog'lovchi vositalardan to'g'ri foydalanish, gaplar orasida mantiqiy aloqalarni o'rnatish, o'z fikrini boshidan oxirigacha yetkazish kabi uslublarga o'rgatishdir. Bunda esa eng samarali usul — matn ustida ishlash hisoblanadi. Matn ustida ishlash jarayonida o'quvchilar faqatgina o'qish bilan cheklanmaydi, ular savollar beradi, topqirlik qiladi, voqealar tahlilini o'rganadi, qahramonlarga baho beradi, hayotiy xulosalar chiqaradi. Bularning barchasi ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, bir hikoya asosida o'quvchidan "Siz bu holatda nima qilgan bo'lardingiz?", "Sizningcha bu ish to'g'ri bo'lganmi?", "Agar voqea boshqacha yakunlansa, qanday bo'lardi?" kabi savollar berilsa, u o'z hayolida yangi ssenariy tuzishga, fikrini asoslashga harakat qiladi. O'quvchilarda matn asosida insho yozish, suhbat qurish, voqealarni sahnalashtirish, rolda o'ynash kabi mashg'ulotlar ularning ijodiy tafakkurini, nutq boyligini, muloqot ko'nikmasini va eng asosiysi — mustaqil fikr bildirish qobiliyatini kuchaytiradi. Aynan boshlang'ich sinflardayoq bunday faoliyatlar tizimli olib borilsa, bola keyingi ta'lim bosqichlarida o'z fikrini erkin, asosli va ravon bayon qila oladigan shaxsga aylanishi mumkin. Shu sababli har bir o'qituvchi har bir o'quvchining fikrini qadrlashi, uni faollikka, muloqotga, savol berishga, javob topishga undashi lozim. Zero, fikr bildirgan bola — fikrlovchi boladir. Fikrlovchi bola esa o'z hayot yo'lida mustaqil harakat qiladigan, o'z nuqtai nazariga ega bo'lgan, boshqalarning fikrini anglaydigan va hurmat qiladigan yetuk shaxs sifatida shakllanadi.

Boshlang'ich ta'lim — bu o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi boshlanadigan poydevor bosqichi bo'lib, aynan shu davrda bola nafaqat savodxon

bo'lishi, balki to'g'ri va mantiqli fikr yuritishga, o'z fikrini aniq, izchil ifodalashga o'rganishi kerak. Nutq o'stirish darslari bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nutq bolaning ichki fikrlashining ko'zgusi hisoblanadi. Shunday ekan, bola qanday fikr yuritayotganini bilish uchun avvalo uning nutqiga e'tibor qaratish lozim.

Nutq o'stirish o'z ichiga o'quvchining so'z boyligini kengaytirish, bog'lanishli gaplar tuzish, matn bo'yicha mustaqil fikr bildirish, savollarga to'g'ri va aniq javob berish, o'z fikrini asoslab ayta olish kabi bir qator ko'nikmalarni oladi. Bu ko'nikmalar esa bolaning tafakkurini chuqurlashtiradi, u o'qigan yoki eshitgan har bir voqeaga nisbatan o'z munosabatini bildirishga o'rganadi. Bog'lanishli nutq — bu o'z fikrini tartibli, izchil, mantiqiy bog'langan holda bayon qila olish ko'nikmasidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'pincha fikrlarini bo'lak-bo'lak, uzluksiz va izchilliksiz ifodalaydilar. Shuning uchun o'qituvchining vazifasi ularni bog'lovchi vositalardan to'g'ri foydalanish, gaplar orasida mantiqiy aloqalarni o'rnatish, o'z fikrini boshidan oxirigacha yetkazish kabi uslublarga o'rgatishdir. Bunda esa eng samarali usul — matn ustida ishlash hisoblanadi. Matn ustida ishlash jarayonida o'quvchilar faqatgina o'qish bilan cheklanmaydi, ular savollar beradi, topqirlik qiladi, voqealar tahlilini o'rganadi, qahramonlarga baho beradi, hayotiy xulosalar chiqaradi. Bularning barchasi ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, bir hikoya asosida o'quvchidan "Siz bu holatda nima qilgan bo'lardingiz?", "Sizningcha bu ish to'g'ri bo'lganmi?", "Agar voqea boshqacha yakunlansa, qanday bo'lardi?" kabi savollar berilsa, u o'z hayolida yangi ssenariy tuzishga, fikrini asoslashga harakat qiladi. O'quvchilarda matn asosida insho yozish, suhbat qurish, voqealarni sahnalashtirish, rolda o'ynash kabi mashg'ulotlar ularning ijodiy tafakkurini, nutq boyligini, muloqot ko'nikmasini va eng asosiysi — mustaqil fikr bildirish qobiliyatini kuchaytiradi. Aynan boshlang'ich sinflardayoq bunday faoliyatlar tizimli olib borilsa, bola keyingi ta'lim bosqichlarida o'z fikrini erkin, asosli va ravon bayon qila oladigan shaxsga aylanishi mumkin. Shu sababli har bir o'qituvchi har bir o'quvchining fikrini qadrlashi, uni faollikka, muloqotga, savol berishga, javob topishga undashi lozim. Zero, fikr bildirgan bola — fikrlovchi boladir. Fikrlovchi bola esa o'z hayot yo'lida mustaqil harakat qiladigan, o'z nuqtai nazariga ega bo'lgan, boshqalarning fikrini anglaydigan va hurmat qiladigan yetuk shaxs sifatida shakllanadi.

Quyida mavzuga mos ravishda "Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar nutqini va mustaqil fikrlash qobiliyatini o'stirish" bo'yicha pedagogik tavsiyalarni taqdim etamiz. Ushbu tavsiyalar amaliy faoliyatingizda bevosita foydalanishingiz uchun qulay va aniq shaklda yozilgan.

1. Nutq o‘stirishga yo‘naltirilgan darslarni tizimli tashkil qiling. Har bir darsda o‘quvchilarga fikr bildirish imkonini bering. Dars davomida qisqa, lekin aniq savollar orqali o‘quvchini nutqiy faollikka chorlang. Har bir mavzuda o‘quvchining og‘zaki va yozma ifoda qilish ko‘nikmalarini alohida baholab boring.

2. Bog‘lanishli nutqni rivojlantirishga e‘tibor qarating. O‘quvchilarga matni izchil va mantiqiy qayta hikoya qilish topshiriqlarini bering. "Gapni davom ettir", "Nimani anglading?", "Seningcha bu voqea qanday tugashi mumkin?" kabi topshiriqlar orqali izchil fikrlashga o‘rgating. Gaplar orasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni tushuntiring va mustahkamlang (masalan: chunki, shuning uchun, ammo, keyin... kabi so‘zlar yordamida).

3. Matn ustida ishlash jarayonini faol tashkil eting. Har bir matndan so‘ng savol-javob, tahlil, xulosa, personajga baho kabi mashg‘ulotlar o‘tkazing. Matndagi voqealarni hayotiy holatlar bilan solishtirishni taklif eting. Matn asosida kichik insho, lavha, sahna yoki hikoya yozdiring.

4. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga imkon yarating. Savollarga yagona to‘g‘ri javob talab qilmang — turli fikrlarni tinglang, baholang.

O‘quvchilarga “Sening fikring qanday?”, “Agar sen shu vaziyatda bo‘lganingda nima qilarding?”, “Seningcha muammo qanday hal bo‘ladi?” kabi savollar bering. Ularning fikrini to‘g‘rilashdan ko‘ra, fikr bildirishga undang, xatolarini muloyimlik bilan muhokama qiling.

5. Ijodiy va interaktiv metodlardan foydalaning. Rolli o‘yinlar, voqea asosida teatr sahnalari, jamoaviy hikoya tuzish kabi mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarni faol ishtirok ettiring. Matn asosida rasm chizish, qahramon nomidan xat yozish kabi ijodiy ishlarga yo‘naltiring. Darsni yakunlashda “bugun nimani bilding?”, “qaysi fikr senga qiziq tuyuldi?” kabi fikr-mulohazalarni yozdiring.

6. Rag‘bat va ishonch muhitini yarating. Har bir o‘quvchining fikrini qadrlang, ijobiy izohlar bering, rag‘batlantiring. Kamroq gapiradigan o‘quvchilarga alohida e‘tibor qaratib, ularga ishonch bering. Tanqid qilishdan ko‘ra qo‘llab-quvvatlash orqali faollikni oshiring.

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. *Nutq o‘stirish deganda nimani tushunasiz va u nima uchun muhim?*
2. *Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash qobiliyati qanday shakllanadi?*

3. *Bog'lanishli nutq nima va u qanday ko'nikmalarni talab qiladi?*
4. *Matn ustida ishlash orqali o'quvchilarda qanday ijobiy o'zgarishlar yuz beradi?*
5. *O'quvchilarning nutqini rivojlantirishda o'qituvchining asosiy vazifalari nimalardan iborat?*
6. *Qanday savollar o'quvchilarning mustaqil fikrlashiga turtki beradi?*
7. *O'quvchining mantiqiy va izchil fikr yuritishi uchun qanday sharoit yaratish zarur?*
8. *Boshlang'ich sinflarda nutq o'stirish darslarining samaradorligini oshirish uchun qanday usullar qo'llaniladi?*
9. *O'quvchilarning fikrini erkin bayon qilishlariga nima to'sqinlik qilishi mumkin va bu muammolar qanday hal etiladi?*
10. *Sizningcha, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini birgalikda rivojlantirish uchun qanday integratsiyalashgan faoliyatlar kerak?*

III MODUL. O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI TASHKIL ETISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.

14-MAVZU. PIRLS(INGL. “PROGRESS IN INTERNATIONAL READING LITERACY STUDY) XALQARO TADQIQOTIDA O'QISH SAVODXONLIGI DARAJASINI TEKSHIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI.

Tayanch soʻzlar: PIRLS, xalqaro tadqiqot, oʻqish savodxonligi, baholash, test materiallari, matn tushunish, fikr yuritish, matn tahlili, oʻquvchi koʻnikmalari, maʼlumot izlash, tushunilganini ifodalash, oʻquv topshiriqlari, kontekst, savol turlari, matn strukturasi anglash, oʻquv strategiyalari, tanqidiy fikrlash, funksional savodxonlik, bilim darajasi, xalqaro solishtirma tahlil.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – bu oʻquvchilarning oʻqish savodxonligi darajasini xalqaro miqyosda baholashga qaratilgan tadqiqot hisoblanadi. Ushbu xalqaro baholash tizimi orqali yosh oʻquvchilarning matnni tushunish darajasi, informativ va badiiy matnlar ustida fikr yuritish koʻnikmalari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida oʻquvchilarga turli sinov topshiriqlari, savol turlari hamda matn tahliliga oid vazifalar berilib, ularning bilim darajasi, oʻquv koʻnikmalari va kompetensiyalari xalqaro standartlar asosida baholanadi. PIRLS tadqiqotida baholash vositalari va mezonlari maxsus metodika asosida tuzilib, natijalarni tahlil qilish orqali oʻqitish sifati, oʻquvchilarning tayyorgarlik darajasi hamda umumiy koʻrsatkichlar aniqlanadi. Bu tadqiqot nafaqat ilmiy jihatdan, balki amaliyotda ham katta ahamiyatga ega boʻlib, taʼlim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu boisdan ham PIRLS xalqaro tadqiqoti oʻqish savodxonligini chuqur oʻrganish, tizimli baholash va samarali taʼlim strategiyalarini shakllantirishda muhim oʻrin egallaydi. PIRLS – bu har besh yilda bir marta oʻtkaziladigan xalqaro tadqiqot boʻlib, 4-sinf oʻquvchilarining oʻqish savodxonligi darajasini aniqlashga qaratilgan. Bu tadqiqot dunyo miqyosida taʼlim sifatini baholashda muhim oʻrin tutadi va oʻquvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish va unga nisbatan munosabat bildirish kabi koʻnikmalarini oʻlchaydi. PIRLS oʻziga xos jihatlarga ega boʻlib, bu jihatlar orqali oʻqish savodxonligini chuqur va keng qamrovda oʻrganishga imkon yaratadi.

PIRLS tadqiqotining eng asosiy jihatlaridan biri – u oʻquvchilarning faqatgina matnni oʻqib chiqish darajasini emas, balki matnni qanday tushunganini, asosiy gʻoyani anglaganini, dalillarni ajrata olishini ham baholaydi. Tadqiqotda turli janrdagi matnlar – badiiy va axborotli matnlar beriladi. Bu esa oʻquvchilarning

har xil turdagi matnlarga bo'lgan munosabati va ulardagi ma'lumotni qay darajada o'zlashtira olishini aniqlashga xizmat qiladi. Shuningdek, PIRLS faqat test sinovlari bilan cheklanmaydi, balki o'quvchilar, ularning ota-onalari, o'qituvchilar va maktab ma'muriyati uchun ham so'rovnomalar ishlab chiqadi. Bu orqali o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabati, uydagi muhit, darsliklar va o'qitish usullari haqida keng qamrovli ma'lumotlar to'planadi. Shu tarzda, nafaqat natijalar, balki bu natijalarga ta'sir qiluvchi omillar ham tahlil qilinadi. PIRLS tadqiqoti o'zining xalqaro darajadagi qamrovi bilan ajralib turadi. Unda yuzlab mamlakatlar ishtirok etadi va natijalar global miqyosda taqqoslanadi. Bu esa mamlakatlar o'rtasida o'qish savodxonligi darajasini solishtirish, ilg'or tajribalarni aniqlash va ularni joriy etish imkonini beradi. Shu bilan birga, har bir ishtirokchi davlat o'zining o'ziga xos milliy ta'lim tizimi kontekstida natijalarni tahlil qiladi. PIRLS xalqaro tadqiqoti o'qish savodxonligini aniqlashda chuqur yondashuvga ega bo'lib, nafaqat ta'lim sifatini baholash, balki ta'limni yanada rivojlantirishga xizmat qiladigan muhim vosita hisoblanadi. Bu tadqiqot orqali o'quvchilarning bilim darajasi, o'quv muhiti, o'qituvchilarning tayyorgarligi va oilaviy omillar bir butun holda o'rganiladi.

PIRLS (inglizcha "Progress in International Reading Literacy Study") – bu Xalqaro ta'lim yutuqlarini baholash markazi (IEA) tomonidan har 5 yilda o'tkaziladigan xalqaro miqyosdagi tadqiqot bo'lib, to'rtinchi sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi darajasini aniqlashga qaratilgan. Bu tadqiqot dunyo bo'ylab ta'lim tizimlarida o'quvchilarning o'qishga oid bilim va ko'nikmalarini baholash, solishtirish va tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. PIRLS tadqiqotining eng muhim jihati – uning ko'p qirrali yondashuvidir. Tadqiqot davomida o'quvchilarga turli mazmundagi matnlar (badiiy va axborotli) beriladi. Badiiy matnlar orqali o'quvchining tasavvuri, syujetni tushunishi, qahramonlarga baho bera olishi tahlil qilinsa, axborotli matnlar orqali faktlarni ajratish, asosiy ma'lumotni aniqlash, sabab-oqibat bog'liqliklarini tushunish ko'nikmalari o'lchanadi. Shu boisdan PIRLS nafaqat o'qiy olish, balki o'qilgan matnni tushunish va fikr yurita olish darajasini ham baholaydi. Yana bir muhim jihat – bu tadqiqotda faqat test sinovlari emas, balki keng ko'lamlı so'rovnomalar ham qo'llaniladi. O'quvchilar, ularning ota-onalari, o'qituvchilari va maktab rahbariyati tomonidan to'ldiriladigan bu so'rovnomalar o'quvchining o'qishga bo'lgan munosabati, uy sharoitida qanday kitoblar borligi, o'qish muhitining sifati, o'qituvchi malakasi va dars metodikalari haqida ma'lumot beradi. Bu orqali olingan natijalar chuqur tahlil qilinadi va o'qish savodxonligiga ta'sir qiluvchi omillar aniqlanadi.

PIRLSning yana bir noyob xususiyati – bu tadqiqot xalqaro solishtirma tahlil imkonini beradi. Dunyoning o‘nlab mamlakatlari ushbu tadqiqotda ishtirok etib, o‘z o‘quvchilarining o‘qish darajasini boshqa davlatlarniki bilan taqqoslaydi. Bu orqali ilg‘or ta‘lim tizimlari aniqlanadi va ularning muvaffaqiyat omillari o‘rganiladi. Shu bilan birga, har bir davlat o‘zining ichki natijalari asosida ichki islohotlar rejasini ishlab chiqishi mumkin.

PIRLSda savollar bir necha toifadagi ko‘nikmalarni aniqlashga qaratiladi:

- Axborotni to‘plash va aniq tushunish,
- Matnni tahlil qilish va izohlash,
- Matn asosida xulosa chiqarish,
- O‘z fikrini bildirish olish.

Bu esa o‘quvchilarning nafaqat bilim, balki tafakkur darajasini, mustaqil fikrlash qobiliyatini ham baholash imkonini beradi.

Yana bir muhim jihat – PIRLS tadqiqoti ta‘lim siyosatini shakllantirishda ham beqiyos ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari asosida mamlakatlar ta‘lim dasturlarini qayta ko‘rib chiqadi, o‘qituvchilarning malakasini oshirish bo‘yicha choralar ko‘radi, o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni joriy etadi. Ya‘ni bu tadqiqot shunchaki reyting emas, balki ta‘lim tizimini rivojlantirish uchun asosiy tahliliy vositadir.

Shuningdek, PIRLSda ishtirok etayotgan o‘quvchilarning yoshiga mos ravishda savollar tuziladi, ya‘ni test materiallari ularning rivojlanish bosqichini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi. Bu orqali natijalar yanada ishonchli va adolatli bo‘ladi. PIRLS xalqaro tadqiqoti o‘qish savodxonligi darajasini chuqur va tizimli ravishda baholovchi, xalqaro taqqoslash asosida ta‘limdagi yutuq va kamchiliklarni ko‘rsatib beruvchi, ta‘lim siyosatida ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishga yordam beruvchi muhim mexanizm hisoblanadi. O‘qish savodxonligi – bu barcha fanlarga asos bo‘luvchi tayanch ko‘nikma bo‘lgani uchun, ushbu tadqiqot orqali aniqlangan natijalar butun ta‘lim tizimi rivoji uchun beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Quyida PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) xalqaro tadqiqotida foydalaniladigan o‘qish savodxonligini baholovchi savollarga mos namunalar keltirilgan. Bu savollar odatda matn asosida tuziladi va o‘quvchining matnni tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish kabi ko‘nikmalarini aniqlaydi.

Matn (qisqargan badiiy matn namunasi):

"Daraxt soyasi"

Issiq yoz kuni kichkina bola parkda yurardi. Quyosh charaqlab turardi. Bola charchab, katta bir daraxt soyasiga o'tirdi. Soyada salqin edi. U atrofga boqdi: qushlar sayraydi, barglar shitirlaydi. Bola tabassum qildi.

– Daraxtlar bo'lmasa nima bo'lardi? – deb o'yladi u.

PIRLS uslubidagi savollar (matnga asoslangan):

1. Bola nega daraxt soyasiga o'tirdi?
 - A) Daraxtga chiqmoqchi bo'ldi
 - B) Soyada salqin bo'lgani uchun
 - C) Daraxt meva bergani uchun
 - D) Quyoshni kuzatmoqchi bo'ldi
2. Matndan qanday xulosa chiqarish mumkin?
 - A) Daraxtlar havoga zarar yetkazadi
 - B) Bola daraxtlardan qo'rqadi
 - C) Daraxt soyasi odamga foyda keltiradi
 - D) Parkda daraxtlar yo'q edi
3. Quyidagi fikrlardan qaysi biri matnga mos keladi?
 - A) Bola daraxt soyasida uxlab qoladi
 - B) Daraxt soyasi bolaga yoqdi
 - C) Qushlar daraxtda uy qurdi
 - D) Bola daraxtni sug'ordi
4. Bola daraxt soyasida qanday hissiyotda edi?
 - A) G'azablangan
 - B) Zerikkan
 - C) Quvongan
 - D) Qo'rqan
5. Matn oxiridagi bolaning savoli nimani anglatadi?
 - A) Daraxtlar xavfli degani
 - B) Daraxtlarning ahamiyati haqida o'ylaganini
 - C) Daraxt soyasini yoqtirmaganini
 - D) Daraxtni kesmoqchi bo'lganini

Quyida PIRLS formatiga mos tarzda yozilgan uzunroq ilmiy-uslubdagi matn va unga asoslangan 10 ta savoldan iborat to'liq testni taqdim etaman. Bu test o'quvchining matnni tushunishi, faktni ajratishi, sabablilikni anglash, xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarini baholaydi.

 Matn: "Suv aylanishi"

Yer yuzidagi suv doimo harakatda bo‘ladi. Bu harakat “suv aylanishi” deb ataladi. Quyosh nurlari dengiz, ko‘l va daryolardagi suvni isitiradi. Isigan suv bug‘lanadi va havo orqali yuqoriga ko‘tariladi. Bu bug‘ sovuq qatlamlarga yetib borganda kondensatsiyalanadi, ya’ni suv tomchilariga aylanadi. Shu tomchilar bulutlarni hosil qiladi.

Bulutlar shamol orqali harakatlanadi. Ular tog‘lar yoki sovuq hududlar ustiga kelganida yomg‘ir yog‘adi yoki qor tushadi. Yomg‘ir suvlari daryolar, ariq va ko‘llarga oqib tushadi. Bu suvlar yana bug‘lanadi va jarayon boshidan boshlanadi.

Bu aylanish hayot uchun juda muhim. Agar suv aylanishi bo‘lmasa, ko‘llar qurib qolgan bo‘lardi, o‘simliklar suv topolmagan bo‘lardi. Suv aylanishi tabiatdagi suv muvozanatini saqlab turadi.

Test savollari (PIRLS uslubida):

1. Suv aylanishi qanday jarayon bilan boshlanadi?

- A) Bulut hosil bo‘lishi bilan
- B) Suvning bug‘lanishi bilan
- C) Yomg‘ir yog‘ishi bilan
- D) Suvning yerga singishi bilan

2. Quyoshning suv aylanishidagi roli qanday?

- A) U yomg‘irni hosil qiladi
- B) U yer yuzini sovitadi
- C) U suvni bug‘lantiradi
- D) U bulutlarni olib keladi

3. Bug‘ sovuq qatlamga yetib borganida nima sodir bo‘ladi?

- A) Yana quyoshga qaytadi
- B) Muzga aylanadi
- C) Suv tomchisi bo‘ladi
- D) Shamolga aylanadi

4. Bulutlar qanday harakatlanadi?

- A) O‘z-o‘zidan
- B) Suv oqimi bilan
- C) Shamol orqali
- D) Quyosh nuri bilan

5. Yomg‘ir yog‘gan suvlar qayerga boradi?

- A) To‘g‘ridan-to‘g‘ri osmongga chiqadi
- B) Dengizga singadi

- C) Daryolar, ariq va ko‘llarga oqib tushadi
- D) Tog‘ tepasida qoladi

6. Suv aylanishi nega muhim?

- A) Odamlar suvsiz yashay oladi
- B) Suv muvozanatini saqlaydi
- C) Quyoshni sovitadi
- D) Qor va do‘l yog‘ishiga sabab bo‘ladi

7. Quyidagi fikrlardan qaysi biri to‘g‘ri?

- A) Suv faqat dengizda bug‘lanadi
- B) Suv aylanishi tabiat uchun zararli
- C) Bug‘ doimo yerda qoladi
- D) Bulutlar suv bug‘idan hosil bo‘ladi

8. Qor va yomg‘ir qayerda yog‘adi?

- A) Issiq joylarda
- B) Bulutlar dengiz ustida bo‘lsa
- C) Bulutlar sovuq hududlarga yetganda
- D) Quyosh botganda

9. Agar suv aylanishi bo‘lmasa, nima bo‘lardi?

- A) Ko‘llar to‘lib ketardi
- B) Suv doimo ko‘payib borardi
- C) O‘simliklar suvsiz qolardi
- D) Bulutlar doim yomg‘ir olib kelardi

10. Suv aylanishining eng so‘nggi bosqichi qanday tugaydi?

- A) Bulut yo‘qoladi
- B) Suv bug‘lanmaydi
- C) Suv yerga tushib, yana bug‘lanadi
- D) Suv dengizga singadi va quriydi

PIRLS uslubidagi testlarning boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida katta ahamiyati bor. Bu testlar o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Avvalo, ular matnni tushunishga, asosiy fikrni ajratishga, sabab-oqibat bog‘liqligini anglashga, xulosa chiqarishga o‘rgatadi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, mustaqil mulohaza yuritishga undaydi. Ayniqsa, ilmiy-uslubdagi matnlar orqali bola nafaqat o‘qish, balki tabiat, jamiyat va boshqa fanlarga oid tushunchalarni ham o‘zlashtira boshlaydi. Bu esa fanlararo bog‘liqlikni shakllantiradi va o‘quvchining umumiy bilim darajasini oshiradi. PIRLS savollari bolaning savolga diqqat bilan qarash,

javobni matnga tayangan holda topish, mantiqiy fikrlashga asoslanib izoh berish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bundan tashqari, bu testlar matn ustida ishlash madaniyatini shakllantiradi, bola matnni shunchaki o'qib chiqmay, uni chuqur tahlil qilishga o'rganadi. Eng muhimi, bu testlar orqali o'qituvchi har bir o'quvchining matn bilan ishlash darajasini aniq baholay oladi. Natijada o'qish darslari mazmunan boyiydi, o'quvchi esa o'z bilimiga tayanib, o'qishdan ma'no izlashga odatlanadi.

PIRLS uslubidagi testlarning boshlang'ich sinf o'qish darslarida qo'llanilishi o'quvchilarning matn bilan ishlash ko'nikmalarini puxta shakllantirishga xizmat qiladi. Bu testlar bolani faqat matnni o'qishga emas, balki uni chuqur anglashga, undagi fikrlarni tahlil qilishga, muhim ma'lumotlarni ajratib olishga va o'z fikrini ifoda qilishga yo'naltiradi. Boshlang'ich sinf yoshidagi bola hali fikrlash, xotira va tafakkur jihatdan shakllanayotgan bo'ladi. Shuning uchun bu davrda unga matn asosida savollar berish, xulosa chiqarishga yo'naltirish ayni muddaodir. Bunday savollar bolaning savodxonlik darajasini oshirish bilan birga, unda fikr yuritish, tahlil qilish, solishtirish va umumlashtirish kabi muhim aqliy operatsiyalarni rivojlantiradi. Har bir test matnga asoslangan bo'lib, o'quvchidan aynan matndagi dalillarga suyangan holda javob topishni talab qiladi. Bu esa bola xotirasini, e'tiborini va tafsilotlarga e'tiborli bo'lishini kuchaytiradi.

PIRLS testlarida nafaqat aniq javobni topish, balki noto'g'ri javoblardan voz kechish, ular orasida farqni sezish, tanqidiy yondashish ham muhim hisoblanadi. Bu jarayonda o'quvchi "nima uchun shu javob to'g'ri?", "boshqa javoblar nima sababdan noto'g'ri?" kabi savollar ustida o'ylaydi. Bu esa tanqidiy fikrlashni erta yoshdan shakllantirishga yordam beradi. Shuningdek, bu testlar orqali o'qituvchi har bir o'quvchining individual tayyorgarlik darajasini, o'qish texnikasi bilan birga o'qilgan matndan ma'no anglash darajasini ham aniqlashi mumkin. Bu natijalar darsni shaxsiylashtirish, o'quvchilarga individual yondashuvni kuchaytirish imkonini beradi.

PIRLS savollarining yana bir muhim jihati shundaki, ular o'quvchiga real hayotga yaqin bilimlar beradi. Misol uchun, "suv aylanishi", "asal tayyorlanishi", "tabiat hodisalari" haqidagi matnlar orqali bola nafaqat o'qiydi, balki o'rganadi, bilimga ega bo'ladi. Bu esa o'qish darsining boshqa fanlar bilan integratsiyasini ta'minlaydi, ya'ni bola bilimni hayotga tatbiq eta olishni o'rganadi. Bundan tashqari, boshlang'ich sinfda PIRLS uslubidagi testlar o'quvchining o'z fikrini asoslash, javobini tushuntirish, mulohaza yuritish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Masalan, "nima uchun shu fikr to'g'ri deb o'ylaysan?", "matndan qanday dalil keltira olasan?" kabi savollar bilan o'qituvchi bolaning og'zaki nutqini, ifoda qilish qobiliyatini ham shakllantiradi. Yana bir ahamiyatli jihati shuki, bu testlar matnni

tushunishga qaratilganligi bois bola o‘qigan narsasini eslab qoladi, unga qayta murojaat qiladi, o‘z o‘qishini nazorat qilishga o‘rganadi. Bu esa o‘z-o‘zini o‘qitish (ya’ni metakognitiv ko‘nikmalar) jarayonining ilk bosqichidir. PIRLS testlari boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun ko‘p qirrali rivojlanish manbayidir. Ular orqali bola savodxon bo‘lib yetishadi, tafakkur qiladi, o‘z fikrini ayta oladi, tahlil qiladi va eng asosiysi – o‘qishdan zavq oladi. Shu bois bu kabi testlar o‘qish darslarining mazmunini boyitadi, ularni faqat matn o‘qish emas, balki bilim olish, anglash va fikrlash maydoniga aylantiradi.

15-MAVZU: PISA (ingl. Programme for International Students Assessments) O'QUVCHILARNING TA'LIMYIY YUTUQLARINI BAHOLASH XALQARO DASTURIDA O'QISH SAVODXONLIGI DARAJASINI ANIQLASH.

Tayanch soʻzlar: PISA, xalqaro baholash, oʻquvchi yutuqlari, oʻqish savodxonligi, kompetensiya, matnni tushunish, tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, maʼlumotni izlash, fikr bildirish, savolga javob berish, matn ustida ishlash, natijalarni solishtirish, test topshiriqlari, funksional savodxonlik, zamonaviy baholash, xalqaro mezonlar, taʼlim sifati, reytinglar, oʻquv dasturi, bilim va koʻnikma.

PISA (Programme for International Student Assessment) — bu oʻquvchilarning taʼlimiy yutuqlarini xalqaro miqyosda baholovchi nufuzli dasturdir. Ushbu dastur asosan oʻqish savodxonligi, matematika va tabiiy fanlar boʻyicha oʻquvchilarning kompetensiyasini aniqlashga qaratilgan. Xususan, oʻqish savodxonligi yoʻnalishida oʻquvchilarning matnni tushunish, uni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va maʼlumotni izlab topish kabi koʻnikmalari sinovdan oʻtkaziladi. Bunda oʻquvchining matnga nisbatan fikr bildirish darajasi, savollarga asosli javob bera olishi, matn ustida mustaqil ishlashi muhim ahamiyat kasb etadi.

PISA dasturining asosiy maqsadi — turli mamlakatlar taʼlim tizimining funksional savodxonlikni qanday shakllantirayotganini aniqlash va taʼlim sifati boʻyicha xalqaro mezonlar asosida solishtirma tahlil qilishdir. Ushbu baholash natijalari mamlakatlarning umumiy reytingini belgilashda muhim omil boʻlib xizmat qiladi. Shuningdek, bu test topshiriqlari orqali oʻquv dasturining amaliy samaradorligi, bilim va koʻnikmalarni real hayotda qoʻllay olish darajasi oʻlchanadi. PISA baholashlari bugungi kunda zamonaviy taʼlimda oʻquvchilarning mustaqil fikrlashi va hayotga tayyorligi borasida muhim koʻrsatkich sifatida eʼtirof etiladi. Uning asosiy maqsadi — 15 yoshli oʻquvchilarning real hayotdagi muammolarni hal qilishdagi bilim va koʻnikmalarini aniqlash, ularning funksional savodxonlik darajasini oʻlchashdir. PISA baholashlari uchta asosiy yoʻnalishda amalga oshiriladi: oʻqish savodxonligi, matematika savodxonligi va tabiiy fanlar savodxonligi.

Oʻqish savodxonligi — bu faqat matnni oʻqish emas, balki uni tushunish, maʼlumotlarni izlab topish, tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, fikr bildirish va oʻz nuqtai nazarini asoslab berish kabi murakkab aqliy jarayonlarni oʻz ichiga oladi. PISA doirasida oʻquvchining berilgan matn bilan ishlash qobiliyati, matndan muhim maʼlumotni ajrata olishi, turli kontekstdagi savollarga toʻgʻri

va asosli javob bera olishi baholanadi. Bu esa o'quvchining hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror chiqarishiga yordam beradi. PISA testlari orqali nafaqat o'quvchining bilim darajasi, balki uning bilim va ko'nikmalarni kundalik hayotda qanday qo'llay olishi ham aniqlanadi. Baholash natijalari asosida har bir ishtirokchi mamlakatning ta'lim sifati, o'quv dasturlarining samaradorligi, o'qituvchilarning metodik yondashuvi va ta'lim tizimining kuchli hamda zaif tomonlari aniqlanadi. Bu natijalar xalqaro reytinglarda mamlakatlarning o'rnini belgilashda muhim o'rin tutadi.

PISA testlari amaliy topshiriqlarga asoslangan bo'lib, ular o'quvchilardan mustaqil fikrlash, izlanish, muammoni hal qilish va asosli xulosa chiqarishni talab qiladi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning o'qishga bo'lgan munosabati, o'z fikrini ifoda etish darajasi va matn ustida ishlash malakasini aniqlashga xizmat qiladi. Shu sababli, PISA baholashida yuqori natijalarga erishish har bir mamlakat uchun nafaqat faxrli, balki zaruriy strategik vazifa hisoblanadi. Chunki bu natijalar orqali nafaqat ta'lim tizimi holati, balki jamiyatning kelajagi, uning intellektual salohiyati haqida ham aniq tasavvur hosil qilish mumkin. O'qish savodxonligi esa bu yo'ldagi eng muhim kalitlardan biridir.

PISA dasturi bevosita boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'tkazilmasa-da, uning ta'lim tizimiga ta'siri orqali boshlang'ich ta'limga ham bevosita ahamiyati katta. Quyida PISA baholashining boshlang'ich sinflar uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi haqida izoh berilgan:

PISA dasturining boshlang'ich sinflarga ahamiyati

PISA dasturi 15 yoshli o'quvchilarning ta'limiy yutuqlarini aniqlashga qaratilgan bo'lsa-da, bu baholashda ko'rsatilgan natijalar asosan o'quvchilarning boshlang'ich ta'limda olgan bilim va ko'nikmalarining mustahkamligiga bog'liq. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda beriladigan ta'lim sifati va o'quvchilarda shakllantiriladigan savodxonlik PISA natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

1. Asosiy poydevor shakllanishi

Boshlang'ich ta'lim — bu o'quvchining kelajakdagi bilim, ko'nikma va kompetensiyalarining poydevori. O'qish, tushunish, fikrlash va ifodalash qobiliyatlari aynan shu bosqichda shakllanadi. PISA dasturida baholanuvchi o'qish savodxonligi darajasi aynan boshlang'ich sinflarda o'z vaqtida shakllanmagan bo'lsa, o'quvchi yuqori sinflarda murakkab matnlarni tushunishda qiynaladi.

2. **Funksional savodxonlikni erta bosqichda shakllantirish**

PISA funksional savodxonlikka katta e'tibor qaratadi. Bu o'z bilimini real hayotda qo'llay olish qobiliyatidir. Demak, boshlang'ich sinflarda o'quvchiga faqat o'qish va yozish emas, balki o'qiganini tushunish, undan xulosa chiqarish, hayotiy vaziyatlarga moslashtirish ko'nikmasini berish muhimdir.

3. **Darslik va metodika sifatini oshirish zarurati**

PISA natijalari asosida mamlakatlar ta'lim tizimidagi muammolarni aniqlab, darsliklar va metodikalarda zaruriy o'zgarishlar kiritadi. Bu esa boshlang'ich sinflar o'quvchilari uchun zamonaviy, interfaol va funksional ta'lim resurslarini yaratish ehtiyojini oshiradi.

4. **O'qituvchilarning mas'uliyati ortadi**

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari faqat o'qituvchi emas, balki har bir o'quvchining kelajagini shakllantiruvchi murabbiy hisoblanadi. PISA dasturidagi kamchiliklar boshlang'ich bosqichdagi metodik muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchilar savodxonlikni shakllantirishda ilmiy asoslangan, zamonaviy yondashuvlardan foydalanishlari kerak bo'ladi.

5. **Ta'lim siyosatiga strategik ta'sir**

PISA baholashlari natijalari ta'lim siyosatini belgilashda muhim asos bo'ladi. Bu natijalar asosida boshlang'ich ta'limga investitsiyalarni ko'paytirish, boshlang'ich ta'limni isloh qilish va sifatini oshirish bo'yicha qarorlar qabul qilinadi.

PISA (Programme for International Student Assessment) testlarida beriladigan savollar real hayotga yaqin, o'quvchining o'qish, tushunish, tahlil qilish va fikr yuritish qobiliyatini baholashga mo'ljallangan bo'ladi. Quyida o'qish savodxonligi bo'yicha PISA uslubidagi ba'zi savollar namunalari keltirilgan:

Matnga asoslangan savollar namunasi

Matn (soddalashtirilgan):

"Har yili dunyo bo'yicha millionlab plastik shishalar ishlab chiqariladi. Bu shishalarning katta qismi qayta ishlanmaydi va atrof-muhitga zarar yetkazadi. Mutaxassislarning aytishicha, plastik chiqindilar dengizdagi hayot uchun katta tahdid tug'dirmoqda."

1. Ushbu matnning asosiy g'oyasini aniqlang.

- A) Plastik ishlab chiqarish ijobiy hodisa.
- B) Plastik chiqindilar muammosi va uning atrof-muhitga ta'siri.
- C) Shishalarni qanday tayyorlash haqida ma'lumot.
- D) Dengiz hayvonlari haqida hikoya.

2. Quyidagilardan qaysi biri matn asosida xulosa chiqarishdir?

- A) Plastik chiqindilar foydali manba hisoblanadi.
- B) Plastik chiqindilarni faqat dengiz suvlari yutadi.
- C) Qayta ishlash plastikka oid muammoni kamaytirishi mumkin.
- D) Shishalar faqat suv uchun ishlatiladi.

Grafik yoki jadvalga asoslangan savol namunasi

Tasavvur qiling: Quyidagi jadvalda uchta shahar bo'yicha maktab kutubxonasiga tashrif buyuruvchilar soni keltirilgan:

Shahar	O'quvchi soni (haftasiga)
A	520
B	475
C	310

3. Qaysi shaharda kutubxonaga tashriflar eng kam?

- A) Shahar A
- B) Shahar B
- C) Shahar C
- D) Barchasida bir xil

4. Shahar A va C orasidagi farq nechta tashrifni tashkil qiladi?

- A) 210
- B) 310
- C) 475
- D) 520

Hayotiy holatga asoslangan savol namunasi

Holat:

"O'quvchi do'sti bilan biror kitob tanlamoqchi. U kutubxonada ikki xil kitob — badiiy va ilmiy-ommabop kitoblarni ko'radi. Har birining foydasi bor. U ilmiy kitobni tanlashga qaror qiladi, chunki bu unga loyihasida yordam beradi."

5. O'quvchining qaroriga asos bo'lgan omil qaysi?

- A) Do'stining tavsiyasi
- B) Kitob muqovasi
- C) Loyihasi uchun foydali ekanligi
- D) Badiiy adabiyotdan zerikkanligi

Quyida PISA xalqaro baholash dasturining yutuq va kamchiliklari jadval ko'rinishida aniqlanish va tushunarli tarzda keltirilgan:

Yutuqlari	Kamchiliklari
O'quvchilarning funksional savodxonligini aniqlash imkonini beradi	Testlar asosan rivojlangan davlatlar standartlariga mos keladi
Ta'lim sifatini xalqaro darajada solishtirishga imkon yaratadi	Natijalar milliy ta'lim tizimlarining o'ziga xosligini to'liq aks ettirmasligi mumkin
Ta'lim siyosatini shakllantirishda asos bo'lib xizmat qiladi	Natijalar bosim ostida ishlashga sabab bo'lishi mumkin
O'quv dasturlarini takomillashtirishga turtki beradi	Test savollari har doim ham o'quvchilar madaniy kontekstiga mos kelmaydi
Real hayotga yaqin topshiriqlar orqali o'quvchining amaliy ko'nikmalarini baholaydi	Faqat uchta yo'nalish (o'qish, matematika, fanlar) doirasida cheklangan
Maktab va o'qituvchilar faoliyatini tahlil qilishga yordam beradi	Boshlang'ich ta'lim bosqichiga bevosita taalluqli emas
Global reytinglarda mamlakat o'rnini aniqlaydi	Har 3 yilda bir marta o'tkazilishi o'zgarishlarni tez baholashga to'sqinlik qiladi

Mavzuni takrorlash va mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. PISA dasturining asosiy maqsadi nima?
2. PISA testlari nechta asosiy yo'nalishda o'tkaziladi? Ularni sanang.

3. *PISA dasturi nechanchi sinf o'quvchilari orasida o'tkaziladi?*
4. *O'qish savodxonligi PISA doirasida qanday tushuniladi?*
5. *PISA dasturi nechanchi yildan boshlab o'tkazila boshlandi?*
6. *PISA dasturining o'zbek ta'lim tizimidagi ahamiyati nimada?*
7. *PISA testlari nechanchi yilda o'tkaziladi va u har necha yilda bir qaytariladi?*
8. *PISA topshiriqlari qanday turdagi bilim va ko'nikmalarni aniqlaydi?*
9. *PISA dasturining boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qanday dolzarb jihatlari mavjud?*
10. *PISA baholash tizimining kuchli va zaif tomonlariga misollar keltiring.*

GLOSSARIY

O‘qish savodxonligi — matnni o‘qib tushunish, unga tanqidiy yondashish, asosiy g‘oyani anglash va o‘qilgan mazmun asosida fikr yurita olish qobiliyati.

Boshlang‘ich sinf o‘qish darsi — o‘quvchilarda o‘qish texnikasi, tushunish va tahlil qilish, badiiy estetik didni shakllantirishga yo‘naltirilgan dars jarayoni.

Dars maqsadi — dars davomida o‘quvchilar tomonidan erishilishi lozim bo‘lgan aniq natija; bilim, ko‘nikma va malaka shakllanishi uchun asos.

Dars vazifalari — dars davomida amalga oshiriladigan ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi ishlar yo‘nalishi.

O‘qish darslari turlari — yangi bilim berish, mustahkamlash, takrorlash, nazorat darslari va badiiy asar tahliliga asoslangan turli shakllar.

Dars bosqichlari — kirish (motivatsiya), asosiy (tushuntirish va tahlil), yakuniy (umumlashtirish va baholash) qismdan iborat bo‘lgan dars tuzilmasi.

Xalq og‘zaki ijodi — og‘zaki ravishda asrdan asrga o‘tib kelgan ertak, maqol, topishmoq, afsona kabi asarlar majmuasi.

Ertak — xalq yoki muallif tomonidan yaratilgan, odatda sehrli hodisalar bilan boyitilgan badiiy asar turi; bolalar tasavvurini kengaytiradi.

Topishmoq — narsa yoki hodisani yashirin tasvirlab, uni topishni talab qiluvchi og‘zaki ijod shakli.

Maqol va matal — qisqa, chuqur ma’no ifodalovchi xalq donishmandligi namunasi; tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Hikoya — qisqa syujetli, biror voqeani yoki hayotiy lavhani yorituvchi badiiy nasr janri.

She’r — obrazli, ritmik va qofiyali shaklda yozilgan poetik janr; ohang, tuyg‘u va fikr uyg‘unligini beradi.

Ilmiy-ommabop matn — bolalar yoshiga mos, sodda ilmiy tilda yozilgan, atrof-muhit, texnika yoki tabiiy fanlarga oid tushunchalarni tushuntiruvchi matn turi.

Matn ustida ishlash metodikasi — o‘quvchilarning matnni tushunishi, analiz qilishi, undagi asosiy g‘oyani ajratib olishiga xizmat qiluvchi o‘qitish usullarining majmuasi.

O‘qish texnikasi — o‘quvchining o‘qish tezligi, aniqligi, ifodaliligi va tushunish darajasining kombinatsiyasi.

Innovatsion yondashuv — o‘qitish jarayoniga zamonaviy texnologiyalar, interfaol metodlar, ijodiy fikrlash va o‘quvchi markazlilik tamoyillarini kiritish.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) — 4-sinf o‘quvchilarining o‘qish savodxonligini xalqaro darajada baholashga mo‘ljallangan tadqiqot loyihasi.

PIRLS baholash mezonlari — matnni tushunish, fikrni izohlash, asosiy ma’lumotni aniqlash, dalil keltirish, xulosa chiqarish kabi kompetensiyalar asosida o‘quvchini baholovchi ko‘rsatkichlar.

Ta’limiy kompetensiya — o‘quvchining bilim, ko‘nikma va tajribalarni amaliyotda qo‘llay olish qobiliyati. O‘qish savodxonligida bu matnni tushunish va undan foydalana olishda namoyon bo‘ladi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv — o‘quvchining darsda faol ishtirokini ta’minlovchi, o‘qish orqali fikrlash va muammoni hal qilishga yo‘naltirilgan metodik yondashuv.

Differensial yondashuv — har bir o‘quvchining individual imkoniyat va ehtiyojlarini hisobga olgan holda darsni tashkil etish.

O‘quv motivatsiyasi — o‘quvchining bilim olishga bo‘lgan ichki ehtiyoji, qiziqishi va rag‘batining uyg‘onishi. Bu darsni samarali qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Badiiy obraz — adabiy asardagi shaxs, tabiat manzarasi yoki hodisaning badiiy talqinda tasvirlanishi. O‘quvchilar badiiy obrazni tahlil qilish orqali matnni chuqur anglaydi.

Matn tahlili — matnning tarkibiy qismlarini ajratib, mavzusi, g‘oyasi, syujeti, qahramonlari va ifoda vositalarini tahlil qilish jarayoni.

Syujet — badiiy asarda voqealarning vaqt va makondagi tartibli rivoji. O‘quvchilar asardagi syujet chizig‘i orqali fikr ketma-ketligini o‘rganadilar.

Kompozitsiya — badiiy asarning tuzilmasi, ya’ni kirish, voqea rivoji, cho‘qqisi va yechim qismlarining o‘zaro aloqadorligi.

Estetik did — go‘zallikni anglay olish, badiiy qiymatni baholash qobiliyati. O‘quvchilarda she’r va hikoyalar orqali shakllanadi.

Insonparvarlik g‘oyasi — asar mazmunida inson qadr-qimmatini, ezgulik, mehr, do‘stlik kabi tushunchalarning targ‘ib qilinishi.

Nutq rivojlantirish — o‘quvchilarning og‘zaki va yozma fikr ifodalash, suhbatlashish va taqdimot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayoni.

Analitik fikrlash — murakkab axborotni tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘liqligini tushunish va asosli xulosa chiqarish qobiliyati.

O‘quvchilarning ijodiy tafakkuri — yangi g‘oyalarni ilgari surish, mustaqil yozish, asar davomiga turli yakunlar berish kabi ijodiy faoliyatlarni bajarish salohiyati.

Ssenariy asosida tahlil — asardagi voqealarni dramatisatsiya qilish, rolda ishtirok etish orqali matnni tahlil qilish metodidir.

Muqobil yakun — o‘quvchining badiiy asarga o‘zicha yakun yasashi. Bu metod tanqidiy va ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi.

Savol-javob texnikasi — o‘quvchilarni o‘qilgan matn yuzasidan fikrlashga, bahslashishga, sababni izohlashga undovchi usul.

O‘qish monitoringi — o‘quvchilarning o‘qish darajasi, tushunish qobiliyati, ifodali o‘qish ko‘nikmasini muntazam kuzatish va baholash tizimi.

Reproduktiv o‘qish — o‘qilgan matnni tushunish, eslab qolish va qayta bayon qilish asosidagi o‘rganish usuli.

Kreativ yondashuv — darsda yangicha, noodatiy, o‘quvchining ijodkorligini rag‘batlantiruvchi metodlardan foydalanish.

Funksional savodxonlik — bu o‘rgangan bilim, ko‘nikma va malakalarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish, axborotni tahlil qilish, xulosa chiqarish va qaror qabul qilish qobiliyatidir. Bu savodxonlik turi zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlaridan biridir.

PISA (Programme for International Student Assessment) — 15 yoshli o‘quvchilarning funksional savodxonligini aniqlashga qaratilgan xalqaro baholash dasturi. U o‘qish, matematika va tabiiy fanlardan o‘quvchilarning amaliy bilimga asoslangan saviyasini o‘lchaydi.

Zamonaviy dars — an’anaviy darslardan farqli ravishda o‘quvchi faolligiga, interfaollikka va ijodiy yondashuvga asoslangan ta’lim jarayoni. Unda ilg‘or metodlar va texnologiyalar qo‘llaniladi.

Ilg‘or pedagogik texnologiyalar — bu o‘qitish samaradorligini oshiruvchi, o‘quvchilarni faollikka, ijodkorlikka undovchi va natijaga yo‘naltirilgan metodlar majmuasidir. Bunga modulli o‘qitish, muammoli ta’lim, interfaol usullar kiradi.

Interfaol metodlar — o‘quvchilarning darsda faol ishtirok etishini, mustaqil fikrlashini va guruh bo‘lib ishlashini ta’minlaydigan metodlar. Bu metodlar orqali dars mazmunli va samarali tashkil etiladi.

Tanqidiy fikrlash — bu o‘rgangan bilimni shunchaki qabul qilmasdan, uni tahlil qilish, shubha ostiga olish, solishtirish, dalillash va asosli xulosa chiqarish ko‘nikmasidir. Tanqidiy fikrlash o‘quvchining tafakkurini mustahkamlaydi.

KVM usuli — “Bilaman – Bilmoqchiman – O‘rgandim” degan bosqichlarga asoslangan metod bo‘lib, u tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchi avvalgi bilimlarini tahlil qiladi, yangilikka ehtiyoj sezadi va o‘zlashtirilgan bilimni baholaydi.

INSERT — matn ustida ishlashda belgilar yordamida o‘quvchining matnga munosabatini ifodalash imkonini beradigan usul. Masalan, “+” belgisi – bilganim, “–” – qarama-qarshi fikr, “?” – tushunarsiz, “!” – yangilik.

Klaster usuli — asosiy tushuncha atrofida bog‘liq g‘oyalarni guruhlab, ular o‘rtasidagi aloqalarni chizmalar (sxemalar) orqali ifodalovchi metod. U tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

Muammoli o‘qitish — o‘quvchining mustaqil izlanishiga asoslangan metod bo‘lib, bunda darsda muammo vaziyatlar yaratiladi va ularni hal etish orqali bilim hosil qilinadi.

Loyiha asosida o‘qitish — real hayotiy mavzular asosida o‘quvchilar mustaqil loyiha tayyorlaydi, ma’lumot izlaydi, uni tizimlashtiradi va taqdimot qiladi. Bu metod o‘quvchining mas’uliyat, ijodkorlik va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Taqdimot — o‘quvchining o‘z fikri yoki loyihasini omma oldida aniq, mantiqiy va tushunarli tarzda ifodalab berishi. Taqdimot qilish kommunikativ kompetensiyani shakllantiradi.

Tahlil — axborotni qismlarga ajratib, uning tuzilmasini va mazmunini chuqur o‘rganish jarayoni. Bu metod matn bilan ishlashda, tanqidiy fikrlashda muhim o‘rin tutadi.

Baholash — o‘quvchining bilim, ko‘nikma va malakasini aniqlash, baholab, unga nisbatan teskari aloqa berish jarayoni. Baholash joriy, oraliq va yakuniy turlarda bo‘lishi mumkin.

Savodxonlik darajasi — o‘quvchining matnni tushunish, tahlil qilish, fikr bildirishi va real hayotda uni qo‘llay olish salohiyati bilan belgilanadi. Bu daraja PISA kabi tadqiqotlar orqali o‘lchanadi.

Refleksiya — o‘quvchi yoki o‘qituvchining o‘quv jarayoni haqidagi shaxsiy mulohazasi, o‘z o‘qishi va faoliyatini baholashi va keyingi rejalarni belgilashi jarayoni.

TEST SAVOLLARI

1. Boshlang'ich sinf o'quvchisining o'qish savodxonligi darajasini aniqlashda nimaga e'tibor qaratiladi?

- A) Yozma ish tezligiga
- B) Matn mazmunini tushunishga
- C) Qo'shiq aytish qobiliyatiga
- D) To'g'ri chizish malakasiga

2. O'qish darsida "o'qib tushunish" bosqichi qaysi faoliyatni o'z ichiga oladi?

- A) Uyga vazifa berish
- B) Harf yozishni o'rganish
- C) Matn ustida tahliliy ishlash
- D) So'z yodlash

3. Ertak ustida ishlashda asosiy metodik yondashuv qaysi?

- A) Harflarni ajratib o'qitish
- B) Qahramonlarning ijobiy va salbiy jihatlarini tahlil qilish
- C) Grafik tasvirlar yasash
- D) Tarixiy manbalarni solishtirish

4. Topishmoq ustida ishlash qanday ko'nikmani rivojlantiradi?

- A) Yozma nutqni
- B) Eshitib eslab qolishni
- C) Mantiqiy fikrlashni
- D) Qo'shiq ijro etishni

5. Boshlang'ich sinfda she'r tahlil qilishda nimalarga e'tibor qaratiladi?

- A) Metafora va ritmga
- B) Matn yozuviga
- C) Qahramonlar xarakteriga
- D) Tarixiy voqealarga

6. PIRLS tadqiqotlari qaysi sohani baholashga qaratilgan?

- A) Yozish madaniyati
- B) O'qish savodxonligi

- C) Tabiiy fanlar bilimlari
- D) Ijodiy fikrlash

7. Xalq og'zaki ijodiyoti namunalariidan biri bu:

- A) Hikoya
- B) Doston
- C) Roman
- D) Ilmiy maqola

8. Savodxonlik darslarining asosiy maqsadi:

- A) Fanlararo bog'liqlikni o'rgatish
- B) Yozma ish malakasini rivojlantirish
- C) Matnni tushunish va ifodalab o'qish
- D) Ilmiy maqola yozishga o'rgatish

9. O'quvchi she'rni ifodali o'qishi uchun nima zarur?

- A) Harflarni yaxshi bilish
- B) Qisqa hikoya yozish
- C) Ohang, ritm va pauzalarni to'g'ri qo'llash
- D) Xotira mashqlarini bajarish

10. O'qish darslarining yakuniy bosqichida bajariladigan ish:

- A) Ertak o'qish
- B) Matnni so'zlab berish
- C) Uyga vazifa tayinlash
- D) Matn yozdirish

11. Boshlang'ich sinfda o'qituvchining asosiy vazifasi:

- A) O'quvchilarni testga tayyorlash
- B) Matematika darsini o'tish
- C) O'qish orqali tafakkurni rivojlantirish
- D) Faqat diktant yozdirish

12. Ilmiy-ommabop matnlar bilan ishlashning asosiy maqsadi:
A) Badiiy obrazlarni yaratish
B) Tarixiy davrni o'rganish
C) Asosiy fakt va g'oyalarni anglatish
D) Matnni yod olish

13. PIRLS mezonlarida matnni tahlil qilish qanday shaklda o'lchanadi?
A) Xronologik tartibda
B) Yozma ishlardagi xatolar orqali
C) Savollarga asoslangan tushunish darajasi bilan
D) So'z boyligi soni orqali

14. O'qish darsining tayyorlov bosqichi:
A) Mavzuni umumlashtirish
B) Yangi bilim berish
C) O'quvchini mavzuga yo'naltirish
D) Matnni tahlil qilish

15. Boshlang'ich sinfda o'qish darsining turi nimaga bog'liq?
A) O'qituvchining yoshi
B) Darslik dizayniga
C) Matn janriga
D) Yozuv tezligiga

16. She'r bilan ishlashda quyidagi qaysi usul samarali hisoblanadi?
A) Rassomlik orqali izoh berish
B) Takrorlab yod olish
C) Intonatsiyalangan o'qish
D) Grammatika tahlili

17. Hikoya ustida ishlashda asosiy yondashuv:
A) Morfologik tahlil
B) Obrazlar xatti-harakatini tahlil qilish
C) She'rni musiqaga moslash
D) Tarixiy solishtirish

18. Xalq og'zaki ijodi darslarida qaysi uslub ko'proq qo'llaniladi?

A) Tajriba asosida yondashuv
B) Hikoyaviy tahlil
C) Analitik fikrlash
D) Statistika solishtirish

19. Topishmoqlar bilan ishlashda bola qanday fikrlashga o'rganadi?
A) Shakliiy tafakkur
B) Estetik tahlil
C) Mantiqiy xulosa chiqarish
D) Texnik yondashuv

20. Ertak qahramonlarining xarakteri qanday ochib beriladi?
A) Tarixiy dalillar orqali
B) Voqealar ketma-ketligini tahlil qilib
C) Statistika tafsif bilan
D) Alfavit tartibida

21. She'rda takrorlanadigan so'zlar qanday vazifani bajaradi?
A) Ritmik uyg'unlik yaratadi
B) Matnni qisqartiradi
C) Asarni ilmiy qiladi
D) Sintaktik murakkablik keltiradi

22. Hikoya bilan ishlashda bolalar qanday ko'nikma hosil qiladi?
A) Matnni ijodiy yozish
B) Voqeani rejalashtirish
C) Raqamli hisoblash
D) Diagramma tuzish

23. Ilmiy-ommabop matn bilan ishlashda qaysi uslub qo'llaniladi?
A) Emosional yondashuv
B) Dialog shaklida o'rganish
C) Faktlarni tahlil qilish
D) Badiiy obraz yasash

24. PIRLS testlarida o'quvchi qanday topshiriq bajaradi?
A) Matnni ko'chirish
B) Asarning muallifini topish
C) Matn asosida savollarga javob

berish

D) Matnni yod olish

25. Ertaklar orqali bola qanday tarbiyalanadi?

- A) Tez yozishga
- B) Kompyuter savodxonligiga
- C) Ezgulik va yovuzlikni ajratishga
- D) Tabiatga oid faktlarni o'rganishga

26. Boshlang'ich sinfda savodxonlik darajasi qanday aniqlanadi?

- A) Rasm chizish orqali
- B) So'zlarni o'ylab topish orqali
- C) Matnni tushunish va ifodalab o'qish orqali
- D) Matematik amallar orqali

27. Topishmoqlar qaysi jihatdan afzal?

- A) Qisqa va obrazli bo'lishi
- B) Murakkab grammatik tuzilmasi
- C) Inglizcha ekvivalentlari
- D) Raqamli belgilanishi

28. Hikoya matnida asosiy diqqat nima tomon qaratiladi?

- A) Tarixiy faktlar
- B) Qahramonlar xatti-harakatiga
- C) Fonetik tahlilga
- D) Matematika elementlariga

29. She'rni musiqiy ohangda o'qishning foydasi:

- A) Intonatsiya rivojlanadi
- B) Xatolar kamayadi
- C) Tarixni o'rganadi
- D) Texnik bilimlar ortadi

30. PIRLS xalqaro baholashida qanday savollar uchraydi?

- A) Leksik tahlil savollari
- B) Matnni his qilishga oid savollar
- C) Matn mazmuni va tafsilotlariga doir savollar
- D) Yozuv mashqlari savollari

31. Ertak ustida ishlashda bolalar nimalarni farqlashni o'rganadi?

- A) Hikoya va maqolni
- B) Yaxshi va yomon xarakterlarni
- C) Leksik va sintaktik birliklarni
- D) Raqamli va harfli belgilarni

32. Ilmiy-ommabop matnlar qanday xususiyatga ega?

- A) Qiyin terminlar bilan boyitilgan
- B) Oddiy tilda ilmiy mazmun berilgan
- C) Yozuvchi fikrlari ko'p
- D) Asosan badiiy tilda yozilgan

33. Savodxonlik darsida foydalaniladigan asosiy metodlardan biri:

- A) Mehnat ta'limi
- B) Raqamli texnologiyalar bilan o'qitish
- C) Ifodalab o'qish va tahlil
- D) Jismoniy mashqlar

34. Topishmoqni to'g'ri topish qanday salohiyatni rivojlantiradi?

- A) Xotirani kuchaytiradi
- B) Tashqi ko'rinishni o'zgartiradi
- C) Savod darajasini kamaytiradi
- D) Yozma tahlilga o'rgatadi

35. She'r matnida "ohang" nima uchun muhim?

- A) To'g'ri talaffuz uchun
- B) Estetik ifoda uchun
- C) Harflarni yodlash uchun
- D) Faktlarni sanab o'tish uchun

36. O'qish darslarida ishlatiladigan badiiy matnlar bolalarda nimalarni uyg'otadi?

- A) Texnik qiziqish
- B) Estetik his va axloqiy tushunchalar
- C) Raqamli tafakkur
- D) Grammatik sezgirlik

37. PIRLS o'rganishlarining natijasi nima beradi?

- A) Xalq og'zaki ijodi bo'yicha reyting
- B) Mamlakatlar savodxonlik darajasi
- C) O'quvchilarning jismoniy sog'lig'i
- D) Yozma ishlar soni

38. Ertak matnida bola qanday tahlil bajaradi?

- A) Qahramonlar orasidagi ziddiyatni aniqlash
- B) Raqamli natijani hisoblash
- C) Tarixiy davrni aniqlash
- D) Ilmiy terminlarni topish

39. Xalq og'zaki ijodi matnlarining asosiy xususiyati:

- A) Muallifi noma'lum, og'zaki shaklda tarqalgan
- B) Ilmiy faktlarga asoslangan
- C) Yozma ravishda yaratilgan
- D) Dasturiy tahlil talab qiladi

40. Boshlang'ich sinflarda savodxonlik darslarining umumiy maqsadi:

- A) O'quvchiga to'liq savod o'rgatish va mustaqil o'quvchini shakllantirish
- B) Texnikani o'rgatish
- C) Ingliz tilini o'rgatish
- D) Ilmiy maqolalarni tarjima qilish

41. Tanqidiy fikrlash deganda nimani tushunasiz?

- A) Yodlab o'rganishga asoslangan fikrlash
- B) Faqat muallim fikrini qabul qilish
- C) Mustaqil tahlil, baholash va xulosalash jarayoni
- D) Faktlarga asoslanmagan fikr bildirish

42. Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi asosiy usullardan biri bu –

- A) Lug'at yozish

B) Matnni mexanik tarzda ko'chirish

C) KVM usuli

D) Rolli o'yin o'ynash

43. KVM usuli qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?

- A) Qiziqarli topshiriq – baho – rag'bat
- B) Bilaman – Bilmoqchiman – Men uchun yangilik
- C) Avval – keyin – yakun
- D) Kirish – sharhlash – baholash

44. INSERT texnologiyasining maqsadi nima?

- A) Matnni yodlashga yordam berish
- B) Raqobat kuchaytirish
- C) Matndagi ma'lumotni belgilash, tahlil qilish va tushunish
- D) Test javoblarini eslab qolish

45. Klaster metodi qanday ko'nikmani rivojlantiradi?

- A) Grammatika yodlashni
- B) Tushunilgan fikrlarni tartibga solish va tizimlashtirish
- C) Tinglash ko'nikmasini
- D) Ijodiy yozishni yodlash

46. Tanqidiy fikrlovchi o'quvchining asosiy belgisi bu –

- A) Hammaga ergashish
- B) Faqat savollar berish
- C) Mustaqil fikrlay olish
- D) Javobni yoddan aytish

47. O'quvchining savol berish ko'nikmasini qanday rivojlantirish mumkin?

- A) O'qituvchi ko'p savol bersa
- B) Har doim tayyor javobni bersa
- C) Ochik savollar asosida suhbat tashkil etish orqali
- D) Darslikni o'qib chiqish orqali

48. Tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini o'stirishga

yo'naltirilgan metodlar –

- A) INSERT, KVM, Klaster
- B) Yozma diktant
- C) Matn o'qitib so'roq qilish
- D) Mavzuni eslatma bilan berish

49. Tanqidiy fikrlashda mustaqil qaror qabul qilishning roli qanday?

- A) Hech qanday ahamiyati yo'q
- B) O'quvchini chalkashtiradi
- C) O'quvchining tahliliy fikrlashini kuchaytiradi
- D) Faqat baho olish uchun zarur

50. Qaysi metod o'quvchilarning mulohaza yuritish qobiliyatini kuchaytiradi?

- A) Diktant yozish
- B) KVM
- C) Tinglab yozish
- D) Lug'at yodlash

51. Muammoli o'qitishning asosiy mohiyati nimada?

- A) Faqat ma'lumot yetkazish
- B) O'quvchini qiynash
- C) O'quvchini izlanishga undash orqali bilimga erishish
- D) Javoblarni berish orqali o'rganish

52. Loyiha metodi qanday bosqichlardan iborat?

- A) O'rganish – eslab qolish – aytib berish
- B) Rejalashtirish – bajarish – taqdimot
- C) Nazorat – sinash – yozish
- D) So'roq – javob – muhokama

53. Qanday mavzular loyiha ishiga mos keladi?

- A) Qisqa javobli testlar
- B) Hayotiy muammolar, dolzarb mavzular
- C) Matn yodlash
- D) Grammatik mashqlar

54. O'quvchining izlanish faoliyatini qanday usullar bilan rag'batlantirish mumkin?

- A) Rejalarni yodlash
- B) Uyga vazifa bermaslik
- C) Savollar, topshiriqlar, loyihaviy ishlar
- D) Bahoni ko'p qo'yish

55. Loyiha asosida o'qitishda o'quvchi qanday rol ni bajaradi?

- A) Passiv tinglovchi
- B) Faol ishtirokchi, tadqiqotchi
- C) Tomoshabin
- D) Rejissyor

56. Muammoli vaziyat yaratish qanday natijaga olib keladi?

- A) O'quvchi chalkashadi
- B) O'quvchining bilimi pasayadi
- C) O'quvchi tahliliy fikrlay boshlaydi
- D) Faqat vaqt ketadi

57. O'quvchining natija chiqarish ko'nikmasini rivojlantirishda qanday metodlar qo'llanadi?

- A) Lug'at yodlash
- B) Klaster, loyiha, munozara
- C) Testni ko'chirib olish
- D) Qog'ozga yozish

58. Loyiha ishi natijalarini taqdimot qilishdan maqsad nima?

- A) Bahoga ishlash
- B) O'qituvchini xursand qilish
- C) O'z fikrini ifodalash, muloqot ko'nikmasini rivojlantirish
- D) Vazifani o'tkazish

59. Real hayotga asoslangan topshiriqlar qanday ta'sir qiladi?

- A) O'quvchini charchatadi
- B) Uning bilimga ehtiyoji kamayadi
- C) Bilimni amaliyotda qo'llashni

o'rgatadi

D) Yod olishni kuchaytiradi

60. Muammo va loyiha asosida o'qitish o'quvchini qanday tayyorlaydi?

A) Testlarga

B) Passivlikka

C) Hayotiy muammolarni hal qilishga

D) Nazorat ishiga

61. Funktsional savodxonlik nima uchun zarur?

A) Fikr yozishni o'rganish uchun

B) O'qituvchi aytganini eslab qolish uchun

C) Hayotiy muammolarni hal qilishda foydalanish uchun

D) Imtihonlardan o'tish uchun

62. PISA tadqiqotlarida qanday bilim turlari baholanadi?

A) Faqat grammatika va lug'at boyligi

B) Ijodiy yozuvlar

C) O'qish, matematika va tabiiy fanlar bo'yicha funktsional bilim

D) Diktant yozish malakasi

63. Funktsional savodxonlikning asosiy belgisi bu –

A) Yodlab olishga asoslangan bilim

B) Asoslanmagan fikrlar

C) O'rgangan bilimni real hayotda qo'llay olish

D) Yozma topshiriqlarni to'g'ri bajarish

64. O'qitish jarayonida funktsional yondashuv qanday natija beradi?

A) O'quvchilar charchaydi

B) Nazariy bilim ortadi

C) O'quvchilar mustaqil fikr yuritishni o'rganadi

D) Savollar soni ortadi

65. O'qish savodxonligi nima uchun muhim?

A) So'z boyligini oshiradi

B) Faqat o'qituvchi tushunadi

C) Matnni tahlil qilish va tushunish uchun

D) Kitob ko'p o'qish uchun

66. PISA testlarida o'quvchi qanday malakalar asosida baholanadi?

A) So'z yodlash, tarjima qilish

B) Matnni o'qib tushunish, tahlil qilish, xulosa chiqarish

C) Yozma ishlarda xatolarsiz yozish

D) Testlarni tez yechish

67. Zamonaviy dars tahlilida nimalar inobatga olinadi?

A) Faqat vaqtga rioya qilish

B) Darsda xatolar soni

C) O'quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi, natija

D) O'qituvchining ovozi

68. PISA tadqiqotlari necha yilda bir o'tkaziladi?

A) Har yili

B) 2 yilda bir

C) 3 yilda bir

D) 5 yilda bir

69. Ilg'or pedagogik texnologiya deganda nimani tushunasiz?

A) Eski usullarning takrorlanishi

B) Yangi innovatsion yondashuvlar majmuasi

C) O'qituvchi diktovkasi

D) Tarixiy usullarni o'rganish

70. Quyidagilardan qaysi biri zamonaviy metod hisoblanadi?

A) Darslikni baland ovozda o'qish

B) KVM, INSERT, loyiha

C) Reja yozish

D) Yoddan aytish

71. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda qanday metod samarali?

- A) Takrorlash
- B) Test topshiriqlari
- C) Klaster, munozara, loyiha
- D) Tarjimalar

72. "Aqliy hujum" usuli qanday vazifani bajaradi?

- A) O'qituvchi savollariga javob berish
- B) Fikrlarni kengaytirish va erkin ifodalash
- C) Matnni yodlash
- D) Lug'at yozish

73. INSERT metodida qanday belgilar qo'llaniladi?

- A) Faqat raqamlar
- B) Simvollar orqali munosabat bildirish
- C) Rangli qalam
- D) Qisqartmalar

74. Interfaol metodlarning asosiy ustunligi nimada?

- A) Vaqt tejaydi
- B) O'qituvchini yengillashtiradi
- C) O'quvchi ishtiroki faollashadi
- D) Javoblar ko'payadi

75. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik qanday yondashuvda kuchayadi?

- A) Passiv yondashuvda
- B) Monolog asosida
- C) Interfaol yondashuvda
- D) Qoidaga asoslangan darsda

76. Quyidagilardan qaysi biri INSERT texnologiyasiga xos?

- A) Harfli testlar
- B) Jadval to'ldirish orqali tahlil qilish
- C) O'qituvchining yozuvi
- D) She'r o'qish

77. O'quvchilarning savol berish ko'nikmasi qanday rivojlanadi?

- A) Tayyor matn orqali
- B) Fikr bildirishga undash orqali
- C) So'z yodlash bilan
- D) Tinish belgilarini o'rganish orqali

78. Loyiha metodining asosiy bosqichi nima?

- A) Darsni boshlash
- B) Vazifani topshirish
- C) Taqdimot qilish
- D) Test tuzish

79. Hayotiy mavzular asosida loyiha tashkil etish qanday foyda beradi?

- A) Yodlash osonlashadi
- B) O'quvchi real muammolarni o'rganadi
- C) Kitobga ehtiyoj qolmaydi
- D) Imtihonlarga tayyorlaydi

80. O'quvchi tadqiqotchi rolini qachon bajaradi?

- A) Muammoli topshiriq bajarganda
- B) Test yozganda
- C) Matn ko'chirganda
- D) She'r yodlayotganda

81. Interfaol metodlarda asosiy diqqat nimalarga qaratiladi?

- A) O'qituvchining nutqiga
- B) O'quvchilarning faol ishtirokiga
- C) Qoidalarning to'g'riligiga
- D) Yozuvga

82. "Klaster" metodida asosiy g'oya qanday ifodalanadi?

- A) Matnga sarlavha qo'yish orqali
- B) G'oyalarni guruhlash, tarmoqlash orqali
- C) She'r yozish
- D) Gap tuzish

83. O'quvchilar o'z fikrini erkin aytishda nima yordam beradi?

- A) Qattiq nazorat
- B) Interfaol muloqot
- C) Diktant
- D) Reja

84. Muammoli darsning asosiy afzalligi –

- A) Tez tugaydi
- B) Fikrlar turlicha shakllanadi
- C) Hammani bir xil fikrlatadi
- D) Yodlashga oson

85. O‘qituvchi loyihaga rahbarlik qilganda nimalarga e‘tibor qaratadi?

- A) O‘quvchining nutqiga
- B) Faol ishtirok, izlanish, taqdimot
- C) Darslikdagi matnga
- D) Yozuvdagi xatolarga

86. Loyiha asosida ishlashda o‘quvchi qanday ko‘nikmalarni egallaydi?

- A) Test yozish
- B) Nutq, izlanish, hamkorlik
- C) Yod olish
- D) Ko‘chirib yozish

87. Quyidagilardan qaysi biri tanqidiy fikrlashga xos emas?

- A) Tahlil qilish
- B) Baholash
- C) Yodlash
- D) Xulosa chiqarish

88. O‘qish darslarida interfaol metodlar qanday o‘zgarish kiritadi?

- A) Dars qisqaradi
- B) O‘quvchi ko‘proq yozadi
- C) O‘quvchi faol ishtirok etadi
- D) O‘qituvchi ko‘p gapiradi

89. INSERTda “+” belgisi nimani anglatadi?

- A) Yangi so‘z
- B) Bilgan ma’lumot
- C) Noto‘g‘ri ma’lumot
- D) Savol

90. O‘quvchi mustaqil tahlil qilishi uchun qanday usul samarali?

- A) Klaster
- B) Lug‘at
- C) Diktant
- D) Tarjima

91. Matn asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun nima zarur?

- A) Faqat savol berish
- B) Matndagi faktlarni solishtirish va tahlil qilish
- C) Matnni yodlash
- D) Noto‘g‘ri javobni topish

92. Klaster metodining asosiy foydasi nima?

- A) Matnni yodlashga yordam beradi
- B) Fikrlarni tartiblash va tizimlashtirishga yordam beradi
- C) Gaplarni eslab qolishga yordam beradi
- D) Til o‘rganishga yordam beradi

93. PISAda o‘quvchining o‘qish savodxonligi qanday baholanadi?

- A) Matnni yoddan aytish
- B) Matndagi axborotni aniqlash, tushunish va baholash
- C) Tarjimasi
- D) Lug‘atini

94. FunkSIONAL savodxonlik qanday yo‘l bilan shakllantiriladi?

- A) Nazorat ishlari orqali
- B) Yodlash va yozish orqali
- C) Real muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan topshiriqlar orqali
- D) Tushunchalarni yod olish orqali

95. Zamonaviy darslar qanday asosda tashkil etiladi?

- A) O‘qituvchi nutqi asosida
- B) Interfaol va texnologik yondashuv asosida

- C) Darslikka tayangan holda
- D) Qoidalar orqali

96. "Fikrlar xaritasi" usuli nimani ifodalaydi?

- A) Qoidalar tizimi
- B) Matnni so'zma-so'z tarjima
- C) Asosiy g'oyalarni vizual tarzda ifodalash
- D) O'qituvchi yozuvi

97. Tanqidiy fikrlashda qanday savollar muhim?

- A) Kim, nima, qayerda
- B) Nega, qanday, natija nima
- C) Qachon, kim, qancha
- D) Qayerda, nechta, qanaqa

98. Muammo asosida o'qitishda asosiy vazifa –

A) O'quvchining chalkashishini oldini olish

- B) Yechim topishga undash
- C) Qoidalarga e'tibor qaratish
- D) O'qituvchi fikrini yozdirish

99. Loyiha ishi qanday tugallanadi?

- A) Uy vazifasi bilan
- B) Imtihon bilan
- C) Taqdimot va muhokama bilan
- D) So'z yodlash bilan

100. Zamonaviy darsda baholash qanday bo'ladi?

- A) Test asosida
- B) Og'zaki so'rov orqali
- C) Faoliyat va natijaga asoslangan holda
- D) O'qituvchining fikriga qarab

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Sh.Mirziyoyev Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.56 b.
2. Sh.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.488 b.
3. Sh.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash–yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent –“O‘zbekiston” -2016.488 b.
4. Sh.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. Toshkent – “O‘zbekiston” - 2017.104 b.
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. -46 б.
6. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi –Т.: Yangiyo‘l poligraf service, 2017. – 1-160. b.
7. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Т.: Noshir, 2009. – 163 b.
8. Adizova N.B, Jumayev R.X., Qo‘ldoshev R.A., Ismatov S.R. Ona tili o‘qitish metodikasi. Buxoro. Durдона.: 2021. -292 b.
9. Adizova N.B., Adizova N.B. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Buxoro: “Durдона”, 2021. -112 b.
10. Azimova I. A. [va boshq.]. Ona tili va o‘qish savodxonligi 1-qism [Matn]: 1-sinf uchun darslik. – Т.: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 104 b.
11. Azimova I. A. [va boshq.]. Ona tili va o‘qish savodxonligi 2-qism [Matn]: 1-sinf uchun darslik. – Т.: Respublika ta’lim markazi. 2021. – 104 b.
12. Azimova I. A... Ona tili va o‘qish savodxonligi 1 Metodik qo‘llanma [Matn]: o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma.–Т.: Respublika ta’lim markazi, 2021. - 128 b
13. Azimova I.A... Ona tili va o‘qish savodxonligi [Matn]: 2-sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma. – Т.: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 128 b.

14. G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2013. – 70 b.
15. Jumayev R.X., Ona tili o'qitish metodikasi. Buxoro. Durдона.: 2021. - 120 b.
16. Matchonov S. Va boshq. O'qish kitobi (4-sinf uchun darslik). –T.: Yangiyo'l poligraf servis, 2017. – 216 b.
17. Mavlonova K. [va boshq.]. Ona tili va o'qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 120 b.
18. Mavlonova K. [va boshq.]. Ona tili va o'qish savodxonligi. 2-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 120 b.]
19. PIRLS 2021 Assessment Framework. Ina V S. Mullis, Michael O.Martin. International Association for the Yevaluation of Yeducational Achievement (IEA), TTMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Yeducation. Boston Collee. 2019. [Www.timssanddirsls.bc.edu](http://www.timssanddirsls.bc.edu).
20. Umarova M., Hakimova Sh. O'qish kitobi (3-sinf uchun darslik). – T.: Cho'lpon, 2019. – 283 b.

Axborot manbalari

www.tdpu.uz

www.pedagog.Uz

www.Ziyonet.Uz